

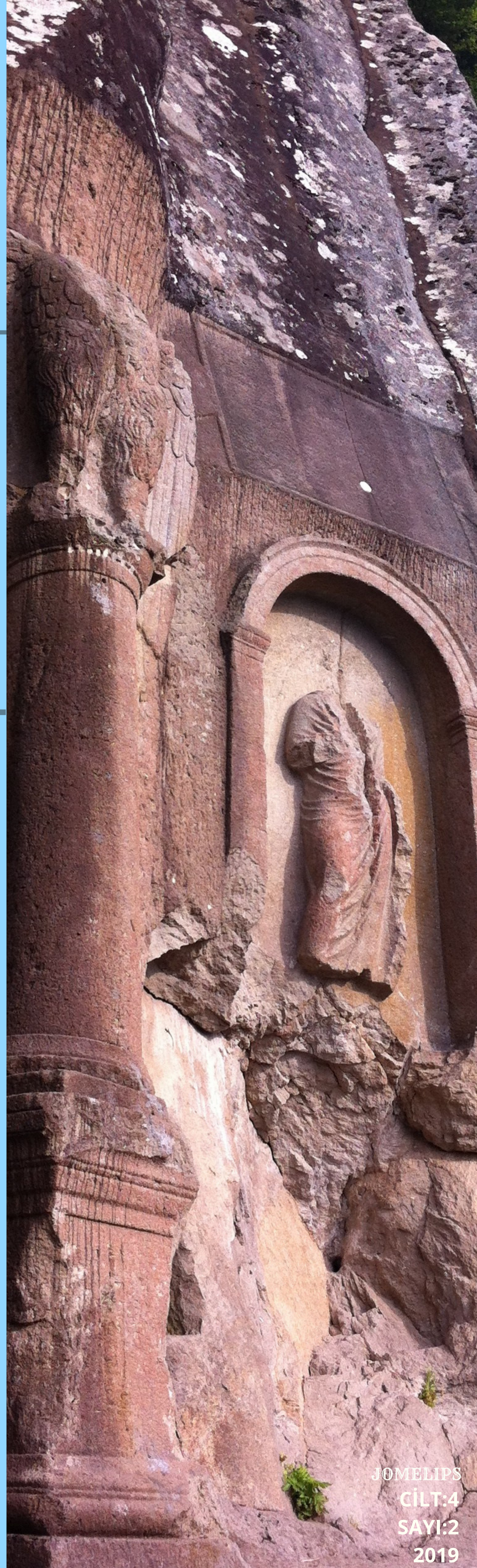
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

JOMELIPS

Journal of Management
Economics Literature Islamic and
Political Sciences

Yönetim, Ekonomi, Edebiyat,
İslami ve Politik Bilimler Dergisi

**Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet Dönemi İle Türkiye'nin
Tek Parti Döneminin Laiklik Uygulamaları Açısından
Mukayesesi**
Mukaddes AKSOY

**Parakendeci Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin
Belirlenmesi**
Engin GÜRBÜZ, Melih BAŞKOL

**16. Yüzyıl Divan Edebiyat Şairi Eyyubî'nin Menakıb-ı
Sultan Süleyman Adlı Eserinde Geçen Deyimler Ve
Atasözleri**
Zülfikar GÜLBEDEN

BARTIN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JOMELIPS JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES

YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK
BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2547-9512

CİLT: 4 SAYI: 2 YIL: 2019

Sahibi:**Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Rektör Prof. Dr. Orhan UZUN

Editör:

Prof.Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metinsaban@bartin.edu.tr

Editör Yardımcısı:

Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi obaykal@bartin.edu.tr

Bölüm Editörleri:

Prof.Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi İşletme sabanesen@bartin.edu.tr

Prof.Dr. Mahmut BOZAN Kamu Yönetimi- Uluslararası İlişkiler Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri

mbozan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü mhizmetli@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Alper AYTEKİN Yönetim Bilişim Sistemleri Bartın Üniversitesi aytekin@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi İşletme ayhankarakas74@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi Edebiyat honer@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN Bartın Üniversitesi İslami İlimler caydin@bartin.edu.tr

Mizanpaj:

Arş. Gör. Mehmet Akif PEÇE

Kapak Tasarımı:

Çağrı ÖZDAL

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN Dicle Üniversitesi abilen@gmail.com

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE Bülent Ecevit Üniversitesi hamzac@hotmail.com

Prof. Dr. İbrahim DELİCE Bartın Üniversitesi hidelice@bartin.edu.tr

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ Antalya Bilim Üniversitesi iceritli@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Kahraman ÇATI Düzce Üniversitesi kahramancati@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ Düzce Üniversitesi selamiyildiz@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metin.saban@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Said KINGİR Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi saidkingir@hotmail.com

Prof.Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof.Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi sabanesen@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi ertugruly@beun.edu.tr

Doç. Dr. Yasin BOYLU Gazi Üniversitesi yasinboylu@gmail.com

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi ayhankarakas74@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi honer@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi M. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi sceyhan@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ÖZ Bartın Üniversitesi yasaroz@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN Bartın Üniversitesi caydin@bartin.edu.tr

Bilimsel Danışma ve Hakem Kurulu (Advisory and Review Comittee)

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selahattin Karabınar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yasemin Köse, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şükrü Balcı, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Managment, Bulgaria

Prof. Dr. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kahraman ÇATI, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kashif HUSSAİN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Said KINGİR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sakal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Recep TARI Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

- Prof. Dr. Rahmi YAMAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmail KÜÇÜKAKSOY, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA, İstanbul Zaim Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
- Prof.Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Prof.Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Prof.Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
- Doç. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye
- Doç. Dr. Mahirah KAMALUDİN, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
- Doç. Dr. Mehmet Saim AŞÇI, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Nuray TÜRKER, Karabük Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Şevki ULAMA, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Zainizam ZAKARIYA, Sultan Idris Education University (UPSI), Malaysia
- Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Cyprus
- Doç. Dr. Üyesi Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Osman Bayraktar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Mevlüt TATLIYER, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Said KÖSE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÖLCÜ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Enes Bal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKÇA, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

- Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Abdurrahman BABACAN, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Nesrin DUMAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir BİLEN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Elif BAYKAL, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Fatih CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Marhanum CHE MOHD SALLEH, International Islamic University Malaysia,
- Dr. Öğr. Üyesi. Ayşe Gül ÇIVGIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Kamil COŞTU, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdulmecit KARAASLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Hande KÜÇÜKÖNDER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi. Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Cyprus
- Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Oğuzhan BİLGİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Mehmet Akif PEÇE Bartın Üniversitesi apece@bartin.edu.tr

Yabancı Dil Editörü:

Öğr. Gör. Pınar ÇELEBİ DEMİRARSLAN Bartın Üniversitesi pdemirarslan@bartin.edu.tr

Değerli Akademisyenler;

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına akademik yayın hayatını sürdüren JOMELIPS dergisi 2020 yılı itibariyle beşinci yaşına girmiş bulunmaktadır.

JOMELIPS dergisi sosyal bilimler alanında akademik standartlarda hazırlanmış, araştırma makalesi, derleme makale, örnek olay, kitap tanıtımı çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. JOMELIPS, ulusal hakemli bir dergi olup, haziran ve aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır. Elektronik olarak yayım faaliyetini sürdüren dergimiz belirtildiği takdirde lisansüstü tezlerden üretilmiş akademik çalışmalara da bünyesinde yer vermektedir. Dergimizin dili Türkçe ve İngilizce olup her bir çalışma yedi ayrı bilimsel indekste kendisine yer bulmaktadır. “Ulusal hakemli” statüsünde olan dergimizin TR Dizin/Ulakbim’de taranması için gerekli çalışmaları devam etmektedir.

JOMELIPS dergisi için temel değer özgünlüktür. Dergimize gelen akademik çalışmalar öncelikle biçim açısından kontrol edilmekte, daha sonra Turnitin yardımıyla incelenmektedir. İstenilen niteliğe haiz eserler alanında yetkin bölüm editörleri tarafından konusunda uzman hakemlerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Kör hakem uygulaması aracılığıyla iki ayrı incelemeden geçen çalışmalar, gerekli düzeltmeler dahilinde yayınlanabilmektedir.

8. Sayımızın yayınlanması sırasında bizlere destek veren Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Orhan Uzun’a şükranlarımızı sunuyorum. Ayrıca dergimizin yardımcı editörü Dr. Ömer Baykal’a, değerli hakemlerimize, alan editörlerimize, teknik konularda desteğini esirgemeyen iletişim sorumlumuz Ar.Gör. M. Akif Peçe’ye ve mizanpaj konusunda yardımcı olan öğrencimiz Çağrı Özdal’a teşekkürü bir borç biliyorum.

1 Ocak 2020 tarihinden itibaren 9. Sayımız için makale kabulü başlayacaktır. Önümüzdeki sayı için son gönderim tarihi 10 Haziran 2020’dir. Dergimize katkı yapmak isteyen, akademik dünyaya özgün eserler sunmayı hedefleyen siz değerli bilim insanlarını dergimize davet ediyoruz. Dergimiz sizlerin katkılarıyla daha da güçlenecektir. Saygılar.

Prof. Dr. Metin Saban

Editör

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet Dönemi İle Türkiye'nin Tek Parti Döneminin Laiklik Uygulamaları Açısından Mukayesesi

The Third Republic Of France With Turkey's Single Party Period Comparison Of Secularism Practices

Perakendeci Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi

Determining Factors Affecting Retailer Brand Loyalty

16. Yüzyıl Divan Edebiyatı Şairi Eyyûbî'nin Menâkıb-I Sultan Süleyman Adlı Eserinde Geçen Deyimler Ve Atasözleri

Idioms And Proverbs in 16th Century Dıvan Literature Poet Eyyubı's Menâkıb-ı Sultan Suleyman

Makale Yazım Kuralları

PERAKENDECİ MARKA SADAKATİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ¹

Engin GÖRBÜZ*

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı

engin.gorbuz@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Melih BAŞKOL

Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

mbaskol@bartin.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma, perakendeci markalı ürün tercihini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin marka sadakatine etkisinin araştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma verileri, perakendeci markalı ürünleri tercih eden 402 kişiden anket yoluyla elde edilmiş ve SPSS paket programı ile verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin; algılanan risk, algılanan kalite, algılanan fiyat ve mağaza imajı faktörlerine karşı tutumları incelenmiş ve bu tutumun perakendeci markaya karşı bir sadakat oluşturup oluşturmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu noktada; tüketicilerin cinsiyetleri, medeni durumları, gelir durumları, meslekleri, eğitim durumları ve yaşlarının tercih noktasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışma verileri incelendiğinde, perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin algılanan fiyat ve mağaza imajı faktörlerinde perakendeci markaya karşı olumlu bir tutum sergiledikleri; algılanan kalite ve algılanan risk faktörlerinde ise olumlu bir tutum sergilemedikleri tespit edilmiştir. Ayrıca perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin demografik verilerine göre analiz yapıldığında anlamlı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir.

¹ Bu Makale “Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürünleri Satın Alma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Bartın İli Örneği” adlı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

***Sorumlu Yazar: Engin Gürbüz**

Geliş (Received) : 13.11.2019

Kabul (Accepted) : 30.12.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

Anahtar Kelimeler: Marka, perakendeci markası, perakendecilik, tüketici tercihleri

DETERMINING FACTORS AFFECTING RETAILER BRAND LOYALTY

ABSTRACT

This study is conducted to determine the factors that influence the retailer branded product preference and to investigate the impact of these factors on brand loyalty. The data is collected through 402 questionnaires that are applied to consumers who prefer the retailer branded products and analyzed with SPSS package program. In this study, the attitude of consumers who prefer retailer branded products towards factors of perceived risk, perceived quality, perceived price and store image is examined and it is attempted to determine whether this attitude constitutes a loyalty to retailer brand. Furthermore, it is attempted to answer the question of whether there exists a significant difference in sexes, marital status, income status, occupation, educational status and age of consumers. In the analysis of data, it is observed that consumers who prefer retailer branded products adopt a positive attitude towards retailer brand in perceived price and store image factors; but they do not adopt a positive attitude in perceived quality and perceived risk factors. In addition, it is observed that there are significant differences among consumers who prefer retailer branded products with respect to their demographic condition.

Key Words: Brand, retailer brand, retailing, consumer preferences

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan küreselleşme akımının beraberinde getirdiği; teknoloji, yenilik ve bilgi birikimi sayesinde perakendeciler kendilerini hem ulusal hem de uluslararası pazarda rekabet içerisinde bulmuşlardır. Rakip işletmelerden farklılaşmak, değişen tüketici istek ve arzularına cevap verebilmek ve pazarda rekabet avantajını ele geçirebilmek amacıyla perakendeciler kendi markalarını üretme çabası içerisinde girişmişlerdir.

Ucuza ve kalite noktasında dezavantajlı bir şekilde başlayan perakendeci markalı ürün süreci günümüzde artık kalite, çeşitlilik, imaj ve ambalaj konularında ulusal markalar ile rekabet edecek düzeye gelmişlerdir.

Çalışma kapsamında ilk olarak konu ile alakalı literatür çalışması yapılarak perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin bu tercihlerinde hangi faktörlerden etkilendiği incelenmiştir. Bu noktada yapılan çalışmalar ve çalışma sonucunda elde edilen veriler aşağıdaki gibidir:

Hoch ve Benerji (1993) perakendeci markaların ne zaman başarılı olacağına dair yapmış oldukları araştırmada, perakendeci markalı ürünlerin tercih edilmesinin en önemli sebebinin düşük fiyatlı olmasını; Richardson vd. (1996) perakendeci marka bilinirliği üzerine yapmış olduğu araştırmada tüketicilerin perakendeci markalı ürünlere karşı geliştirdikleri tutumu ailedeki birey sayısı ve gelire bağlı olduğunu ve algılanan yüksek riskin perakendeci markalı ürün tercihini azalttığını; Jin ve Suh (2005) ve Burton vd. (1998) tarafından yapılan çalışmalarda perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin fiyat bilincinin, bu ürünlere karşı tutumu olumlu yönde etkilediği sonuçlarına varmışlardır. Marshall vd. (2009) tüketicilerin risk algılarının perakendeci markalı ürün tercihinde negatif bir ilişkisi olduğu söylerken, Burton vd. (1998), algılanan risk ile perakendeci markalı ürün tercihi arasında ilişki olmadığı sonuçlarına varmışlardır.

Burton vd. (1998), algılanan kalitenin, perakendeci markalara yönelik tutum üzerinde negatif bir etkisinin olduğu; Batra ve Sinha (2000) yaptıkları araştırmada, fiyat bilincinin, perakendeci markalı ürün satışının artmasında en önemli unsur olduğu sonucuna varmışlardır. Konuyla ilgili olarak yapılan diğer araştırmalarda Aksulu (2000), tüketicilerin perakendeci markalı ürün tercihinin en önemli sebebinin ürün fiyatlarının düşük olduğunu beyan ederken; Kurtuluş (2001) market markalı ürünlerin fiyatlarının tüketiciler tarafından

düşük bulunduğu ancak bu ürünlerin kaliteleri konusunda kararsız kaldıkları sonucuna varmıştır.

Bardakçı vd. (2003), perakendeci markalar üzerinde satın alma risklerini araştırdığı çalışmada sosyal riskin yüksek olduğu ürünlere perakendeci markalı ürünlerin başarılı olmadığı; finansal riskin arttığı ürünlerde ise tüketicilerin ulusal markalı ürünlere yöneldiği sonucuna varmıştır. Orel (2006) yapmış olduğu çalışmada, perakendeci markalı ürünlere eğilimi olan tüketicilerin ayrıldığı noktaların; kalite, fiyat ve marka tanınırlığı olduğunu ve hane halkı sayısının ve elde edilen kazancın bu eğilimi artırdığını tespit etmiştir. Zielke ve Dobbstein (2007), sosyal riskin yüksek olduğu ürünlerde tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tercih etme oranının düştüğü ve fiyat faktörünün tek başına yeteri kadar etkili olmadığı sonucuna varmıştır.

Herstein ve Jaffe (2007) perakendeciler tarafından yapılan tutundurma faaliyetleri ve fiyat indirimlerinin, tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri ulusal markalı ürünlere göre daha düşük kaliteli ürünler olarak algılamalarına sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Cop ve Türkoğlu (2008) perakendeci markalı ürünler üzerinde tüketici tutumlarının incelendiği çalışmalarında, tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tercih etmeme sebeplerini sıralamış ve ilk sırada kalite algısının düşük olması, ikinci sırada marka tanınırlığının olmaması ve son sırada performans düşüklüğü olduğu sonucuna varmışlardır.

Arslan (2012) yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin fiyat algıları arttıkça perakendeci markalara karşı olan tutumları aynı yönde etkilendiğini, promosyon faaliyetlerinin tutum üzerinde olumlu etkilerinin olduğu, tüketicilerin ürünler üzerinde algıladıkları risk arttıkça perakendeci markalı ürün tercihinde olumsuz yönde bir artış olduğu ve risk algısının tutumu olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Çiçek ve Atılgan (2010) yapmış oldukları çalışmada, perakendeci markalı ürünlerin ulusal markalı ürünlere kıyasla ucuz olduklarını ancak tüketicilerin; kalite, sağlık ve çeşitlilik açısından ulusal markalı ürünleri tercih ettiği sonucuna varmıştır.

Albar (2014) perakendecilerin tutundurma stratejilerindeki olumlu gelişmeler, kendi markalarının bilinirliğini artırmakta ve algılanan riski azaltarak satın alma davranışını artırdığı sonucuna varmıştır. Arslan (2015) ise tüketicilerin fiyat bilinçlerinin, perakendecinin mağaza imajının ve promosyonların perakendeci marka tercihinin olumlu

etkisi olduğunu; ancak algılanan riskin tutum üzerinde kuvvetli negatif etkisi olduğu sonuca varmıştır. Sapmaz ve Yercan (2015) yapmış oldukları çalışmada; perakendeci markalı ürünlerin tercih edilme nedenlerini, promosyonlar, düşük fiyat politikası ve alışkanlık olarak tespit etmişlerdir.

Bu çalışmanın odak noktası perakendeci markalı ürünleri satın alan tüketicilerin hangi faktörlerden etkilendiği ve varsa etkilendiği bu faktörlerin marka sadakatine etkisinin olup olmadığının incelenmesidir. Araştırma kapsamında perakendeci markalı ürün kullanan tüketicilere; risk, kalite, sadakat, fiyat ve mağaza imajına karşı tutumları ile beraber demografik sorular yöneltilmiştir.

Perakendeci Markası Kavramı ve Tarihi

Günümüzde yaşanan teknolojik atılımın bir sonucu olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusu, çoğu alanda etkili olduğu gibi pazarlama alanında da kendini hissettirmiştir. Bununla beraber hızlı değişim ve gelişim sürecine giren pazarlama da rekabetin boyutları, ulusal konumdan uluslararası bir konuma taşınmıştır (Özkan ve Akpınar, 2003: 21). Oluşan rekabet ortamında rakiplere nazaran bir adım önde olmak isteyen perakendeciler kullanılan teknoloji ve pazarlama yöntemlerinde değişiklikler gerçekleştirmiştir. Tüketicilerin; beklentilerinin değiştiği, ürünler hakkında bilginin arttığı ve ürün çeşitliliğinden kaynaklı olarak daha seçici olması, perakendecileri farklılaşma yoluna yöneltmiştir. Bu farklılaşmanın bir sonucu olarak da perakendeci markalı ürünler geliştirilmiştir.

Yabancı literatürde “own brand, private brand, store brand” gibi isimler ile kullanılan kavram Türkçe’de market markası, mağaza markası, perakendeci markası ve özel marka gibi isimler ile kullanılmaktadır. Perakendeci markalarının ilk olarak kullanımı 1800’lü yılların sonlarında görülmektedir. AveP şirketi tarafından piyasaya sürülen marka; kendi ürettiği ekmek, konserve, çay ve kahve ürünlerine verdiği “Quaker Maid” markasıdır (Berman, 1996: 351). 1869 yılında Büyük Britanya’da perakendeci markalı ürünler “Sainsbury” markası ile hayata geçmiş ve bu gelişmeyi takiben Almanya’da “Albert Heijn” ve Fransa’da “Coop” firmaları tarafından benimsenmiştir (Quelch ve Harding, 1996: 101). 1926 yılında İsviçre Kooperatifler Birliği’nin kurucusu olan ve sabun, şeker, yağ satarak ile ticarete başlayan Gottliebe Dutweiller, Migros mağazasının faaliyete geçirmiştir. Minimum maliyet ve kar politikası ile yola çıkan Migros, aynı kalitedeki ürünleri rakiplerinden daha ucuza

satmış ve yüksek büyüme oranlarını yakalamıştır. Rakiplerin şikâyeti ve üretici firmaların mal vermeme tehdidi ile karşı kaşıya kalan Migros, kendi markasını oluşturmuştur (Pala ve Saygı, 2004: 49).

Ulusal markaların yerini almak isteyen perakendeciler 1980’li yıllarda kalite stratejilerini değiştirmişlerdir. “Me too” ürün sloganıyla hareket eden perakendeciler, bu ürünleri daha düşük fiyat ile satarken kalite açısından da ulusal markalar ile rekabet edebilecek durumdaydı. Daha sonraki dönemlerde kendisini kalite konusunda daha üst bir noktaya taşımak isteyen perakendeciler, “me too” ürünlerinden sonra kendi markaları için şemsiye markalar geliştirmişlerdir. Bu markalar ulusal markaların bir taklidi olup onlarla eşit veya daha fazla kaliteye sahiptir (Kılıç, 2006: 38).

Dünya üzerinde perakendeci markalı ürünlerin tarihi eskiye dayanmakla beraber ülkemizde köklü bir tarihi yoktur. Son zamanlarda birçok perakendeci için önemli bir strateji olan kendi markalarını yaratma isteği, sektörün önde gelen Carrefour ve Metro gibi firmaların ülkemiz pazarına giriş yapması ile beraber hızlanmıştır.

1956 yılında Migros, kendi markaları ile Türkiye pazarında faaliyetlerine devam etmiştir. Üretmiş olduğu ilk perakendeci markalı ürün zeytinyağı olan Migros, daha sonra temizlik malzemeleri, sabun, krem ve bulaşık deterjanı kategorilerinde üretime devam etmiş ve 1985 yılına kadar ülkemizdeki tekel olma özelliğini korumuştur (İrsıdar, 2004: 72). Bu yıldan sonra serbest ekonomik modelin yayılması, reklam harcamalarının artması, sanayileşmenin hızlanması sonucu perakendeci markalı ürünleri daha uygun ortamlarda üretme olanakları ortaya çıkmıştır (Pala ve Saygı, 2004: 49).

Ülkemiz 90’lı yıllardan itibaren modern perakende noktalarıyla tanışmıştır. Metro CashveCarry Türkiye’deki ilk mağazasını 1990 yılında açmıştır. Metroyu, 1994 yılında Türkiye pazarına giren Fransız perakende devi Carrefour izlemiştir. Bu iki marka; Türkiye’deki perakende sektörünün gelişmesi noktasında önemli role sahiptirler. Perakendeciler, kendi markalarını oluştururken kaliteden taviz vermeme noktasında çaba sarf ettiği için perakendeci markalı ürün pazarı büyüme katetmiştir. Pazarın büyümesine etki eden bir diğer durum ise 1995 yılında tüketicilerin Bim ve Şok ile tanışmasıdır. Tüketicilerde perakendeci markalı ürünlere karşı oluşan olumlu imajı takiben 1997 yılında Gima ve 1998 yılında Diasa pazarda kendilerine yer edinmişlerdir.

Türkiye’de 2002 yılında yaşanan ekonomik kriz, perakendeci markalı ürünlerin büyüme hızı olarak patlama yapmasına sebep olmuştur. Kriz perakendeci markalı ürünlere talebi artırmıştır. Ulusal ve uluslararası pazarda hâkim olan markalar, perakendeci markalı ürünler karşısında pazar paylarının düşmesine engel olamamış ve fiyatlarda revizeye gitmiştir. Perakendeci markalı ürünler başlarda teknoloji gerektirmeyen ürün gruplarında daha çok üretilmiştir. Özellikle raf ömrü uzun olan kuru baklagillerde daha çok görülmekteydi. Zamanla gelişen teknoloji ile perakendeci markalı ürünlerin ulusal markalar ile rekabet edecek duruma gelmesi ile beraber diğer ürün gruplarında da hızla üretilmeye başlanmıştır. Alkollü içeceklerden ev eşyalarına, evcil hayvan yemlerinden kişisel bakım ürünlerine kadar birçok farklı yelpazeye yayılmıştır (Fettahlıoğlu, 2008: 95).

Perakendeci Markasının Avantaj ve Dezavantajları

Perakendeci markalı ürünler, ulusal markalı ürünlere göre bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Perakendeci markaların hızlı gelişimi ve bu gelişim ile beraber değişkenlik gösteren müşteri tutum ve satın alma davranışları, rekabet koşulları, dağıtım kanalları gibi etmenler ile perakendeci markaları; perakendecilere, üreticilere ve tüketicilere bazı avantaj ve dezavantajları beraberinde getirmektedir.

Avantaj noktasında üreticiler açısından; atıl halde bulunan kapasiteyi perakendeci markalı ürün üretiminde kullanabilir, maliyetleri minimum düzeye indirebilir, pazarlama bütçesini kontrol altında tutabilir ve pazar payını koruyabilir. Perakendeci markasının perakendeciler açısından avantajları ise; müşteri bağlılığı, , mağaza raflarındaki mutlak kontrol, ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenme (Aksulu, 2000: 332), esnek fiyat (Savaşçı, 2003: 90) ve üreticilerin tekel olmasının önüne geçmesi olarak sıralanabilir. Tüketiciler açısından avantajları ise; daha düşük fiyat (Benedict, 1997: 919), ürün üzerinde logo ve isim bulunduğundan ürüne karşı güven (Mcgoldrick, 1990: 265) ve ulusal markalar ile oluşan rekabet dolayısıyla ulusal markaları da daha uygun fiyattan alabilme şansı olarak sıralanabilir.

Perakendeci markasının dezavantajları arasında üreticiler açısından için; perakendeci markalı ürün satışlarının artırılabilmesi için üretici markalı ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulması (Konuk, 2004: 56), uzun süreli maliyet ve emek ile kazanılan uzmanlığın, perakendecinin başka bir üretici bulması ile bir anda yok olma potansiyeli (Omar, 1999: 221)

olarak sıralanabilir. Perakendeciler açısından dezavantajlar ise; perakendeci markalı ürünlerin sosyal çevre tarafından onaylanmaması bu ürünlere karşı olumsuz bir algı oluşturmakta ve bu da satış rakamlarına doğrudan etki edebilmektedir (Dick ve Richardson, 1995: 15-22). Hali hazırda piyasada bulunan ulusal markalı ürünlere karşı oluşmuş sadakat ve olumlu kalite algısı; perakendeci markalı ürün oluşturma aşamasında risk teşkil edebilmektedir (Çakır, 2007: 67). Tüketiciler açısından dezavantajlar ise; İstenilen her ürün kategorisinde perakendeci markalı ürün bulunamaması, perakendeci markalı ürünlerin kalitesini yetersiz gördüklerinden bu ürünlere ödedikleri tutarların boşa gittiğini düşünebilmesi ve perakendeci markasını üreten üreticilerin, bu ürünleri kullanan tüketiciler tarafından tanınmaması (Çınar vd. 2005: 152) gösterilebilir.

Perakendeci Markalı Ürün Tercihini Etkileyen Nedenler

Perakendeci markalı ürünlerin, ilk ortaya çıktığı zamanlarda tercih edilme sebebi sadece fiyat uygunluğu olduğuna inanılırdı. Ancak günümüzde perakendeci markalı ürünlerin tercih edilmesinde fiyatın yanında kaliteden, mağaza imajından ve marka sadakatinden bahsetmek gerekirken yaşanılacak olan riskleri de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Algılanan Risk: Tüketicilerin ürün, marka veya perakendeciye ilişkin olarak beklediği tatmini alamaması ihtimali algılanan risk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Algılanan risk ürünler için durumdan duruma değişkenlik gösterebildiği gibi aynı durumlarda da kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmektedir (Özer ve Gülpınar, 2005: 50). Algısal riskin sonuçlarının finansal, performans, zaman, fiziksel ve psikolojik /sosyal gibi çeşitli şekillerde de kayıplar olabilmektedir. (Dowling, 1986:194). Tüketicilerin yanlış karar vererek para kaybı yaşama riski finansal riski (Odabaşı ve Barış, 2002: 153) ; ürünün beklenildiği gibi çalışmama olasılığı performans riski (Assael, 1998: 270) ; ürünü kullanırken veya satın alırken harcanılan zamanın fazla olması durumunda zaman riski; kullanılan ürünün sağlığa zarar vermesi veya üründen zarar görme korkusu fiziksel riski (Blythe, 2001: 169) ve ürünün tüketicinin kendi yaşam tarzına aykırı olması ve psikolojik olarak ihtiyacın karşılanamaması riski ise psikolojik risk olarak adlandırılabilir.

Algılanan Kalite: Kaliteyi üst düzeye taşımak ve orada kalıcı olmak; kalitenin tüketici için ne anlam ifade ettiğini bilmek ve bu doğrultuda sunulan ürün ve hizmetleri sunacak bir kültürün benimsenmesini gerektirir. Ancak kaliteli ürün ve hizmet üretmek tek başına bir

anlam ifade etmemektedir. Bunun yanında tüketicilerde algının da oluşması gerekmektedir (Aaker, 2010: 33-34).

Woodside ve Taylor (1978) tarafından yapılan araştırmada perakendeci markalı ürünlerin kalitesini ulusal markalı ürünlerin kalitesine göre daha düşük olarak algılandığını tespit etmiştir. Ayrıca Hoch ve Banerji (1993) perakendeci markalı ürünlerin hacim olarak daha küçük pazar payına sahip olduklarını ve kalite bakımında ulusal markalar ile oldukça fazla farkın olduğunu belirtmiştir. Perakendeci markaları ilk zamanlarda kalite noktasında jenerik markalı ürünlerden daha iyi, ulusal markalı ürünlerle kıyaslandığında ise daha geride olmasına rağmen perakendeciler son zamanlar bu kalite açığını kapatmışlardır

Tüketiciler çoğunlukla ürünleri fiyata göre değerlendirmekte ve ulusal markalara göre daha ucuz olan perakendeci markalarını daha kalitesiz olarak görmekte ve satın alma eylemine şüphe ile yaklaşmaktadır. Yapılan bir araştırmada tüketicilerin %40'ı kalitenin önemli olduğuna inandıkları ürün guruplarında perakendeci markalı ürünlerin uygun olmadığını düşündüklerini dile getirmişlerdir (AC Nielsen, 2005a)

Algılanan Fiyat: Fiyat, alışveriş eyleminin en önemli unsurlardan biri olduğu gibi, tüketicilerin de marka tercihi esnasında değerlendirmeye aldığı önemli etkenlerdendir. Fiyat, pazarlama literatüründe önemli bir dışsal gösterge olarak kabul edildiği gibi satın alma davranışı esnasında paranın miktarını da temsil etmektedir (Burton vd., 1998: 294). Fiyat, perakendeci markalı ürünlerin pazar paylarındaki artışta ve tüketiciler tarafından benimsenme durumunda en az kalite kadar etkili olmuştur. Perakendeci markalı ürünlerin fiyatları, pazarda rekabet halinde oldukları ulusal markalı ürünlere göre yaklaşık olarak % 31 daha ucuzdur (AC Nielsen, 2005a). Perakendeci markalı ürünlerin pazardaki paylarının giderek artması, tüketicilerdeki fiyata karşı olan bilincin artmış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca yaşanan ekonomik bunalımlar tüketiciyi fiyata karşı daha duyarlı hale getirmektedir. 2006 yılında yapılmış bir araştırmaya göre; herhangi bir kategoriden ürün ve hizmet alımında fiyat karşılaştırması yapan tüketiciler arasında Türk'ler birinci sırada yer almıştır (AC Nielsen, 2006).

Mağaza İmajı: Tüketicilerin mağazayı algılama şekli ile ilgili olup mağazaya karşı olan izlenimlerin bütünüdür. Mağaza imajına; mağaza içerisindeki çalışan personelden mağazanın fiziki özelliklerine, ürün çeşitliliğinden ortamdaki müziğe kadar birçok faktör

etki etmektedir. Mağaza imajı; imajı oluşturan faktörlerden çok bu faktörlerin birbirleri ile olan etkileşimi temsil eden ve dış faktörlerin etkisine açık gerçekçi ve duygusal unsurların bir bütünüdür (Arslan ve Boyçu, 2006: 29). Mağaza imajının ve görünüşünün, perakendeci markalı olarak üretilen ürünlerin kalitesi ile ilişkisi de bulunmaktadır. Yüksek mağaza imajının beraberinde yüksek kaliteli perakendeci markalı ürün algısını getirdiği ve bu ürünlerin gelişimini etkilediği belirtilmiştir. Diğer yandan, düşük mağaza imajı ise düşük kalitede ürünlerin satıldığı algısını oluşturmaktadır (Sheinin ve Wagner, 2003: 203). Mağaza imajını oluşturan unsurları altı başlık altında sunmak mümkündür. Bunlar; mağazanın genel özellikleri, ürün özellikleri, fiziksel özellikleri, müşteri özellikleri, personel özellikleri ve fiyat özellikleri şeklinde sıralanabilir (Arslan ve Boyçu, 2006: 29).

Perakendeci Marka Sadakati: Tüketiciler de markaya karşı oluşan sadakat, bir çeşit psikolojik bağımlılıktır. Bir markaya karşı oluşan sadakat; ilgili markanın sürekli satın alınmasıyla gerçekleşir. Marka sadakati için; tüketicilerin daha önce satın aldıkları bir markayı deneyimledikten sonra o markayı tekrar satın alma eğilimi veya tüketicilerin bir ürün kategorisi içinde bir ya da daha çok markaya karşı geliştirmiş oldukları olumlu tutum ve davranış tepkisi şeklinde tanımlamalar mevcuttur (Eriş ve Kutlu 2007: 6). Yapılan bu tanımlara ek olarak Dick ve Basu (1994) müşterinin markaya sadık olmasını sadece tekrar satın alma kriteri ile ölçülemeyeceğini savunmuş aynı zamanda söz konusu markaya ve üretici firmaya karşı da olumlu bir tutum sergilemesi gerektiğini savunmuştur. Perakendeci marka sadakatini, mağaza sadakati ile bir arada düşünmek faydalı olacaktır. Perakendeciler açısından kendi markalarının değerli olmasının bir nedeni de var olan sadakatin marka ve mağaza eşleşmesidir. Bu sebeple; Dick, Jain ve Richardson (1997) perakendeci markalı ürünlerin sadece ilgili perakendecide satışa sunulması, başka perakendecilerin raflarında bulunmaması mağaza sadakatini artıran bir etken olduğundan bahsetmiştir. Tüketici tercih ettiği perakendeci markalı üründen beklediği tatmini alıp alamaması önem arz etmektedir. Tatmin duygusunun yeterli olması markaya karşı olan güven duygusu güçlendirecek, tüketiciyi tekrar satın alma eylemine yönlendirecek ve marka sadakatinin yolunu açacaktır (Kara, 2013: 46).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın temel amacı son yıllarda ulusal markalı ürünlerin karşısında hayli güçlü olan perakendeci markalı ürünlerin tüketiciler tarafından tercih edilmesini etkileyen faktörleri

belirlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle perakendeci markalı ürünleri tercih eden müşterilerin bu faktörlerden ne derecede etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, veri toplama metodu olarak anket metodu kullanılmıştır. Literatürde daha önce yapılan diğer çalışmalar incelenmiş ve çalışmalarda yer alan ölçekler geliştirilerek bu araştırmada kullanılan anket soruları belirlenmiştir.

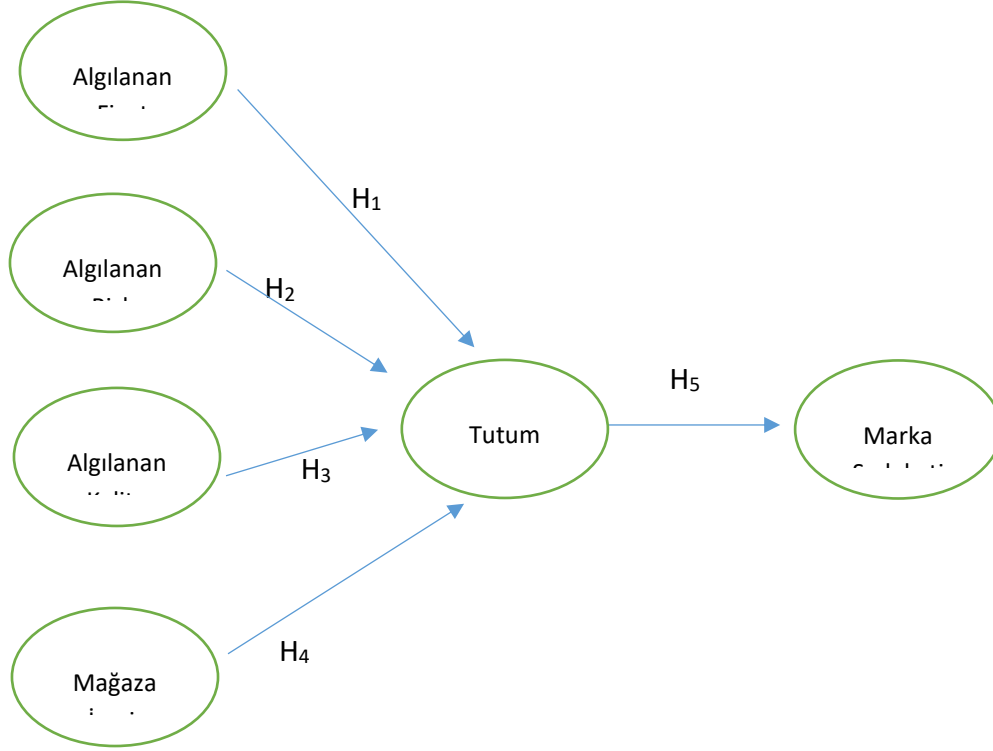
Verilerin toplanması açısından uygun örnekleme yöntemi olarak, tesadüfi olmayan yöntemlerden olan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Anket verileri 2 farklı aşamada toplanmıştır. İlk aşamada anket fiziki olarak elden dağıtılmış ve geri dönüşler sağlanmıştır. İkinci aşamada ise anket elektronik ortama aktarılmış ve Google anket uygulaması üzerinden anket linki tüketicilere ulaştırılarak anketi doldurmaları sağlanmıştır. Tüketicilerden fiziki ve elektronik olarak toplamda 450 adet anket verisi toplanmıştır. Anketlerin arasından bilgi eksikliği ve hatalar içeren 48 anket araştırma kapsamından çıkarılmış ve 402 adet anket veri girişi için uygun bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan ölçek soruları ve yararlanılan kaynaklar aşağıdaki gibidir:

- Algılanan Fiyat Soruları; (Yoo et al. ,2000; Jaafar et al. , 2012)
- Algılanan Kalite Soruları; (Gendel-Guterman ve Levy,2017)
- Algılanan Risk Soruları; (Jaafar et al.,2012; Stone ve Gronhaug ,1993)
- Mağaza İmajı; (Colleen ve Lindley,2003)
- Perakendeci Markaya Karşı Tutum Soruları; (Burton ve diğerleri, 1998)
- Marka Sadakati Soruları; (Rita Coelho do Vale vd., 2015)

Araştırmada uygulanan anket çalışması 2 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm; tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tercih ederken hangi faktörlerden etkilendiğini belirlemeye yönelik sorulardan oluşurken, ikinci bölüm anket katılımcılarının demografik bilgilerini saptamak amacıyla yöneltilmiş sorulardan oluşmaktadır. Anketlerden edinilen veriler; IBM SPSS ve Amos 24 yazılımları ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ile tüketicilerin demografik özellikleri, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, uyum ve güvenilirlik değerleri ve son olarak faktörler arası ilişki hipotezleri incelenmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak literatür de yer alan çalışmalardan da faydalanılarak belirtilen faktörler doğrultusunda Şekil 1’ de bulunan model oluşturulmuş ve hipotezler sıralanmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H1: Algılanan Fiyat Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.

H2: Algılanan Risk Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.

H3: Algılanan Kalite Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.

H4: Mağaza İmajı Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.

H5: Tutum Faktörünün, Marka Sadakati Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.

ANALİZ VE BULGULAR

Tablo 1: Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Tüketicilerin demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Bu verilere göre tüketicilerin 177 (%44)’ü evli, 225 (%56)’sı ise bekâr iken; 176 (%43,8)’si erkek 226 (%56,2)’si kadın tüketicilerden oluşmaktadır. Tüketicilerin buldukları yaş grupları 116 (28,9)’u 25 yaş altında, 213 (%53)’ü 26-35 yaş aralığında, 59 (%14,7)’si 36-45 yaş aralığında, 14 (%3,5)’i ise 46 yaş üzerinde bulunmaktadır. Tüketicilerin 24 (%6)’ü lise düzeyi, 41 (%10,2)’i

Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Erkek	176	% 43.8	Evli	177	% 44
Kadın	256	% 54.2	Bekâr	255	% 56
Yaş	N	%	Eğitim Durumları	N	%
25 Yaş Altı	116	% 28,9	Lise	24	%6
26-35 Yaş	213	% 53	Önlisans	41	% 10,2
36-45 Yaş	59	% 14,7	Lisans	205	% 51
46 yaş Üzeri	14	% 3,5	Lisansüstü	132	% 32,8
Meslek Grubu	N	%	Aylık Gelir	N	%
Öğretmen	23	% 5,7	1000 TL'den az	94	% 23,4
İşçi	23	% 5,7	1000-1999 TL	26	% 6,5
Memur	143	% 35,6	2000-2999 TL	83	% 20,6
Öğrenci	115	% 28,6	3000-3999 TL	72	% 17,9
Akademisyen	74	% 18,4	4000 TL ve Üzeri	127	% 31,6
Diğer	24	% 6			

önlisans düzeyi, 205 (%51)’i lisans düzeyi ve 132 (%32,8)’si ise lisansüstü seviyesi eğitim durumuna sahiptirler. Tüketicilerin eğitim durumu incelendiğinde 23 (%5,7)’ü öğretmen, 23 (%5,7)’ü işçi, 143 (%35,6)’ü memur, 115 (%28,6)’i öğrenci, 74 (%18,4)’ü akademisyen ve 24 (%6)’ü diğer meslek gruplarından oluşmaktadır. Tüketicilerin aylık gelir grupları incelendiğinde 94 (%23,4)’ü 1000 TL’den az gelire sahip iken, 26 (%6,5)’i 1000-1999 TL

arası, 83 (%20,6)'ü 2000-2999 TL arası, 72 (%17,9)'si 3000-3999 TL arası ve 127 (%31,6)'si 4000 TL ve üzeri gelire sahiptir.

Faktör Analizi

Araştırmanın bu aşamasında perakendeci markalı ürünleri tercih eden tüketicilere yöneltilen sorulara faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi, birbiri ile ilişkili fazla sayıdaki değişkeni bir araya toplayarak az sayıda anlamlı yeni değişkenler bulmayı hedefleyen bir istatistiki yöntem olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2002: 472). Daha anlaşılır bir ifade ile karmaşık verileri daha temel değişkenler ile açıklamaya yarayan analiz tekniğidir (Altunışık vd., 2010: 262). Bu analiz türünde 2 teknik bulunmaktadır. Bunlar açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analiz teknikleridir.

Açıklayıcı faktör analizi; araştırmacının araştırma konusu ile ilgili tüketicilere yöneltilmiş olduğu sorular arasındaki ilişkiye yönelik herhangi bir fikir veya öngörüye sahip olamaması durumunda, değişkenler arasında olabilecek muhtemel ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Çalışmada yöneltilen sorulara, açıklayıcı faktör analizi uygulanmadan önce faktör analizinin uygulanıp uygulanmayacağını test edebilmek için, örneklem yeterlik testi yani KMO değeri ile Barlett testi sonuçlarına bakılmıştır.

KMO ve Barlett testi değişkenler arasındaki ilişkinin ne ölçüde güçlü olduğunu açıklamaya çalışır. KMO, tatmin edici bir faktör analizi yapılabilmesi için örneklemin 0,5' den büyük olması gerektiğini kabul eder. Faktör analizinin yeterli görülebilmesi için KMO değeri 0,5-1,0 arasında değerler alması gerekmektedir. 0,5'in altındaki değerler faktör analizi için yeterli görülmez ve analizinden çıkarılır. Çalışmamızın analiz sonuçlarında KMO 0,789 Barlett testi $p=0,000 < 0,05$ olduğu görülmüştür. Elde edilen verilerden yola çıkılarak faktör analizi gerçekleştirmek için herhangi bir engel durumunun olmadığı görülmüştür.

Faktörlerin yük değerleri herhangi bir değişkende bulunan varyansın ifade edilen faktör tarafından ne ölçüde açıklandığının bir göstergesidir (Altunışık vd., 2010: 262). Faktör yük değerlerinin 0,45'ten büyük olması gerekmektedir. Çalışmamızın analizi neticesinde ortaya çıkan faktörler, varyansların % 62,16'lık bölümünü açıklamaktadır.

Analiz sonucunda ortaya çıkan faktörlerin her birine güvenilirlik analizi yapılması gerekmektedir. Faktörlerin güvenilir olması için gereken Cronbach's Alpha değerlerinin

0,70'ten büyük olması gerekmektedir (Durmuş vd., 2011: 89). Analiz sonucunda bulunan faktörler, faktör yükleri, Cronbach Alpha Değerleri ve Varyans Yüzde Değerleri Tablo 2 'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 2: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
ALGILANAN RISK	1. Perakendeci markalı bir gıda ürünü satın alacağım zaman çok dikkatli davranırım.	,737
	2. Perakendeci markalı ürünlerin ucuz olması sağlık açısından beni düşündürüyor.	,737
	3.Örnek gıda ürünlerinin dağıtılması, perakendeci markalı ürünleri seçerken belirsizliğimi azaltabilir.	,645
	4. Ürün kalitesi açısından, perakendeci markalı ürünlerin, ödediğim paranın karşılığında aldığım gerçek değeri yansıttığından emin değilim.	,684
	Risk Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,700
	Risk Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 6,46
	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
MAĞAZA İMAJI	1. Sadece beğendiğim bir marketin markasını taşıyan ürünleri kullanırım	,702
	2. Perakendeci markası tercihimde güvendiğim marketin markası olması benim için yeterlidir	,764
	3. Alışveriş yaptığım marketin genel imajı o markete ait markayı tercih etmemde etkilidir	,760
	4. Perakendeci markalı ürünlerde perakendeci ismi bana güven verir	,729
	İmaj Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,765
	İmaj Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 8,57
	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
TUTUM	1. Perakendeci markalı ürünleri satın almak kendimi iyi hissettirir.	,762

	2. Aradığım ürün kategorisinde perakendeci markalı ürünler bulduğumda bu durum hoşuma gider	,767
	3. Birçok ürün kategorisi için en iyi satın almalar genellikle perakendeci markalı ürünlerdir	,720
	4. Ekonomik değer göz önüne alındığında, perakendeci markalı ürünleri ulusal markalı ürünlere tercih ederim.	,675
	Tutum Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,768
	Tutum Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 14,14
ALGILANAN KALİTE	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
	1. Ulusal markalar ve perakendeci markaları arasında genel anlamda kalite olarak büyük fark vardır.	,822
	2. Ulusal markalı ve perakendeci markalı ürünlerin içerik/malzeme değeri açısından aralarında büyük fark vardır.	,845
	3. Perakendeci markalı ürün çeşitleri arasında büyük bir kalite farkı vardır.	,717
	4. Perakendeci markalı ürünler genellikle düşük kaliteli ürünlerdir.	,723
	Kalite Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,813
	Kalite Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 19,89
ALGILANAN FİYAT	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
	1.Ürün satın aldığımda fiyat benim için önemlidir.	,634
	2. Perakendeci markalı bir ürünü seçerken diğer markaların fiyatlarını karşılaştırırım.	,804
	3.Perakendeci markalı ürünleri satın alarak tasarruf sağlıyorum./ para kazanıyorum.	,749
	4. Perakendeci markalı ürünlerin fiyatları benzer ürünlerin ortalama pazar fiyatından düşüktür.	,678
	Fiyat Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,732
	Fiyat Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 7,35

MARKA SADAKATI	İFADELER	FAKTÖR YÜKLERİ
	1. Alışveriş yaptığım mağazanın perakendeci markalı ürünlerini satın almak isterim.	,757
	2. Alışveriş yaptığım mağazanın perakendeci markalı ürünü yok ise kendimi üzgün hissederim.	,811
	3. Sıklıkla alışveriş yaptığım mağazadan perakendeci markalı ürün satın alırım	,797
	Sadakat Faktörü Cronbach Alpha Değerleri	,754
	Sadakat Faktörü Varyans Yüzde Değerleri	% 5,75

Tablo 2 incelendiğinde oluşan faktör yüklerinin, Varyans yüzde değerlerinin ve Cronbach Alfa değerlerinin, kabul edilebilir minimum yüzde değerlerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizi ise ölçme modellerinin geliştirilmesinde oldukça sık başvurulan ve önemli kolaylıklar sağlayan bir analiz yöntemidir. Yöntem, daha önceden oluşturulan bir model aracılığıyla gözlenen değişkenlerin yardımıyla gizli değişkenler oluşturmaya yönelik bir işlemdir. Genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde kullanılmakta veya önceden belirlenmiş bir yapının doğrulanmasını amaçlamaktadır (Aytaç ve Öngen: 2012: 16).

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	Kısaltmalar	Kabul Edilebilir Değerler	Bulunan Değerler
Ki-kare / serbestlik derecesi	χ^2/sd	$3 < X < 5$	2,039
Artırmalı Uyum İndeksi (Incremental Fit Index)	IFI	>0,90	0,943
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index)	CFI	>0,90	0,942
Tucker-Lewis İndeksi	TLI	0,90 ile 0,95	0,928

Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation)	RMSEA	<0,08	0,051
---	-------	-------	-------

Tablo 3 incelendiğinde Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerlerinin kabul edilebilir değerlerin arasında veya üstünde olduğu görülmektedir. Ki-kare/serbestlik derecesi (2,039) Artırmalı Uyum İndeksi (0,943) Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (0,942) Tucker-Lewis İndeksi (0,928) ve Ortalama Hataların Karekökü değeri (0,051) bulunmuştur.

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının kabul edilen değerlerin uyum ölçütlerine uygun olması neticesinde var olan bütün faktörlere güvenilirlik ve geçerlilik analizleri uygulanmıştır. Algılanan risk, algılanan kalite, algılanan fiyat, mağaza imajı, perakendeci markaya karşı tutum ve marka sadakati faktörlerinin güvenilirliklerinin test edilebilmesi amacıyla ayrı ayrı bütün faktörlerin Croanbach Alpha, Bileşik Güvenilirlik (Composite Reliability-CR) ve Çıkarılan Ortalama Varyans (Average Variance-AVE) değerleri incelenmiş ve bu değerler Tablo 4 'de sunulmuştur.

Tablo 4: Güvenilirlik Test Sonuçları

Faktörler	CR	AVE	Croanbach Alpha
Algılanan Kalite	0,821	0,542	0,813
Algılanan Risk	0,700	0,439	0,700
Algılanan Fiyat	0,757	0,522	0,732
Mağaza İmajı	0,772	0,534	0,765
Perakendeci Markaya Karşı Tutum	0,779	0,542	0,768
Perakendeci Marka Sadakati	0,762	0,52	0,754

Araştırmalarda her bir madde için bulunabilecek bir α değeri olabileceği gibi ölçekteki bütün maddelerin ortak bir α değeri de bulunabilir. Bu noktada araştırmanın α değerinin 0.7 ve üstü bir değere sahip olması ölçeğin güvenilirliğinin iyi durumda olduğu kabul edilir (Kılıç, 2016: 47). Ayrıca AVE test sonuçlarının ise 0,50'den yüksek olması beklenmektedir. (Hair, 1998:

612). Tablo 9 incelendiğinde Croanbach α ve CR verilerinin 0.70 ve üstü olduğu, AVE değerlerinin ise Algılanan Risk faktörü hariç 0.50 değerinden büyük olduğu saptanmıştır.

Faktör analizi yapıldıktan sonra ortaya çıkan toplamda 6 faktöre doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak model uyumu ve geçerliliği test edilmiştir. Modelin genel uyumu için ise Ki-kare testi gerçekleştirilmiştir. Model uyumunda genellikle CFI, IFI, TLI, RMSEA, değerleri kullanılır.

Araştırmada; x^2/sd (ki kare / serbestlik derecesi), Tucker- Lewis indeksi (TLI), artan uyum indeksi (IFI), Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), ortalama hataların karekökü (RMSEA) değerlerine bakılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında ortaya çıkan uyum indeksleri Tablo 5 'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Yol Analizi Uyum Değerleri

Uyum Ölçütleri	Kısaltmalar	Kabul Edilebilir Değerler	Bulunan Değerler
Ki-kare / serbestlik derecesi	x^2/sd	$3 < X < 5$	2,039
Artırmalı Uyum İndeksi (Incremental Fit Index)	IFI	$>0,90$	0,943
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index)	CFI	$>0,90$	0,942
Tucker-Lewis İndeksi	TLI	0,90 ile 0,95	0,928
Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation)	RMSEA	$<0,08$	0,051

Tablo 6: Faktörler Arası İlişki Hipotezleri

Faktörler Arası İlişki Hipotezler	Parametre Tahmini (Beta)	p	Kabul/Red
H ₁ : Algılanan Fiyat Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.	,287	,000	Kabul
H ₂ : Algılanan Risk Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.	-,046	,497	Red
H ₃ : Algılanan Kalite Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.	,009	,848	Red
H ₄ : Mağaza İmajı Faktörünün, Tutum Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır	,541	,000	Kabul
H ₅ : Tutum Faktörünün, Marka Sadakati Faktörüne Pozitif Yönlü Etkisi Vardır.	,395	,000	Kabul

$p < 0,05$ düzeyinde anlamlı

Tablo 5’de verilen p değerleri incelendiğinde H₁, H₄ ve H₅ hipotezleri kabul edilmiş olup H₂ ve H₃ hipotezleri reddedilmiştir.

SONUÇ

Rekabet sınırlarının zorlandığı günümüz şartlarında işletmeler, rakip firmaların bir adım önüne geçebilmek için kıyasıya bir yarış içerisindeyler. Küreselleşmenin de etkisiyle, teknoloji noktasında ileri seviyede olan ülkelerdeki yenilikler hızlı bir biçimde yayılmakta ve tüketici beklentilerini kolayca değiştirebilmektedir. Bu noktada dünyada daha eski tarihte, ülkemizde ise son zamanlarda perakendeci firmaların, kendi markalarını yaratma çabasında oldukları gözlenmektedir. Perakendecilerin kendilerine ait olan ve kendi mağaza raflarında müşterilerin hizmetine sundukları ürünlere perakendeci markalı ürünler denilmektedir. Perakendecilerin kendi markalarını yaratmalarındaki amaç; maliyetleri azaltmak, rakip firmalardan farklılaşmak, var olan ulusal markalı ürünler ile rekabet gücünü artırabilmek, mağaza imajını olumlu yönde etkilemek ve tüketiciler ile ilişkileri güçlendirerek sadakat noktasında ilerleme kaydedebilmektir.

Perakendeci markalı ürünlerin; üretici, tüketici ve perakendeci taraflarına sağlamış oldukları avantajlar bulunmaktadır. Üreticilerin penceresinden bakıldığı zaman perakendeci markaların avantajları kısaca, perakendeciler ile bağların kuvvetlenmesi, kapasitenin daha verimli kullanılması, genişleme ve büyüme olarak gösterilebilir. Perakendeciler açısından avantajları, kâr marjını maksimize etmek, maliyetleri minimize etmek, mağaza içi müşterisini artırmak ve uzun vadede sadık müşteri profili oluşturmaktır. Perakendeci markalı ürünlerin tüketicilere sağladığı avantajlara kısaca bakacak olursak; reklam ve dağıtım maliyetleri minimum olduğundan ürün fiyatlarının ulusal markalı ürünlere göre daha düşük olmasıdır.

Perakendeci markalı ürünlerin geçmişi değerlendirildiğinde ilk ortaya çıkış aşamalarında sadece fiyat odaklı olarak düşük fiyatlı olarak satışa sunulması ve ulusal/ uluslararası markalı rakiplerine karşı kalite ve imaj noktasında daha geride olduklarından tüketiciler tarafından bu ürünleri tercih edilebilirliğini negatif yönde etkilenmekteydi. Ancak zamanla gelişen şartlar, teknoloji, yüksek kâr marjı, marka ve mağazaya karşı oluşan sadakatin olumlu etkileri ile perakendeciler markalarına daha çok önem vermiş, kalite ve imaj noktasında gerekli çalışmaları yaparak müşteri tercihlerini kendi lehlerine çevirebilmiştir.

Tüketicilerin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar ile perakendeci markalı ürünleri tercih etmesi arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Ekonomik koşulların olumsuz seyrettiği

dönemlerde düzensiz gelir dağılımı neticesinde tüketicilerin fiyata karşı hassasiyetleri daha da artış göstermiştir. Ülkemizdeki 2001 krizi gibi ekonomik buhranların yaşandığı dönemlerde tüketicilerin gelir ve alım gücünün oldukça düşmesi ve alışveriş alışkanlıklarının değişmesine bağlı olarak perakendecilik sektöründe durgunluk yaşanmıştır. Bu durumda ulusal ve uluslararası markaların sahip olduğu sadakat kavramının kaybolduğu, ürün fiyatının çok daha önemli hale geldiği ve büyük üretici işletmelerin satışlarının düşmesi ile beraber perakendeci markalı ürünlere olan talebin arttığı gözlemlenmiştir (Orel, 2006: 158-159).

Tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri satın alma aşamasında etkilendiği durumların doğru tespit edilmesi, perakendecilerin kendi markaları için geliştirecekleri pazarlama stratejilerine ileriye dönük büyük katkılar sağlayacaktır. Perakendeci markalı ürünleri tercih eden tüketicilerin satın alma noktasında hangi faktörlerden etkilendiğinin analizinin yapıldığı bu çalışma bundan sonra perakendeci markası konusunda hazırlanacak olan akademik çalışmalara ve perakendecilerin kendi markalarına karşı geliştireceği stratejilere bir takım öneriler sunabilme amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmamızın ana kütesini perakendeci markalı ürünleri kullanan tüketici grubu oluşturmaktadır. Örneklem ile sınırlandırılan araştırmamızda tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda anket yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda anket yöntemi ile 176 erkek 256 kadın olarak toplamda 402 adet katılımcının verisi toplanmıştır. 2 bölüm halinde oluşan anket formunun birinci bölümünde perakendeci markalı ürün tercihinin etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik sorular yöneltilirken ikinci bölümünde demografik sorulara yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen algılanan fiyat hipotezinin perakendeci markalı ürün tercihinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiş ve hipotez kabul edilmiştir. Algılanan fiyat ile ilgili çalışmamızın sonuçları literatür çalışmalarının sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kılıç ve Çağırın (2005), perakendeci markaların marka değeri üzerine yapmış oldukları çalışmada fiyat ve kalite bilincinin tercih etme sebebi olduğunu belirtmişlerdir. Sinha ve Batra (1999) müşterilerin perakendeci markalı ürünleri tercih ederken fiyat algılamalarının rolünün olduğundan bahsetmiştir. d'Astous ve Louis (2005) ise yapmış oldukları araştırmada kaliteli bir ürün algısının oluşabilmesi için fiyatın önemli bir unsur olduğundan

bahsetmiştir. Sethuraman ve Cole (1999) yaptığı araştırmada; perakendeci markalı ürün tercihinde fiyat hassasiyetinin bulunduğunu belirtmiştir. Albar ve Duman (2011) ise perakendeci markalı ürün tercihinin kadın tüketiciler üzerinde araştırmış ve bu ürünlerin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinin fiyat ve kalite olduğunu belirtmiştir.

Çalışmanın diğer faktörleri olan algılanan kalite ve algılanan risk faktörlerinin perakendeci markalı ürün tercihi üzerindeki etkileri olumsuz bulunmuş ve hipotezler reddedilmiştir. Kalite algısının perakendeci marka tercihi üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalarda hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar tespit edilmiştir. Corstjens ve Lal (2000) kaliteli bir perakendeci markasının marka tercihi yaratmada önemli bir unsur olduğunun sonucuna varmıştır. Yine Kuhar ve Tic (2008)'de yapmış oldukları çalışmada perakendeci markalı ürünleri tercih eden müşterilerin fiyat konusunda dikkatli, kalite faktörüne ise duyarlı olduklarını tespit etmişlerdir (Kuhar ve Tic, 2008: 388). Hoch ve Shumeet (1993) ise perakendeci markalar üzerinde yapmış oldukları araştırmada yüksek kalitenin düşük fiyatlara göre daha önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Baş ve Göral (2018)' de yapmış oldukları araştırmada perakendeci marka tercihinde tüketicilerin; %53 ile fiyat, %38,5 ile kaliteye önem verdiklerini tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Akın vd. (2009) yapmış olduğu araştırmada bizim çalışmamıza paralel olarak tüketicilerin perakendeci markalı ürün tercihinde bulunurken kalite algısından etkilenmediğini belirtilmiştir. Bu noktada bizim çalışmamızda algılanan kalite ve risk hipotezlerinin reddedilmesi; perakendeci markalı ürün tercihinde bulunan tüketicilerin fiyata karşı duyarlı olduklarından düşük kalite ve yüksek riski algılamalarına rağmen yine de satın alma işlemini gerçekleştirdiği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer faktör mağaza imajı faktörüdür. Mağaza imajı faktörünün perakendeci marka tercihi üzerinde olumlu etkisi bulunmuş olup hipotez kabul edilmiştir. Tüketiciler, ürün üzerinde perakendecinin isminin olmasının kendilerine güven vermesinden ve perakendeci mağazanın genel imajından duydukları memnuniyetten dolayı perakendeci mağazaya karşı olumlu tutum sergilemektedirler. Bu doğrultuda Marshall vd. (1999) yapmış olduğu araştırmada, mağaza imajının tüketicilerin satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yine Jacoby ve Marzursky (1984)' de yapmış olduğu araştırmada marka ve perakendecilerin imajı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu ortaya koymuştur (Arslan 2015: 128-129). Albar ve Öksüz (2013) perakendeci

markalı ürünlerin pazarlanması ve tutundurma stratejileri üzerine yapmış olduğu araştırmada; yüksek mağaza imajına sahip olan perakendecilerin tüketicilerin beklentilerini çoğunlukla karşıladığı ve tüketicilerin perakendeci markalı ürünlere karşı algıladığı riski daha düşük bulduğu sonucuna ulaşmıştır (Albar ve Öksüz, 2013: 890).

Araştırmamızda bir diğer faktör; marka sadakati faktörüdür. Perakendeci markalı ürünlere karşı geliştirilen tutumun, marka sadakatine olumlu yönde etkisi bulunmuş olup hipotez kabul edilmiştir. Tüketicilerin perakendeci markalı ürünlere karşı geliştirdiği tutumu olumlu yönde etkileyen algılanan fiyat ve mağaza imajı faktörleri, perakendeci markaya karşı olan sadakati de anlamlı bir şekilde desteklemektedir. Bu noktada algılanan kalite ve algılanan risk faktörlerinin marka sadakati oluşturmada etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir

Araştırma verilerinden yola çıkarak verilebilecek öneriler;

*Perakendeci markalı ürünlerde kaliteyi artırıcı stratejiler belirlenmesi hem perakendeci açısından hem de tüketici açısından olumlu olacaktır.

*Tüketicilerde var olan perakendeci markasının kalite noktasında düşük olduğu algısının değişmesi için tıpkı ulusal markalarda olduğu gibi gerekli kalite belgeleri ve izinler tüketicilere ürün ambalajları üzerinde sunulabilmelidir.

*Perakendeci markalı ürünlerin fiyat noktasında ulusal markalara göre daha düşük olması reklam maliyetlerinin ulusal markalar kadar fazla olmamasından kaynaklıdır. Bu durum kısa vadede kâr noktasında avantajlı gözükse de uzun vadede markanın ve ürünün hafızalardan silinmesine sebep olabilecektir. Bu noktada perakendeciler ürün tutundurma stratejilerinden olan reklam harcamalarına bir nebze daha önem vermelidirler.

*Yapılan mağaza dışı reklam çalışmalarının yanı sıra mağaza içerisinde de perakendeci markalı ürünlerin tanıtımı gerçekleştirilmelidir. Tadım testleri yapılarak tüketicilerin ürün hakkında tecrübe edinmesine olanak sağlanmalıdır. Ayrıca tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tanıyabilme ve aşına olabilmesi için mağaza içerisinde raf düzenlemesinin uygun yükseklik ve görünürlük de olması gerekmektedir.

*Perakendeci markalı ürünlerin ambalajları; düz, renksiz ve logosuz olmamalı hedef kitlenin ilgisini çekebilecek şekilde olmalıdır.

*Marka ve mağaza sadakati oluşturma noktasında perakendeci markalı ürünler üzerinde indirim ve kampanyaların sık sık tekrarlanması ürünün hafızalarda yer edinmesi için önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Aaker, A. D (2010). Güçlü Markalar Yaratmak, (Çev. Aslı Özer), İstanbul: Mediacat Yayınları

AC Nielsen (2005), The Power of Private Label 2005: A Review of Growth Trends Around the World.

AC Nielsen (2006), The Private Label Playbook

Akın, M., Çiçek, R., ve Demirer, Ö. (2009).Tüketici Algılamalarının Market Markalı Ürün Tercihlerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Niğde ilinde Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.18, S.2,129-144

Aksulu, İ.(2000). Tüketiciyi Perakendeci Markasına Yönelten Nedenler. 5.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırma, Geliştirme ve Uygulama Merkezi, 16-18 Kasım 2000, Antalya s.328

Albar, B. Ö. (2014). Tüketicilerin Özel Markalı Ürünleri Satın Almasına Tutundurma Stratejilerinin Etkisi: Giresun İlinde Bir Uygulama. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 99-116

Albar, B. Ö., ve Duman, T. (2011). Bir Tüketici Grubu Olarak Kadınların Mağaza Markalı Ürünlere Karşı Tutumları: Giresun İli Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 79–100.

Albar, B. Ö., ve Öksüz, G. (2013). Özel Markalı Ürünlerin Pazarlanmasında Tutundurma Stratejilerinin Etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 863-893.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Arslan, B. (2015). Türkiye'de İkamet Eden Tüketicilerin Özel Markalı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etki Eden Faktörler. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(55).

Arslan, M., ve Boyçu, S. (2006). Mağaza Atmosferi. Mine Oyman(Ed), Eskişehir: TC Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1696, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 881(1).

Arslan, Y. (2012). Tüketicilerin özel markalı ürünlere yönelik tutumları ve bu tutumlara etki eden faktörlerin incelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Assael, H. (1998). Consumer Behaviour, South western publishing,6th edition

- Aytaç, M., ve Öngen, B. (2012). Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 5(1), 14-22
- Bardakçı, A., Sarıtaş, H., ve Gözlükaya, Ö. G. İ. (2003). Özel Marka Tercihinin Satın Alma Riskleri Açısından Değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21).
- Baş, M., ve Göral, S. (2018). Tüketicilerin Perakende Markalarına Bakışı: Kooperatif Marka Örneği. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 852.
- Benedict, J. (1997). The Increasing Power of Store Brands: Building Loyalty and Market Share, *Long Range Planning*, vol.30, no.6, s.917-930.
- Berman, B. (1996). *Marketing Channels*. John Wiley ve Sons Inc.
- Blythe J. (2001) *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Bilim ve Teknik Kitapevi
- Burton, S., Lichtenstein, D. R., Netemeyer, R. G., ve Garretson, J. A. (1998). A Scale For Measuring Attitude Toward Private Label Products And An Examination Of Its Psychological And Behavioral Correlates. *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 26(4), 293.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar Ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Cop, R., ve Türkoğlu, S. (2008). Market Markalı Ürünlerle İlgili Tüketici Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Corstjens, M., Rajiv L. (2000). Building Store Loyalty Through Store Brands. *JMR, Journal of Marketing Research*. s. 281-291.
- Çakır, E. (2007). Özel Markalı Ürünler Ve Tüketici Tercihleri Bursa Perakende Sektöründe Bir Uygulama (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi: Bursa.
- Çınar, H., Döven, M.S., Ardıç, K. (2005). Özel markaların tercih edilebilirliği arttırmada fiyat dışı boyutlarda rekabet edebilmek için müşteri tercihlerinin belirlenmesi (Tokat Örneği), *Marka Yönetimi Sempozyumu*, Gaziantep, 14-15 Nisan 2005, 151-159.
- Çiçek, E. ve Atılğan, K.Ö. (2010). Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürünleri Tercih Etme Nedenleri: Mersin İlinde Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı, 1 s.305-324.
- d'Astous, A., ve Saint-Louis, O. (2005). National Versus Store Brand Effects On Consumer Evaluation Of A Garment. *Journal Of Fashion Marketing And Management: An International Journal*, 9(3). S.306-317.

- Dick, A. J. and Richardson A. P. (1997). How Consumers Evaluate Store Brands.Pricing Strategy And Practice, *MCB Universty Press*, 5 (1), s.18–24.
- Dick, A. S., ve Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward An İntegrated Conceptual Framework. *Journal of the academy of marketing science*, 22(2), s.99-113.
- Dick, A., Jain, A., ve Richardson, P. (1995). Correlates Of Store Brand Proneness: Some Empirical Observations. *Journal of Product ve Brand Management*, 4(4), 15-22.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2011). Sosyal Bilimlerde SPSS İle Veri Analizi. İstanbul: Beta.
- Eriş, N., ve Kutlu, Ş. (2007). Marka Bağlılığı Yaratmada Müşteri İlişkileri Yönetimi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fettahlıoğlu, H. S. (2008). Tüketicilerin satın alma davranışlarında özel markaların tüketici tutumları üzerine etkileri(Yayınlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül, İzmir.
- Hair, J. Joseph F, Ralph E. Anderson, Ronald L. Tatham, William C. B. (1998). Multivariate Data Analysis: Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice-Hall, Inc. New Jersey.
- Herstein, R., ve Jaffe, E. D. (2007). Launching Store Brands İn Emerging Markets: Resistance Crumbles. *Journal of Business Strategy*, 28(5), 13-19.
- Hoch, S. J., ve Banerji, S. (1993). When do private labels succeed?. *MIT Sloan Management Review*, 34(4), 57.
- Irsıdar, O. (2004), Private Label ve Perakende Dergisi, Yıl:1,Sayı:1, Şubat - Mart, s.72-73.
- Jin, B., ve Gu Suh, Y. (2005). Integrating Effect Of Consumer Perception Factors İn Predicting Private Brand Purchase İn A Korean Discount Store Context. *Journal Of Consumer Marketing*, 22(2), 62-71.
- Kara, M. (2013). Pazarlama Yönetiminde Özel Marka Stratejileri Ve Rekabet Uygulamaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez), İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, S ve Çağırın, H. (2005). Tüketicilerin Market (Özel) Markalı Ürünleri Tercihinde Marka Değeri Algılamaları: Çorum'daki Perakende Zincirlerine Yönelik Örnek Bir Uygulama. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Yıl:19, (6), s.56-62.
- Kılıç, S. (2006). Perakende gıda işletmelerinde özel markalı ürünler ve Türkiye açısından bir inceleme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient. *J Mood* 6: 47–48
- Kuhar, A., ve Tič, T. (2008). Attitudes Towards Private Labels-Example Of A Consumer Sensory Evaluation Of Food İn Slovenia. *Acta Agriculturae Slovenica*, 91(2), 379-390.

- Kurtuluş, S. (2001). Perakendeci Markası ve Üretici Markası Satın alanların Tutumları Arasında Farklılık Var mı?. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 15(89), 8-15.
- Lin, C. Y., Marshall, D., ve Dawson, J. (2009). Consumer attitudes towards a European retailer's private brand food products: an integrated model of Taiwanese consumers. *Journal of Marketing Management*, 25(9-10), 875-891.
- Mcgoldrick, P, J. (1990) Retail Marketing, McGraw Hill, London, UK,
- Odabaşı Y. ve Oyman M, (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Omar O. (1999), Retail Marketing, London: Pitman Publishing.
- Orel, F. D. (2006). Özel Markalara Farklı Düzeyde Eğilimi Olan Tüketiciler Arasındaki Sosyo-Demografik Ve Tutumsal Farklılıklar. *Öneri Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(26), 37-62.
- Özer. L., ve GÜLPINAR, S. (2005). Hizmet Sektöründe Tüketicilerin Algıladıkları Riskler: Hava Yolları Sektöründe Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 49-63.
- Özkan, B., ve Akpınar, M. G. (2003). Gıda Perakendeciliğinde Yeni Bir Açılım: Market Markalı Gıda Ürünleri. *Pazarlama Dünyası*, yıl, 17. Sy 22
- Pala, M. ve B. Saygı (2004), Gıda Sanayinde Büyük Mağazaların Perakendeci Markalı Ürün Uygulamaları. İstanbul: İTO Yayınları
- Quelch J. A. ve Harding D. (1996), Brands Versus Private Labels: Fighting to Win. *Harvard Business Review*, January-February.
- Richardson, P. S., Jain, A. K., ve Dick, A. (1996). Household Store Brand Proneness: A Framework. *Journal Of Retailing*, 72(2), 159-185.
- Sapmaz, K., ve Yercan, M. (2015). Tüketicilerin Market Markalı Ve Üretici Markalı Gıda Ürünü Tercihlerinin Analizi: İzmir İli Örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 52(3), 317-325.
- Savaşçı İ. (2003) Perakendecilikte Yeni Eğilimler: Perakendeci Markaların Gelişimi ve Türkiye'de ki Uygulamaları, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Manisa. 85-102
- Sethuraman, R., ve Cole, C. (1999). Factors Influencing The Price Premiums That Consumers Pay For National Brands Over Store Brands. *Journal Of Product ve Brand Management*, 8(4), 340-351.

Sheinin, D. A., ve Wagner, J. (2003). Pricing Store Brands Across Categories And Retailers. *Journal Of Product ve Brand Management*, 12(4), 201-219.

Sinha, I. And Batra, R. 2000. Consumer-Level Factors Moderating The Success Of Private Label Brands, *Journal Of Retailing*, 76 (2): 175-191.

Sinha, I., ve Batra, R. (1999). The Effect Of Consumer Price Consciousness On Private Label Purchase. *International Journal Of Research İn Marketing*, 16(3), 237-251.

Woodside, A. G., ve Taylor, J. L. (1978). Consumer Purchase Intentions And Perceptions Of Product Quality And National Advertising. *Journal Of Advertising*, 7(1), 48-51.

Zielke, S., ve Dobbstein, T. (2007). Customers' Willingness To Purchase New Store Brands. *Journal Of Product ve Brand Management*, 16(2), 112-121.

FRANSA’NIN ÜÇÜNCÜ CUMHURİYET DÖNEMİ İLE TÜRKİYE’NİN TEK PARTİ DÖNEMİNİN LAİKLİK UYGULAMALARI AÇISINDAN MUKAYESESİ

Mukaddes AKSOY

Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
mukaddess.aksoyy@gmail.com

ÖZ

Siyasi, toplumsal ve kültürel alanda ortaya çıkan laiklik kavramı, Batı ve Doğu toplumlarında farklı gelişim seyirleri izlemiştir. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan pozitivist felsefe, milliyetçilik ve özgürlük gibi düşünsel fikriyat Osmanlı’yı modernleşme döneminde oldukça etkilemiştir. Bu dönemde Fransa’ya gönderilen aydın gruplar, ilerleyen yıllarda bürokratik mekanizmalar aracılığıyla Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar devam eden modernleşme serüveninin katalizörü konumunda olmuşlardır. Laisizmin öncü konumunda bulunan Fransa’nın yaşadığı deneyimlerden ilham alan Kemalist kadro, yürütme gücünü elinde bulundurduğu süre içerisinde dini alanı sürekli değişime ve kontrole tabi tutmuştur. Böylece devlet hâkimiyetinde gelişimine izin verilen bir dini yapılanma meydana gelmiştir. Çalışmada, ilk olarak kavramsal çerçeveler netliğe kavuşturulduktan sonra Fransız laikliğinin kurumsal düzeyde hangi aşamalardan geçtiği detaylı olarak incelenmiştir. Ardından Osmanlı’dan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar süregelen modernleşme serüveni tetkik edilmiş; resmi ideolojinin egemen olduğu tek parti döneminde uygulanan laiklik programları ayrıntılı bir şekilde ele alınarak her iki sistemin benzerlik ve farklılıkları üzerine çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Din, Devlet, Modernleşme, Fransa, Tek Parti Dönemi

THE THIRD REPUBLIC OF FRANCE WITH TURKEY'S SINGLE PARTY PERIOD COMPARISON OF SECULARISM PRACTICES

ABSTRACT

The concept of secularism that emerged in the political, social and cultural spheres followed different developmental trends in Western and Eastern societies. The intellectual ideas such as positivist philosophy, nationalism and freedom that emerged after the French Revolution influenced the Ottoman Empire during the modernization period. This group of intellectuals were sent to France during the period have been the catalyst in the coming years in the position of the Republic of Turkey from the Ottoman Empire until the bureaucratic mechanisms through ongoing modernization adventure. Inspired by the experiences of France, which is the pioneer of laicism, the Kemalist cadre has subjected the religious field to change and control during the time it holds the executive power. Thus, a religious structure was established which was allowed to develop under state domination. In this study, after the first conceptual frameworks have been clarified, the stages of French secularism at the institutional level are examined in detail. Then the modernization adventure that continued from the Ottoman empire to the Republic of Turkey was examined; secularism programs implemented in the single-party period dominated by official ideology were discussed in detail and various inferences were made on the similarities and differences of both systems.

Keywords: Secularism, Religion, State, Modernization, France, Single Party Period

GİRİŞ

Toplumların gelişim seyirleri içerisinde önemli bir olgu olan din, insan yaşamının tekâmülünde büyük rol oynamıştır. Hem Batı hem de Doğu medeniyetleri için farklı sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel ilerleme süreçlerinde dini öğretilerin ve kurumların yeri tartışma konusu olmuştur. Dinin, siyasal ve toplumsal alandan uzaklaştırılmasında karşımıza çıkan sekülerizm, laiklik ve laisizm gibi kavramsal çerçeveler her ne kadar birbirleri ile yakın anlamlı gözüke de aslında her birinin kendine özgü içkin bir anlamı bulunmaktadır. Rönesans ve Reform dönemlerinden sonra bilimsel ve düşünsel alanlarda yaşanan aydınlanma süreci ile dini otorite, dünyevi iktidar karşısında giderek gücünü kaybetmiştir. Dünyayı, ruhani metinler veya söylemlerle değil kendi rasyonalitesi ile anlamlandırmaya başlayan insanoğlu için ilahi otoritenin temsilcisi olan kilise, Avrupa coğrafyasında kurumsal ve toplumsal alandaki gücünü yitirmeye başlamıştır.

Hristiyanlık dininde kilisenin konumunun politize edilme aşamalarında karşımıza çıkan, din ve devlet ilişkilerinin ayrılması şeklinde kısaca açıklayabileceğimiz laiklik kavramı, Fransız İhtilali'nin çevre ülkelere yaydığı hak, özgürlük, eşitlik, adalet, irade gibi bireyi temel alan ifadeler silsilesiyle dini otoritenin zayıflamasına, bireyin sorgulayıcı ve araştırmacı tavır ve davranışlar sergilemesine yol açmıştır. Siyasal alanda kilise ile iktidarın güç çatışmasına sebebiyet veren bu durum, ülkeler bazında farklı gelişim seyirleri izleyerek resmi bir sisteme dönüşmüştür (Yetkin, 2013: 62).

Ulus devlet olma sürecinin mihenk taşlarından biri olan Fransız İhtilali (1789), dönemin yöneticileri tarafından ortaya konulan anayasa, insan hakları beyannamesi ve çeşitli yasalarla çevre imparatorlukları etkisi altına almayı başarmıştır. İnsanın, toplum, birey ve devlet algısını yeniden şekillendiren düşünsel ve eylemsel hareketler, Fransa'da özgürlük kavramı altında kendine yer bulurken; Almanya'da felsefik düşünce alanında kültürel bir boyuta ulaşarak dünyaya yayılmıştır.

Dönemin önemli imparatorluklarından biri olan Osmanlı, bu dönemde Avrupa ile yakın temasta bulunmaya çaba gösterdiği için, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan eylemsel ve düşünsel temalardan etkilenmiştir. Osmanlı'dan Fransa ve Almanya'ya siyaset, felsefe ve ekonomi gibi birçok konuda eğitimler alması için gönderilen aydın zümre grubu, orada birtakım entelektüel çevrelerle temasta bulunarak, İmparatorlukta anayasal ve yazınsal alanda hareketlenmeleri başlatmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra daha açık bir şekilde görülen değişim rüzgârı, yeni okullar, yeni kanunlar, askeri ve idari akademilerin

açılması ile “Yeni Osmanlılar” adı verilen münevver bir topluluğun oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu zümre, yenilikçi fikirlerini idari ve toplumsal alanda yayarak, 1876 yılında Kanuni Esasi’nin ilan edilmesini sağlamıştır. 1877 yılında Sultan Abdülhamid tarafından Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları aleyhine başlatılan sorgulamalar, sürgünler ve tayinler sonucu, cemiyet üyeleri araya giren mesafeler nedeniyle örgütlü yapısını koruyamayarak siyasi nüfuzunu kaybetmiştir. Ancak onların siyasi fikriyatı, yurtiçi ve yurtdışında örgütlenmeleri bulunan Jön Türk adlı aydın zümreye miras kalmıştır (Aydın, 2009: 117-118). Bu grup, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda ve bürokrat sınıfın çeşitli kademelerinde görevler almıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse, Fransa’da ortaya çıkan eşitlik, insan hakları, ifade özgürlüğü, adalet, din ve vicdan hürriyeti gibi çeşitli hak ve özgürlükler, kilise ile siyaset kurumunun güç ilişkilerinde gerilime sebep olmuştur. İhtilal sonrası kamusal alandan dini sembol ve göstergelerin arındırılmasından yana tavır alan iktidar, kilisenin malvarlığına el koyarak genişletilmiş hak anlayışına kısıtlama getirmiştir (Kaya, 2007: 4). Ülkenin sosyal, dini ve eğitimsel tüm alanlarını ilgilendiren bu durum, Osmanlı’yı ve Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. Ortaya çıkan bu etkiler tek parti döneminde daha belirgin bir şekilde görülmüştür. Yeni kurulan devlet düzeninde hedeflenen muasır medeniyet seviyesine ulaşmak isteyen Türkiye, kendisine Batılı devletlerin siyasal, toplumsal ve ekonomik alandaki uygulamalarını referans almıştır. Erken cumhuriyet dönemi incelendiğinde, Fransa’nın üçüncü cumhuriyet dönemi ile Türkiye’nin tek parti döneminin, laiklik uygulamaları açısından birtakım benzerlik ve farklılıkları içerisinde barındırdığı görülmüştür. Dönemsel açıdan bakıldığında Türkiye ile Fransa’nın, kamusal alanlarını dünyevileştirmek için aldıkları politik kararlar ve uygulamış oldukları politikalar, bu çalışmada bize Batı ve Doğu arasındaki laiklik kavramının hangi açılardan birbiri ile örtüştüğünü veya ihtilaflı olduğunu gösterecektir. Bu nedenle her iki ülkenin birbirine yakın tarihli dönemleri, ülkelerin geçmişlerinden ele alınan döneme kadar incelenerek, laiklik altındaki uygulamaları açısından karşılaştırılacaktır.

1. Laiklik Kavramı

Laiklik, sekülerlik ve laisizm gibi terimler yazınsal alanda çoğu zaman farklı şekillerde de olsa birbirleri yerine kullanılabilirler. Din ve siyaset kurumları arasındaki ilişki durumunu anlatan bu terimler, toplumların tarihsel gelişim süreçleriyle yakından ilgilidir.

Laiklik kelimesi etimolojik olarak Eski Yunanca'da "laikos", Ortaçağ Kilise Latincesinde "laicus" ve Fransızca'daki "laitiy" sözcüklerine dayanmaktadır. Laikos, belli bir yönetim tarafından idare edilen insan topluluğudur; günümüz anlamında halka tekabül etmektedir. Laicus ise 13. yüzyıldan itibaren kilise metinlerinde, dini sınıfa mensup olmayan kişiler için kullanılan bir ifadedir. Dünyevi iktidarı ve ruhani iktidarı kendi çatısı altında toplamaya çalışan kilise, laiklik terimini, dinin siyasi alanda yer almasını onaylamayan kişiler için kullanmıştır. Bu kavramla yakın anlamlı olan sekülerizm sözcüğü ise, Latince "saeculum" teriminden türetilmiştir. Bulunulan yüzyıla veya döneme ait olmama durumunu anlatan "saecularis" terimi, analiz edildiğinde kilise öğretilerinin tam tersi bir şekilde dünyaya ait olmayı ifade etmektedir (Kılıçbay, 1994: 16-17). Katolik Hristiyanlık inancına sahip olan İtalya ve Fransa gibi ülkelerde "laicite" kavramı, Protestanlık inancının yayıldığı Almanya, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde ise "secularism" kelimesi sıklıkla kullanılmaktadır. Muhafazakâr öğeleri yoğun bir şekilde içinde barındıran Katolik inancı, sistematik ve otoriter dini öğretilere sahip olduğu için Kıta Avrupası'nı etkisi altına almayı başarmıştır. Kısaca dışlayıcı veya Fransız tipi laiklik anlayışı olarak da adlandırılan dünyevileşme sürecinde, dinin, siyasi alandan depolitize edilmesi daha katı, keskin ve net bir çizgide seyir etmiştir. Bu laiklik tipinde, din devlet kontrolüne alınmış; dini alan, toplumdan soyutlanarak özel alan içerisinde sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak devletin dini kurumlar üzerindeki hâkimiyeti, yapılan savaşlar ve rasyonel düşüncenin beraberinde gelişen hak arayışı neticesinde toplumsal ve siyasi mücadelelere dönüşmüştür. Fransız tipi laikliğin, bir ideoloji olarak despotikleştirilmiş ve halka zorla tepeden inme bir şekilde dikte edilmeye çalışıldığı devlet politikası da laisizm olarak adlandırılmaktadır (Sarı & Önkal, 2015: 105). Anglosakson ülkelerde ise, durum biraz daha farklıdır. Dinin sosyal hayattaki rolü, Katoliklere nazaran daha özgürlükçü, dini inançlara karşı daha ılımlı ve dini sembollerin kamusal alandaki görünürlüğünün serbest olduğu bir yapıdadır. Devlet, dini kurumların sosyolojik yapı gereğince sekülerleşeceğini varsaydığı için onlara fazla müdahalede bulunmamaktadır. Bu sayede marjinal bir olgu haline getirilmeyen din, kolektif yaşam içerisindeki varlığını koruyabilmiştir. Bu seküler sistemde yaşayan toplumlar ise, din ve vicdan özgürlüklerini kendi özel alanlarında yaşadıkları için, laik sistemin bir getirisi olarak uygulamaya konulan politikalara karşı daha uzlaşmacı bir tavır takınmışlardır (Duman, 2010: 288). Bütün tanımlamalar ışığında görülüyor ki, toplumlar ilk önce sekülerleşmeye başlayarak, sosyal, siyasi ve kültürel alanda dinin hâkimiyet gücüne son vermişlerdir.

Ancak tüm ülkelerde durum aynı şekilde vuku bulmadığı için, Fransa gibi Katolik, devrimci, seçkin ve despotik bir ruha sahip olan ülkeler, yukarıdan aşağıya doğru giden bir hiyerarşi içerisinde halkın talep ve beklentilerini önemsemeksizin dünyevileşme yoluna gitmişlerdir. Sekülerizmin, tarihsel süreç içerisinde evrilmesi sonucunda laiklik ve laisizm gibi kavramlar türetilmiştir. Ülkelerin din-siyaset ilişkilerinde meydana gelen farklılaşmalar nedeniyle de laiklik sistemi, uygulama olarak çeşitlilik göstermiştir.

1.1. Teoloji Devletinden Dünya Devletine

Tek Tanrılı dinler içerisinde bulunan Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun egemenlik sınırlarında ortaya çıkmıştır. Bu inanç sistemi, İsrailoğulları'na mensup olan Hz. İsa'nın dini ve siyasi düşünceleri ile şekillenmiştir. Hz. İsa, egemenlik kaynaklarını dünyevi ve ruhani olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Dünya işlerine karşı duyarsız ve pasif bir tutuma sahip olan dini lider, onu, uğruna savaşmaya değmeyecek bir unsur olarak görmüştür. Bu nedenle insanoğlu, var olan siyasi düzeni Tanrısallaştırmadan kabul etmeli, kendini siyasetten ve dünya işlerinden uzak tutmalıdır (Özpolat, 2017: 147). Hz. İsa'nın, kral ve Tanrı'nın emirleri arasındaki uzlaşmacı tavrı, zamanla bir dini öğreti halini almıştır. Hıristiyan toplumlar tarafından benimsenen bu öğretiler, birçok dini düşünür ve fikir adamının, söylemsel katkılarıyla da gelişerek cismani ve ilahi güçler arasındaki otorite savaşımını sürekli kılmıştır.

Hıristiyanlık teolojisinin önemli düşünürlerinden biri olan Pavlus, ortaya koyduğu maddi ve manevi fikriyatıyla uzun yıllar süreceğ egemenlik çatışmasının temel taşlarından birini oluşturmuştur. İsa'nın görüşlerini biraz daha genişleterek, her türlü dünyevi iktidara sorgulamaksızın itaat etmeyi savunmuştur. Pavlus, Romalı yöneticilerin otoritesine karşı çıkarak onların düşmanlığını kazanmamak için dünya işlerinin kral ve imparatorluklara verildiğini, bu uğraşlarla ilgilenilmemesi gerektiğini topluma anlatmaya çalışmıştır. Ona göre, yeryüzündeki eşitsiz yaşam biçimi birtakım hiyerarşik sorunlara sebep olmaktadır. Sorunlardan kurtuluş yolu ise, manevi dünyada yani Tanrı'nın yolundadır. Pavlus, tüm yönetimlerin Tanrı tarafından oluşturulduğunu, yönetimin kaidelerine boyun eğmeyenlerin Tanrı'nın düzenine karşı geldiğini söylemiştir. Yönetim, Tanrı'nın hizmetinde olduğu için ona isyan edenler, yönetimin kılıcı ile gazaba uğrayacaklardır. Bu nedenle insanlar hem vicdani hem de dünyevi nedenlerle Tanrı'nın kurduğu yönetime boyun eğmelidirler. Pavlus'un ortaya koyduğu düşünceler, Hıristiyan toplumlarını derinden etkilemiş; kral ve

Tanrı inancı birleşmiştir. Krala itaat etmek, dini bir vazife olarak görülmüştür (Büyük, 2004: 132).

Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra, Roma Kilisesi daha geniş bir alana nüfuz etmeye başlamıştır. Milattan sonra 476 yılında Germen saldırılarına daha fazla dayanamayan Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Batı Roma'dan kalan tüm hak ve imtiyazlar da Doğu Roma'ya miras kalmıştır. Roma ve İstanbul Kiliselerinin iki ayrı dini merkez olarak var olmaları, dini otoritenin paylaşılmasında birtakım siyasal krizleri de beraberinde getirecektir. Katoliklik ve Ortodoksluk tartışmalarını alevlendiren bu süreçte, kiliseler birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Hem dini hem de dünyevi alanda tek egemen güç olmak için çalışan İstanbul Kilisesi, Sezaropapist bir yapılanmaya bürünmüştür. Kilise ve devletin kralda bütünleşerek tek bir vücut haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum, tek egemenin kral olduğunu ve halkın ona itaat etmesi gerektiğini savunan Pavlus'un öğretileriyle ters düşmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı özerkliğini ve üstünlüğünü korumaya çalışan Papa I. Gelasius, 494 yılında dönemin imparatoru I. Anastasius'a bir mektup yazarak düşüncelerini dile getirmiştir. Papa'ya göre, bu dünyada iki egemen güç vardır. Birisi papazların manevi otoritesi, diğeri kralların iktidarındır. Krallar, her ne kadar halktan daha güçlü olanaklara sahip olsalar da kendi selametleri için ilahi konularda kilise liderlerinin önünde eğilirler. Bu da göstermektedir ki, uhrevi otorite dünyevi iktidardan daha üstündür. Çünkü onlar, Tanrı'nın önünde hem inananlardan hem de onların krallarından sorumludurlar. Bu nedenle nasıl ki, kilisedeki din görevlileri kralın kaidelerine uyuyorsa; kral da Tanrı'nın kutsallığının göstergesi olan bu kişilere itaat etmelidir. I. Gelasius'un mektubunda yer verdiği otorite anlayışı, tarihe iki kılıç doktrini olarak geçmiştir. Uhrevi ve dünyevi otorite şeklinde iki kılıcın varsayımı, aslında imparator tarafından onaylanan resmi bir kilise varlığının göstergesidir. Batı Roma yıkıldıktan sonra Avrupa'nın en büyük feodal yapılanması haline gelen kilise, iktidarın meşruiyet kaynağının kendisi olduğu anlayışını modern döneme kadar sürdürürken; siyasal iktidar da meşruiyetini sağlamak için kilisenin taleplerini karşılama yolunu seçmiştir (Çavuş, 2017: 208-209).

Ortaçağ'daki kilise öğretileri, sadece fertlerin dini alanlarını değil; siyasal, sosyal, iktisadi ve ahlaki yapılarını da etkisi altına almıştır. Bu dönemde Hıristiyanlığın evrensel bir din olarak hüküm sürmesine karşı fikirler içerisinde olan Eski Yunan düşünürleri, aydınlanmaya giden yolun kapısını aralamışlardır. Aristo ve Platon'un felsefesini örnek alan Thomas Aquinas,

devlet iktidarının ruhani iktidardan ayrı, bağımsız bir güç olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Aristo'nun "insan sosyal bir varlıktır" sözünü benimseyerek, insanların toplumsal ve siyasal örgütlenmeler içerisinde yaşamasının kendi içkin özelliğinin bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Ona göre devlet canlı bir organizma olarak, insanların bir arada yaşama istekleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Dünyevi iktidarın kaynağı Tanrı olmasına rağmen, onu kullanacak olan egemeni toplum belirleyecektir. Bu nedenle kral kendisine tanınan egemenlik hakkını kullanırken, sınırlı bir yetki genişliğine sahiptir. İlahi yasalarla yetkileri sınırlandırılan kral, toplumu bu yasalara uygun bir şekilde adil ve keyfi hükümlere yer vermeden yönetmelidir. İnsanoğlu ancak bu şekilde aklını kurcalayan sorulara çözüm bulabilecektir. Ortaçağ döneminde görülen teokratik devlet yapılanması, farklı dini grupların reform hareketlerini başlatmasıyla yıkılmıştır (Büyük, 2004: 136-138).

31 Ekim 1517 tarihinde Martin Luther'in Katolik Kilisesi'nin söylem ve uygulamalarını protesto eden 95 maddelik tezini Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asmasıyla Protestanlık mezhebinin doğuşu başlamıştır. Luther'in liderliğini üstlendiği bu dinsel reform hareketi Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan ve Çekoslovakya gibi birçok Avrupa ülkesine yayılarak teolojik bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir (Bedir, 2013: 74). Luther'in 95 maddelik manifestosunda insanı kilise karşısında yücelten, dini otoriteyi zayıflatarak bireyin algı kapasitesini arttırmayı amaçlayan maddeler bulunmaktadır. Bu maddeler protest bir hareketin fitilini ateşleyerek ulusal bazda dini organizasyonların kurulmasına, papazların toplumda sağlamış oldukları üstün statünün yıkılmasına sebep olmuşlardır. Luther'e göre, dini meselelerde başvurulması gereken tek kaynak İncil'dir. Ergin olan her bireyin kutsal kitabı okuyarak yorumlama hakkı bulunmaktadır. Kilise, bu hakkı hiçbir şekilde kısıtlayamaz veya ayrı bir hukuk mevzuatıyla kişileri günahlarından ötürü yargılayamaz. Papazlar veya piskoposlar sadece dini görevlilerdir; kraldan veya diğer insanlardan üstün konumları yoktur. Bunlar gibi daha birçok maddede kilisenin erişilmez konumu, Martin Luther tarafından ilga edilmiştir (Altıntaş, 2002: 60). Her ulus Protestanlığın getirdiği eşitlik ilkesi uyarınca, dini mekânları sadece fiziki bir ibadet yeri olarak hasretmiştir. Bunun sonucunda Katolik Kilisesi ile kurulan dini bağlar kopartılmış; ulusal kiliselerin yolu açılmıştır. Öyle ki Fransa'da Gallikan Kilisesi, İngiltere'de ise Anglikan Kiliseleri seküler otorite içerisinde alternatif bir din inşa etmeye çalışmışlardır. Bu sayede denilebilir ki Protestanlık öğretisi hem dini alanın sekülerleşmesinde hem de ulus devlet oluşumunda önemli bir paya sahip olmuştur (Çaha, 2001: 79-80).

2. Laiklik Düşüncesinin Fransa'da Kurumsallaşması

Fransa Cumhuriyeti'nin Hristiyanlık ile ilişkisi 5. yüzyıla kadar dayanmaktadır. 5-16. yüzyıllar arasında o coğrafyada hüküm süren Franklar tarafından siyasi birliğini oluşturan Fransa'nın, din devlet ilişkisinde iki dönem önem arz etmektedir. Bu dönemlerin ilki Fransız İhtilali, bir diğeri ise 1905 Ayrım Yasası'dır. Beş cumhuriyet, üç monarşi, iki imparatorluk ve İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşan yarı faşist rejim de dâhil olmak üzere toplam on bir tane yönetim değişikliği yaşayan Fransa'nın siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerinde Katolik inancı çok eski tarihlerden beri etkili olmuştur (Çaha, 2011: 29).

496 yılında dönemin Frank Kralı I. Clovis, Fransa'nın kuzeyinde bulunan Reims şehrindeki katedralde, başpiskopos Aziz Remigius tarafından vaftiz edilmesi sonucu kutsanma töreni ile tahta çıkarılmıştır. Bu seremoni ile Hristiyanlık tarihinde ilk kez bir kral, tüm halkıyla birlikte Hristiyanlığı kabul ederek Katolik Kilisesi'nin hizmetine girmeye ant içmiştir. Çünkü krala göre devlet, Tanrı'nın isteği ile oluşmuştur. Tanrı'ya itaat ederek meşruluğunu kanıtlamaya çalışan kral nezdinde kilise, insanlığın kurtuluşu için önem arz eden bir kurumdur. Kutsanan kral, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi konumundadır. Kilise kendisine bağlı olduğunu ispatlayan Clovis'i kilisenin tek çocuğu, Fransa'yı da kilisenin en büyük kızı olarak ilan etmiştir. Artık krallık ile papalık kurumu iç içe geçmiştir. Bu şekilde Katoliklik yasallaşarak tüm ülkenin resmi dini haline gelmiştir. Katolik kardinaller ilerleyen yıllarda Fransa krallarının başbakanı olarak görevlendirilmişlerdir. Ülke içindeki nüfuzunu arttıran kilise, siyasi, ekonomik ve toplumsal imtiyazlar kazanarak otoritesini Fransız Devrimi'ne kadar sürdürmüştür (Çaha, 2011: 30-31).

Avrupa'da ortaya çıkan reformasyon dönemiyle birlikte Protestanlık hareketleri, Fransa devleti ile Katolik Kilisesi'nin ittifakını bozmuştur. Devrimin ayak seslerinin duyulmaya başlandığı bu dönemde kilisenin, halk üzerindeki baskısı burjuvaziyi rahatsız etmekteydi. Kilisenin işçi sınıfının gelirinin %10'unu alması, hastane ve okulları yönetmesi, evlilik, ölüm, doğum ve boşanma gibi kayıtları tutarak beş yılda bir vergi vermesi ve askerlik hizmetlerinden muaf olması sosyal açıdan adaletsizlik meydana getirmekteydi. Bu nedenle devrimci Jakobenler, kralların yetki genişliğini arttırarak kilisenin hâkimiyetini dini alan ile sınırlandırmaya çalışmışlardır (Yeşil, 2016: 26). Devlet hazinesine giren vergi gelirleri aristokrat, ruhban ve halk sınıfı arasında eşit şekilde bölüşülmüyordu. Ekonomik sıkıntı içerisinde olan krallık, soylulardan vergi alınabilmesi için bir toplantı düzenlemeye karar verdi. Toplantıda, toprak mülkiyeti olan herkesten vergi alınması gündeme getirildi. Bu

karardan hoşnut olmayan soylular ile kral XVI. Louis, Fransa Parlamentosu'nu (Etats-Generaux) 5 Mayıs 1789 tarihinde Versailles'de, ruhban sınıf ve halkın katılımı ile toplamıştır. Kilise ile soyluların, halkla çıkarları örtüşmediği için aralarında işbirliği sağlanamamıştır. Meşruiyetini Tanrı'dan alan kral, soylular ve kilise üzerinde baskı kuramadığı gibi halkı da yönetime dâhil edememiştir. Bunun üzerine krala karşı savaş ilan eden burjuvazi, birtakım taleplerde bulunmuştur: Anayasa ile kralın yetkilerinin sınırlandırılması, vergilerin adaletli bir şekilde alınması, iç gümrük duvarlarının indirilmesi ve basın özgürlüğünün sağlanmasıdır. Ülke içinde çıkan olaylar sonucu burjuvazi, 9 Temmuz 1789 tarihinde Milli Meclis adıyla bir karar organı kurmuştur. Milli Meclis, kralın emri ile dağıtıldıktan sonra adı Kurucu Meclis olarak değiştirilecektir. 14 Temmuz 1789 tarihinde ayaklanan halk, despotizmin sembolü haline gelen Bastille Hapishanesi'ni basarak devrimi başlatmıştır (Sander, 2010: 162-164).

İhtilalin ana merkezindeki hedef noktalar monarşi ve kilise aksında bulunmaktadır. Toplumda siyasi, hukuki ve ekonomik gücü elinde tutan kilisenin, ülke içindeki egemenliği Jakobenler tarafından ihtilalle sonlandırılmıştır. Böylece kilisenin devletle olan ilişkisi kesilmiştir. Kralın hâkimiyet gücüne, monarşinin lağvedilmesi ile son verilmiş; cumhuriyetin ilanı için gerekli altyapı çalışmalarına başlanmıştır. Dinin Fransa'daki yerinin ne olacağı ve hangi dini uygulamalara izin verileceği tartışma konusuyla, 26 Ağustos 1789 tarihinde Kurucu Meclis tarafından İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirgede yer alan maddeler, ilerleyen yıllarda Fransa'da kabul edilen tüm anayasaların vazgeçilmez dibacesi olmuştur. Katolik Kilisesi'nin geçmişten beri devam ettirdiği ruhban ve sıradan sınıf şeklindeki toplumsal ayrışmaya, bildirgenin giriş bölümünde yer verilen "insanlar sahip oldukları haklar bakımından özgürlük içinde eşit bir şekilde doğar ve yaşarlar" ifadesi ile son verilmiştir. Bildirgenin dördüncü maddesinde özgürlüğün tanımı "bireyin başkalarına herhangi bir şekilde zarar vermeyen her şeyi yapabilmesi" olarak ifade edilmiştir. İnsanların din ve vicdan hürriyetlerini de koruma altına alan bildiri, üçüncü maddesinde bu konuya şu şekilde değinmiştir: "Egemenliğin kaynağı millettir; hiçbir birey, kurul ve kongregasyonlar genel iradeden gelmeyen herhangi bir yetkiyi kullanamazlar". Bu tanımlamayla egemenlik kaynağının ulusa ait olduğu yasal zeminde netliğe kavuşturularak, ülkenin seküler bir devlet olması yolunda ilk adım atılmıştır (Çaha, 2011: 32).

Toplumdaki temsiliyet ve aidiyet duygusunu arttırmak için “yurttaşlık” kavramına yeni anlamlar kazandırılmıştır. Bu dönemde ve ilerleyen süreçte, hürriyeti savunan, eşitlik ülküsünü gözeten ve kendinden olanlarla barış içinde yaşayarak kardeşlik duygusunu savunanlar Fransız manifestosuna göre yurttaş olarak kabul edilmişlerdir. Feodal düzeni geri isteyen, yasalar önünde eşitliği kabul etmeyenler ise yabancı olarak görülmüşlerdir. İnsanların ırk, dil, din ve buldukları yerlerle bağlantısız bir şekilde ülkeden ülkeye yayılan bu kavramsal temalar, temel hak ve özgürlüklerin yapıtaşını oluşturdukları için dünyada evrensel bir niteliğe sahip olmuşlardır (Erözden, 2013: 175-177).

İhtilal sonrası ülke içinde faaliyet gösteren terör yönetimi, kilisenin kurumsal yapısını zayıflatmaya, iş ve işlemlerini kontrol altında tutarak etki alanını daraltmaya çalışmıştır. Bunun için ilk olarak Kurucu Meclis tarafından, Katolik Kilisesi’nin mevcudiyetinde bulunan araziler, mallar ve diğer gelir kaynakları 2 Kasım 1789 tarihinde kamulaştırılmıştır. Kiliseye önemli bir mali getirisi olan aşar vergisi, 4 Ağustos 1789 tarihinde kaldırılmıştır. Uygulanan bu ulusallaştırma politikasıyla, kilise, devlete bağlı bir organ haline gelerek özerkliğini kaybetmiştir. Dini görevlilerin maaşları ve kilisenin ibadethane masrafları artık devletin sorumluluğunda olduğundan, rahipler devlete çalışan kamu görevlisi statüsüne indirilmiştir (Ülker, 2010: 93). Gregoryen takvimin kullanımına son verilerek Fransız Cumhuriyet Takvimi kullanılmaya başlanmıştır. Dini gün ve tatiller, kamusal alanda yer alan haç ve çanlar, dini bir oluşuma çağrı yapan cadde ve yer isimleri ihtilalle birlikte kaldırılmış; birçok rahip öldürülmüştür (Kaya, 2007: 4).

Ulusal Kurucu Meclis’in aldığı kararlardan biri de ruhban sınıfın yeminiyle alakalıdır. Meclis 13 Şubat 1790’da kabul ettiği bir yasa ile Manastıra Bağlı Rahipler Düzeni’ni kaldırarak ruhbanların manastırlarda ettiği yeminleri tanımamıştır; dini görevliler tarafından kurulan tarikatların varlığına da son vermiştir. Bunu yapmasındaki amaç ise, kilisenin Papa’ya değil Fransa Cumhuriyeti’ne ve yasalarına bağlılığını gösterecek şekilde yemin etmesidir. Bunun için 24 Ağustos 1790 tarihinde Meclis tarafından ilan edilen Rahipler Sivil Anayasası ile kilisenin kendine ait uygulamalarında reformasyona gidilmiştir. Kiliseye üstün olanın yurttaş olduğu kabul ettirilmeye çalışılmıştır (Prelot, 2011: 82). Fransa hükümeti, Papa’dan bu anayasayı kutsamasını ve pazar günleri kilisede Meclis kararnamelelerini okumasını talep etmiştir. Ancak Papa, Meclis’in isteğini yanıtızsız bırakınca 27 Kasım 1790 tarihinde tüm rahipler, anayasaya bağlılıklarını göstermeleri için yemin etmeye zorlanmıştır (Ülker, 2010: 96).

3 Eylül 1791 tarihinde kabul edilen Fransız Anayasası ile krala sadece yürütme erkini kullanma, Meclis'e de yasa yapma yetkisi verilerek kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Toplumun laik kimliğinin medeni bir hal alması için 1792 yılında, Katolik Kilisesi'nin elinde bulunan ölüm, doğum, boşanma ve evlilik gibi medeni durumu ilgilendiren işlemlerin kontrolü ve kaydı resmi kurumlara devredilmiştir. Din görevlilerine evlenmeleri için izin verilerek, sosyal ve siyasal alanda ciddi ölçüde kırılmalar yaşanmıştır (Çaha, 2011: 32).

1795 yılında Birinci Fransa Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Böylece 1799 yılına kadar devam edecek olan Anayasal Cumhuriyet dönemi başlamıştır. Askeri kaynaklarını arttıran ordu, Eski Rejim'de olduğu gibi bir savaş makinesi haline gelmiş; devlet, köylü ve işçinin taleplerini yeterince karşılayamamıştır. Toplumdaki bu açıklığı değerlendiren Napolyon Bonapart, yapmış olduğu darbe ile iktidarı ele geçirmiş ve 1804 yılında imparatorluğunu ilan etmiştir (Sander, 2010: 167).

1795 Anayasasına eklenen “devlet hiçbir dini oluşumu ne mali açıdan destekleyecek ne de tanıyacaktır” ibaresi ile din-devlet arasındaki çatışma ülke sınırlarını da aşmıştır. Papa, Fransız ordusu tarafından kaçırılarak ölünceye kadar Güney Fransa'da esir tutulmuştur. Katolikler ile din karşıtları arasında var olan bu anlaşmazlık, Napolyon'un Papa VII. Pius'la 15 Temmuz 1801 tarihinde imzaladığı Konkordato ile çözüme kavuşturulmuştur. Ancak bu barış havası 1905 yılına kadar devam etmiştir. Anlaşmaya göre, ülke içinde Katolik, Protestan ve Yahudi inançlarına mezhepsel anlamda resmi olarak özgürlük tanınmış; kilise ve devlet arasındaki anlaşmazlığa son verilmiştir. Katoliklik inancı, çoğu Fransız vatandaşının mensup olduğu sivil bir din olarak kabul edilmiştir. Piskoposların aylıkları hazineден ödenmiş; atamaları da devlet tarafından yapılarak memurlaştırılmıştır. Bu sayede kilise, devletin üstünlüğünü tanıırken onun kontrolüne girmeyi de kabul etmiştir. (Kuru, 2011: 143-144).

1814 yılında Napolyon Bonapart, sahip olduğu iktidar hırsı sebebiyle ülkeyi kötü yönetmeye başlamıştır. Çarlık Rusyası ile yapmış olduğu savaşta yenilgi aldıktan sonra imparatorluğu devrilen Napolyon, Elbe Adası'na sürgün edilirken; Fransa için sözleşmelerle geçen bir restorasyon dönemine geçiş yapılmıştır. 1830 ve 1848 yıllarında vuku bulan ulusçu ayaklanmalar pek çok Avrupa ülkesini derinden etkilemiştir (Sander, 2010: 173-174). 1848 yılında yönetim değişikliğine giden Fransa, İkinci Cumhuriyeti ilan etmiştir. Ancak cumhuriyet yönetimi kısa zaman içerisinde diktatörlüğe dönüşmüştür. 1871 yılında Almanya'nın kendi ulusal birliğini oluşturmak için Fransa'ya savaş açmasıyla mevcut

yönetim lağvedilmiştir. Parlamentodaki cumhuriyetçilerin destek oyları sayesinde Üçüncü Cumhuriyet dönemi, 1875 Anayasasının ilanı ile başlamıştır (Sander, 2010: 186-187).

Fransa'nın laik bir hukuk devleti olması yolunda önemli mihenk taşlarından biri olan 1801 konkordatosu, 9 Aralık 1905 tarihinde kabul edilen kilise ve devlet ayrılığı hakkındaki kanunla birlikte Fransız laikliğine son şeklini vermiştir. Fransa artık dinlerin devletle kurdukları ilişkide daha katı politikalar izlemiştir. Devlet, hiçbir dini resmi olarak tanımamıştır ama varlıklarını kabul etmiştir. İnsanların din ve vicdan hürriyetine saygı duyarak haklarını korumuştur. Dini inanışları bir tapınma ve ibadet töreni olarak gören devlet, onları "kült" ifadesi ile daha dar bir kalıba indirgeyerek tarihsel arka planını yok saymıştır. Devlet, dini kurumların hizmetlerine ekonomik destek sağlamamış, bunun yerine ülke içinde dini derneklerin kurulmasına izin vererek bu işleri onların tahakkümüne bırakmıştır. Mali anlamda desteğini yitiren Katolik Kilisesi ise, 42.000 çalışanına maaş veremeyerek zor duruma düşmüştür. Kamusal alanlarda dini sembol ve işaretlerin kullanımı yasaklanmıştır. Bu yasak mezarlıklardaki haç sembolleri ve Müslümanların kullandığı başörtüsü de dâhil olmak üzere uygulanmıştır. Kanuna göre, kilise binalarının kullanım hakkı hazineye devredilmiştir; dini kurumlar ancak devletten izin alabilirlerse, bu binalar yerel otoriteler tarafından kendilerine kiralanacaktır. Bu düzenlemeye karşı eylemde bulunan Katolik Kilisesi'nin, binalarının bakım ve onarımında devlet desteği sağlanacağı belirtilmiştir (Kuru, 2011: 153-155). 1905 Ayrım Yasası'nın uygulamada istisnai birkaç yönü bulunmaktadır. 1871 ve 1919 yılları arasında Almanya'nın hâkimiyetinde bulunan Alsace Moselle bölgesinde bu kanunun bazı maddeleri uygulanmamıştır. Örneğin bu bölgede Yahudi, Katolik ve Protestan din adamlarının maaşları devlet tarafından ödenirken, bölgedeki okullarda ayırım gözetilmeksizin her inanışın dini öğretisi hakkında eğitimler tarafından dersler verilmektedir. Strazburg Üniversitesi'nde teoloji bölümü bulunurken, devlet okullarında da haç gibi dini sembollerin kullanımına izin verilmiştir. Kısacası bu bölgede halen konkordatör dönemdeki uygulamalar geçerliliğini sürdürmektedir. Bunların yanı sıra Ayrım Yasası, bir konuda daha istisna göstermiştir. Bireylerin belli standartlar ve kaideler dâhilinde bulunabileceği mekânlar olan ordu, cezaevi, okul ve hastane gibi kuruluşlarda din adamları görevlendirilmiş; finansmanları da devlet tarafından sağlanmıştır (Çaha, 2011: 36-37).

Antiklerikal yani kilise karşıtı bir düşünce yapısına sahip olan Meclis'in 9 Aralık 1905 tarihinde kabul ettiği bu Ayrılık Yasası, Ahmet Kuru'ya göre assertive sekülerist bir

projeksiyona sahiptir. Bu nedenle Fransa'nın laikleşme süreci, daha dayatmacı ve zora dayalı bir anlayış kazanmıştır. Yasada yer verilen kült ifadesi ile din, sahip olduğu siyasi ve sosyal muhtevası dışında tutularak sadece ibadet ve ritüellerden ibaret olan bir unsur olarak görülmüştür (Ülker, 2010: 105-106).

İhtilal sonrası kabul edilen anayasalar ve sözleşmelerin temelinde aslında İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin içermiş olduğu maddeler yer almıştır. Öyle ki 1795, 1875, 1946 ve 1958 Anayasaları içerik olarak birbirlerini kapsayarak ilerlemişlerdir. 1946 Anayasasında ilk defa "laik" kelimesinin yer alması ile Fransa'nın halkına uyguladığı dışlayıcı, katı laisizm içeren politikalar burada gelişen seküler devlet yapılanmasının nasıl kurumsallaştığı hakkında bizlere tarihsel bir ön izleme sunmaktadır.

2.1. Eğitim

Toplumların şekillenmesinde çok büyük bir paya sahip olan eğitim sisteminin önemi, devrimciler ve kilise tarafından da bilinmektedir. Katoliklerin ve Cumhuriyet yanlılarının savaştığı bir arena haline gelen okullar, ülkede hangi tarafın üstün geleceğine ve hâkimiyet gücünü arttıracığına karar veren yargı mercii konumuna gelmiştir. Tek bir kültürün ve dilin oluşumu için toplumsal asimilasyonu hedefleyen Fransa devleti, eğitim sisteminde plüralist bir yapılanmaya izin vermemiştir. Eğitim sistemi, öğrencilere ulusal bilinci yerleştirerek aidiyet duygularını güçlendirmeyi hedeflemektedir; bunun için de öğrencileri geldikleri yerel kültürden uzaklaştırma yoluna gitmiştir. Bu düşüncenin fikir babası 1880 yılında Fransa'da Milli Eğitim Bakanlığı görevini icra eden Jules Ferry'dir. Ferry'nin benimsediği eğitim anlayışını dini kelimelerle şu şekilde özetleyebiliriz: Okullar onun için kilise gibidir, öğrenciler ise kilisede doğru bilgiyi öğrenmeye gelen cumhuriyetçi cemaat, öğretmenler de bu cemaati cumhuriyet yolunda vatan sevdasıyla yetiştirecek olan havarilerdir. Bu anlayıştan hareketle Cumhuriyetçiler, Katolikleri eğitim alanından dışlayarak Fransa'daki eğitim öğretime tamamen hâkim olabilmek için birtakım reformları yürürlüğe koymuşlardır. 28 Mart 1882 tarihinde çıkarılan Mecburi ve Laik İlköğretim Kanunu ile eğitimde sekülerleşme süreci başlamıştır. İlköğretim kız ve erkek öğrenciler için zorunlu ve ücretsiz hale getirilirken, okullardaki haç ve benzeri semboller yasaklanmış; sınıf fark etmeksizin müfredattan dini bilgiler kaldırılarak yerine ahlak dersi konulmuştur. Böylece devlet, kilisenin eğitim üzerindeki egemenliğine kısıtlama getirmiştir (Çaha, 2011: 41-42). Ferry'ye göre bu eğitim stili, geleceğin gençlerine vatandaşlık, toplumsal düzen, mülkiyet ve hukuki yapı hakkında gerekli olan esas mahiyetteki her şeyi aşılamanın bir yoludur. Bu nedenle

1886 yılında devlet kontrolündeki tüm okullarda, din adamları görevden alınmış, yerlerine seküler düzeni istenilen bir şekilde programlayabilecek laik olarak kabul edilen eğitimciler atanmıştır (Price, 2016: 233). Kutsal kitaba el basarak yemin etmek, okul törenlerinde Tanrı'ya atıf yaparak konuşmak ve dua etmek devlet okullarında yasaklanan eylemlerin başında gelmektedir. Kilise, devlet okullarında kaybettiği nüfuzunu özel okullar inşa ederek kazanmaya çalışmıştır. Devlet, özel okullarla yaptığı anlaşmalar doğrultusunda okul masraflarının bir bölümünü karşılamıştır. Buna binaen, özel okulların her inaniştan öğrenciyi milli müfredata göre eğitmesini talep etmiştir (Kuru, 2011: 112-113).

Devlet okullarında dini eğitim verilmesi yasak olduğu için, ilkokullar pazar günü değil de çarşamba günü tam veya yarım gün tatil edilmektedir. Böylece veliler isterlerse çocuklarına hafta içinde de dini eğitim desteği sağlayabileceklerdir. Ortaokullarda ise bu uygulama daha ileri seviyededir. Aileler okul idaresine yazılı başvuruda bulunarak okullarda küçük kiliselerin kurulmasını talep edebilirler. Talep üzerine kurulacak olan şapel, okuldan bağımsız ve kendi faaliyetlerinin yürütümünde özgür olabilecektir (Messner, 2008: 127). Fransa'daki üniversitelerde ise dini eğitim durumu biraz daha farklıdır. Üniversitelerde teoloji ile alakalı herhangi bir fakülte bulunmamaktadır. Bunun yerine Fransa'da 1880 yılında Dinler Tarihi Kürsüsü kurulmuştur. Paris'te bulunan bu kürsüde, ilk başkan Protestan mezhebine mensup olan Albert Reville olmuştur. Tüm dini oluşumların tarihsel kökenleri hakkında gerekli bilgilerin öğretilmesini sağlayan kürsü, dinin sosyoloji ve psikoloji ile bağlantılı alt dallarına yoğunlaşmamaktadır. Bu yönüyle de teolojiden ayrılarak katı bir akademik yaklaşım benimsemiştir (Adıbelli, 2012: 112).

2.2. Dini kurumlar

Fransız Devrimi sonrası Jakobenlerin yönetim sürecinde, insanların temel hak ve özgürlüklerini gerçek anlamda yaşayabilmeleri için millet egemenliğinin toplumda hâkim olması gerektiği düşünülmektedir. Bunun için de dini cemaat veya gruplar sosyal hiyerarşi içerisinde yer almamalıdır. Devlet ve birey arasına herhangi bir dini kuruluş, aracı olarak girmemelidir. Bu nedenle devrimin ilk zamanlarında cemaat ve kurumlara sıcak bakılmamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Katolik Kilisesi ve diğer mezheplerle kurulan iletişim sayesinde, Fransa Cumhuriyeti kültürel olarak kabul ettiği dini yapılanmalara kayıtsız kalamamıştır. Onların da sendika ve sivil toplum kuruluşları gibi örgütlenerek devlet desteği alabilmeleri için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur (Ülker, 2010: 114-115). 1 Ocak 1905 tarihinde yürürlüğe konulan yasa tasarısıyla, devlet bütün dini inanışlara karşı tarafsız

olduğunu göstermek için dini kuruluşlara yaptığı mali yardımları kesmiş; kilise ve katedrallerin malvarlığına el koymuştur. Ayrıca cemaatlerin, ibadetlerini yerine getirebilmeleri için kamusal düzeni bozmaması şartıyla ibadethane inşa etmelerine izin verilmiş; dini sembollerin, kamu binalarına asılması yasaklanmıştır (Yeşil, 2016: 30).

Fransa'da halkın dini ihtiyaçlarına cevap verebilecek resmiyet kazanmış dini bir kurum olmadığı için 1 Temmuz 1901 tarihinde kabul edilen Dernekler ve Tarikatlar Kanunu ile insanların kültürel ve sosyal yaşamlarında dinlerini serbestçe yaşayabilmeleri için dernek olarak örgütlenmelerine izin verilmiştir. Bu sayede devlet kontrolü, cemaat üzerinde daha etkin bir şekilde sağlanırken kiliseye yasalara uyma zorunluluğu getirilmiştir. Devlet, dernek vasfını taşıyan bu organizasyonlara dolaylı şekilde vergi indirimi sağlayarak yardımda bulunmaktadır. Dernekler, kendi içerisinde iki şekilde sınıflandırılmaktadır: İbadet dernekleri ve kültürel dernekler. İbadet dernekleri yaptıkları dini ayinler ve çeşitli uygulamalar sebebiyle vergiden muaf tutulurken; kültürel dernekler ise, toplumun bilgi ve eğitim seviyesini yükseltecek faaliyetlerde bulunurlarsa devletten finansal destek alabilmektedirler (Şencan, 2011: 35). Katoliklere tanınan bu ayrıcalık, Müslüman azınlıklara uygulamada zorluklara sebep olmuştur. 1905 Yasası'ndan önce inşa edilmiş olan dini kurum ve mabetlerin kullanımında ve restorasyonunda devlet desteği sağlanacaktır. Fakat Müslüman nüfus bu tarihlerde herhangi bir inşada bulunmadığı için cami ve mescit yapımında devlet yardımı alırken birtakım sıkıntılar yaşamıştır (Çaha, 2011: 36).

2.3. Dini özgürlükler

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile hem Fransa'da hem de diğer çevre ülkelerde derin yankılar uyandıran hürriyet, eşitlik ve kardeşlik sloganları, aslında dinin dünyevi alandan soyutlanması sürecinde ortaya çıkmıştır. Kilisenin siyasi, ekonomik ve toplumsal statü gibi birçok imtiyaza sahip olması dini alan ile devlet işleri arasındaki sınırı ortadan kaldırarak birbirlerinin alanlarına müdahil olma problemini beraberinde getirmiştir. Bu sorun, manifestonun onuncu maddesinde bulunan "hiç kimse yasalarla düzenlenmiş kamu düzenini bozacak tavır ve davranışlar sergilemediği sürece dini görüşlerinden dolayı yargılanmayacaktır" ifadesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Böylelikle din olgusu, yalnızca vicdani bir inanç meselesi değil bireysel özgürlük alanını da ilgilendiren bir mesele haline gelmiştir. Fransızların yurttaşlık anlayışı, dini alandaki özgürlüklerin, bireyin özel alanındaki yerine göre şekillenerek oluşmuştur. Eski rejim, Katolik inancına mensup olan kişileri vatandaş olarak benimserken, Protestan ve Yahudileri bu tanımlamanın dışında

tutmuştur. Bu nedenle 1791 yılında kabul edilen ilk anayasada Protestanlara yapılan adaletsizlik “yabancı bir ülkede doğsa bile Fransız soyundan gelen ancak dini inancı nedeniyle başka bir ülkeye gitmek zorunda kalanlar, eğer Fransa’ya geri dönüp yurttaşlık yemini ederlerse Fransız vatandaşı olarak kabul edileceklerdir” maddesi ile ortadan kaldırılırken; Yahudiler de 27 Eylül 1791 tarihinde çıkarılan bir kararname ile vatandaşlığa kabul edilmişlerdir (Prelot, 2011: 80-81). Protestan ve Yahudilere karşı yapılan bu ayrımcılık, Müslümanların Fransız vatandaşlığına kabulünde de ortaya çıkmıştır. 1830 yılında Cezayir işgal edildikten sonra orada bulunan Müslüman halka, Fransız vatandaşlığına geçebilmesi için imkân tanınmıştır. Ancak Fransa’nın vatandaşlık kabulü teritoryal sınırlarını kapsamaktadır ve bu durum 1865’te çıkarılan bir yasa ile resmîleştirilmiştir. Yasaya göre, Cezayir halkı Fransız vatandaşlığının tüm haklarından yararlanabilmek için öncelikle bireysel başvuruda bulunmalıdır. Başvuru yapması o şahsın, Fransız Medeni Kanunu’nu kabul ettiği anlamına gelmektedir. Bu da Müslüman halkın dini inanışından vazgeçmesi demektir. Yasaya göre, kişiler ancak bu sayede bürokraside veya orduda görev alabilir; Fransa topraklarında ikamet edebilirler. Eğer Müslüman halk, bu şartlı vatandaşlığı kabul etmezse Cezayir topraklarında tebaa statüsünde hayatlarını sürdüreceklerdir. 1870’de çıkarılan Cremieux yasasıyla birlikte, Cezayir’deki kırk bin Yahudi, şartsız bir şekilde Fransa vatandaşlığına kabul edilerek Fransız tüzesine bağlı kılınmıştır. Ayrıca 1889 yılında ilan edilen vatandaşlık yasasına göre, Fransa’nın egemenlik sınırları içerisinde yaşayan yabancı nüfus ve çocukları, doğrudan Fransız vatandaşı olabilirken; Müslüman kalmayı tercih eden Cezayir’deki halk ise, bu kabulün dışında kalmıştır. 1962 yılında bağımsızlığını kazanan Cezayir halkı, Fransa’daki Müslüman vatandaşlarıyla birlikte ülkesini yeniden kalkındırmaya çalışmıştır (Gülalp, 2018: 75-76). 9 Aralık 1905 tarihinde Vichy Hükümeti tarafından kilise-devlet ayrılığını resmi bir temele oturtan yasa taslağı ilan edilmiştir. Bu yasa tasarısı, 1946 ve 1958 yıllarında kabul edilen anayasalara da din özgürlüğünün ve devletin dini öğretilerden bağımsızlığının yerleşmesini sağlamıştır. Yasaya göre, Fransa devletinin herhangi bir resmi dini yoktur, devlet tüm dinlere eşit şekilde muamele edecektir. Bu sayede din ve vicdan hürriyeti toplumda sağlanarak dini ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır. Yasanın bu içeriği, 3 Ekim 1946 ve 4 Ekim 1958 tarihlerinde kabul edilen anayasalarda da etkili olmuştur. 1946 Anayasasında dini özgürlükleri, inanç hürriyetini ve devletin tarafsız din politikasını içeren çeşitli maddeler mevcuttur (Arabacı, 2008: 98-100). Anayasanın giriş bölümünde “hiç kimsenin, dini

kanaatleri ve inanışları gereğince çalışma hayatında ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı” açık bir şekilde belirtilirken; “kamusal eğitim hizmetinde hür ve laik bir ortamın oluşturulmasında devletin yetkili olduğu” dile getirilmiştir. 1958 Anayasasının ilk maddesinde ise, “Fransa’nın, vatandaşlarına din ve ırk farkı gözetmeden eşit haklar sağlayan laik, demokratik, bölünmez bir sosyal cumhuriyet” olduğu deklare edilmiştir (Messner, 2008: 113).

Fransız laikliğinin hukuki dayanağı olan 1905 Ayrım Yasası, kamu düzenini bozmadığı sürece dini tören veya ritüellerin kolektif bir şekilde yapılabileceğini belirtmiştir. Toplumda sivil bir dini oluşumu hayata geçirmeye çalışan sistem, dini grupların oluşturduğu organizasyonlar aracılığıyla resmi düzlemde aktif olarak devletle bağlantı kurma olanağına sahip olmuştur. Öyle ki dini gruplar ihtiyaçları bulunursa kentteki uygun alanlara ibadethanelerini inşa edebileceklerdir. Buralarda görev alan papaz ve diğer din görevlileri ülkenin sosyal sigorta sisteminden de yararlanabileceklerdir (Bauberot, 2003: 101). Bu uygulamaya tarihten Paris Camisi’ni örnek verebiliriz. Fransızlar, iç politikalarında kabul ettikleri laik düzenin dışına çıkan herhangi bir uygulamaya izin vermezlerken, söz konusu dış politikadaki çıkarları olduğunda laiklik politikasından ödün verebilmektedirler. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa devleti, ülke içinde yaklaşık 100.000 kayıp veren Müslüman nüfusla arasındaki bağı daha güçlü kılmak ve Yakın Doğu, Kuzey ve Batı Afrika’daki Müslüman ülkelerin desteğini kazanmak amacıyla Paris’te içerisinde cami de bulunan bir İslam Enstitüsü inşa ettirmiştir (Arabacı, 2008: 101-102).

3. Türk Modernleşmesinin Gelişim Seyri

Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyet dönemine kadar laikleşme yolunda aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar, Avrupa devletlerinin yanı sıra çok uluslu bir yapılanma içinde olan Osmanlı İmparatorluğu’nu ve onun devamı niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. Bu etki Osmanlı’da eğitim, bürokrasi, hukuk ve siyaset alanları gibi birçok konuda kendisini gösterirken toplumun yavaş bir şekilde sekülerleşmesine izin vermiştir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde Mustafa Kemal Atatürk ve bürokrat kadronun kabul ettiği yasalar ve tatbik ettiği laikleşme yöntemleri, Fransa’nın izlediği sert, seçkinci, tepeden inmece ve dine karşı köktenci politikalardan feyiz alınarak oluşturulmuştur.

1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali, Osmanlı’daki devlet yapısını, modernleşme ve Batı’ya üstün gelme kaygıları ile donatmıştır. Bu doğrultuda aradaki açıklığı kapatmak isteyen yenilikçi padişahlar, birtakım atılımlarda bulunarak pozitif hukukun ülke içerisine

yavaş yavaş girmesine olanak tanımışlardır. III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedid, Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane'de okuduğu Tanzimat Fermanı ve 1856'da gayrimüslim kesimin haklarını genişleten Islahat Fermanı, II. Abdülhamid döneminde ilan edilen Meşrutiyet ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1923'te kurulan Cumhuriyet yönetimlerinin aslında temel kaidesi devletin bekasını sağlamak ve onu prangalarından kurtarmaktır. Bu amaç doğrultusunda modernleşme eylemi devlet merkezli yürütülmüştür. Avrupa'daki gibi tabandan gelen bir hareketlenme ne Osmanlı'da ne de Türk İnkılabı'nda görülmemiştir. Bu nedenle muasır medeniyet seviyesine ulaşmada Kıta Avrupası'nın laiklik olgusu, toplumsal modernleşmede referans alınan bir dinamizm olmuştur. Dinin yerini laiklik almış; devlet, otoritesi ile İslam dinini baskı altında tutmaya çalışmıştır. Devletin bu dönüşümünde etkili olan nedenlerden bir diğeri ise pozitivist düşünce akımıdır. Pozitivizm, bilimsel bilgi, deneyim ve öğretileri önceleyen ve teolojii dünyevi alandan soyutlayarak toplumu yeniden inşa etmeyi amaçlayan aydınlanma döneminin yaklaşımıdır.

Batı'nın askeri, tıbbi ve coğrafi alanlardaki teknolojik ilerlemesi Osmanlı Devleti'nin savaş meydanındaki gücünü yitirmesi sonucu fark edilebilmiştir. Laiklik üzerine atılan ilk adımların bu zamanda yani 18. yüzyılda başladığını söyleyebiliriz. Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde dinsel içerikli konularla alakalı kitapların basımında düşüş olurken; Babiali'nin yönetim gücü, sultanla ters orantılı bir şekilde artmıştır (Mardin, 2012: 162).

1789 yılında tahta çıkan III. Selim ile Osmanlı'nın Batılılaşma serüveni başlamıştır. Kültürlü, yeniliklere açık ve aydın bir padişah olan Selim, Avrupa'daki askeri teknoloji ve bilimsel alandaki gelişmeleri, özellikle Fransa'yı, yakinen takip etmiştir. İhtilal sonucu ortaya çıkan "nouvel ordre" kavramından esinlenerek, 1794'te Nizam-ı Cedid ıslahatlarını başlatmış; askeri alandaki ilk yeniliği meydana getirmiştir. Fransızca yeni düzen anlamına gelen bu kelimeyi, Osmanlı'nın kötü giden devlet düzenine yeni bir nizam kazandırmak için tercüme etmiştir. Devlet yönetiminde istişare yaparak siyasi, idari ve askeri kararların alınması gerektiğini düşünen padişah, Meşveret Meclisi'ni kurmuştur. Meclis'te yer alan 22 devlet adamından, yapılması gereken ıslahatlar hakkında kendisine bilgi veren layihalar hazırlanmasını talep etmiştir. Sunulan raporlara göre, yeniçeri ocağı kaldırılarak Avrupa tarzı yeni ordu kurulmalıdır. Ancak yeniçeri ocağı, köklü bir tarihi geçmişe sahip olduğundan III. Selim, ocağı ve halkı karşısına almak istememiştir. Bu nedenle ocağı kaldırmadan 30.000 kişilik Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Ülkenin mali durumu bu dönemde sallantılı olduğu için ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak Irar-i Cedide isimli askeri

bir fon oluşturmuş; ordunun eğitilmesi için gerekli olan uzman kadroyu da başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden getirmiştir (Göktolga, 2013: 10-11). Askeri alanda çağdaş Batılı tekniklerle eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için 1795 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulmuştur. Dış politikada Fransa ile yakın temas kuran III. Selim, ilişkilerini düzenli ve emniyetli bir hale getirmek amacıyla Avrupa ülkelerine elçilikler açtırarak oradaki sosyal, siyasal ve ekonomik birçok konuda bilgi toplama imkânına sahip olmuştur. Elçilikler açılmadan önce sultanın dış dünyayla bağlantılarını Fenerli Rumlar sağlamaktaydı. Hristiyan dünyasında meydana gelen laikleşme süreçlerini padişaha nakletmekteydiler. Ancak Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan ulusal bağımsızlık ve özgürlük sloganlarından etkilenerek Osmanlı'dan toprak talebinde bulunmuşlardır. Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesinde, yer alarak 1815 yılında Filiki Eteryia Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Fransa'nın 1799 yılında Suriye topraklarına saldırı düzenlemesiyle Osmanlı hükümeti, Fransızlara kendi ürettikleri milliyetçi fikirleri içeren bir beyanname göndermiştir. Buna göre, “yeryüzünde yaşayan herkes birbiriyle eşittir. Kimse kimseden üstün değildir ve tüm insanların yaşama hakkı bulunmaktadır” ifadeleri ile Osmanlı'daki bireyi temel alan liberal anlayışın ilk filizleri verilmiştir (Mardin, 2012: 166-167).

III. Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahatlarına karşı isyankâr bir tutum sergileyen Kabakçı Mustafa, 29 Mayıs 1807 tarihinde başlattığı ayaklanma ile padişahın saltanatını sonlandırmıştır. III. Selim öldürüldükten sonra yerine IV. Mustafa tahtta çıkarılmış ve ıslahat düzenlemeleri kesintiye uğratılmıştır. Ancak Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in reformlarını hayata geçirebilmesi için İstanbul'a getirdiği ordusu ile II. Mahmut'un tahtta çıkmasını sağlamıştır. Ülkedeki ayanların, taşradaki güçlerini hızlı bir şekilde arttırmaları devletin toprak sisteminde bozulmalara ve merkezi otoriteye karşı üstünlük kurmalarına sebep olmuştur. Osmanlı içerisinde yaşanan bu iç muhalefet ile savaşmak, orduya ağır darbe getireceğinden II. Mahmut ve sadrazamı Alemdar Paşa onlarla uzlaşma yolunu seçmiştir. 28 Eylül 1808 tarihinde Kâğıthane Köşkü'nde ayan üyeleri ve devlet erkânı arasında yapılan bir toplantı sonucu, Sened-i İttifak adlı ilk anayasal belge kabul edilmiştir. Böylece ülkede başlayan reform hareketini kaldığı yerden devam ettirmek isteyen padişah II. Mahmut, merkez ile yerel güç odaklarını müttekabiliyet ilkesi esasınca birtakım güvenceler etrafında buluşturmuştur. Hükümdarın mutlak otoritesine sıkı sıkıya bağlı bir bürokratik yapılanma oluşturmak isteyen padişah, bunun için ilk olarak siyasi alanda çıkardığı ayaklanmalarla yönetimi tehlikeye sokan yeniçeri ocağını kaldırmıştır.

Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra yerine eğitilmiş, merkeze karşı itaatkâr ve modern tekniklerle donatılmış Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli orduyu 1826 yılında kurmuştur. Ayrıca bu dönemde ulemanın, yeniçerilerle arasında bağ kurmasını önlemek amacıyla Bektaşî tarikatı dağıtılırken; devlet içindeki etkinliğini azaltmak için de dini vakıfların mülkiyeti yeni kurulmuş olan Evkaf Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Şeyhülislamlık makamı devlet içerisindeki hiyerarşik yapılanmaya dâhil edilmiş, şeyhülislam baş müftü olarak atanmıştır. Böylece merkezin denetim ve hâkimiyet gücü arttırılmıştır. Batı ile diplomatik ilişkilerin artması eğitim kurumlarında yapılması gereken reformları ortaya koymuştur. 1833 yılında Tercüme Odaları'nın iş sahası artık Müslüman tercümanlara açılırken; askeri alanda tıp, müzik ve harp akademisi gibi okullar kurulmuştur. Okullarda iyi bir eğitimin verilebilmesi için İngiltere ve Fransa'ya öğrenci kafilesi de gönderilmiştir. Avrupa'nın önemli başkentlerine daimi elçilikler açılmış; sadrazam ve şeyhülislam üzerinde yoğunlaşan bürokratik iş yükü çeşitli bakanlıkların kurulması ile azaltılmıştır. Yeni kurulan bakanlıklar arasında Dâhiliye, Hariciye, Maliye, Evkaf ve Ticaret Nezaretleri yer alırken; sadaret makamı da başvekâlet ismine dönüştürülmüştür (Öztürk, 2017: 287-289). II. Mahmut'un ıslahat girişimleri bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Memurların sarık kullanımına ve şalvar giyimine son verilerek giyim-kuşamda değişiklik yapılmıştır. Bu doğrultuda fes ve pantolon giyme mecburiyeti getirilirken, kamu binalarına II. Mahmut'un resminin asılmasına karar verilmiştir. Ancak bu durumu hoş karşılamayan halk, kendisine "gâvur padişah" lakabını takmıştır (Kuru, 2011: 204).

Medrese eğitiminin Avrupa tarzı eğitim ile yarışmaması, ülkeyi hem bürokratik hem sosyal hem de eğitimsel açıdan geri konuma getirmiştir. Bu nedenle sivil alanda 1827 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye ve 1839'da açılan rüştiye gibi modern okullarla toplumun eğitim seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır. 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasıyla Batı tipi idarecilerin ve aydınların yetiştirilmesi için gerekli altyapı hazırlanmıştır. Okullarda gösterilen bilimsel öğretiler sayesinde, gelecek nesilde Fransız pozitivizminin etkisi büyük olmuştur (Akşin, 1994: 27). Fransızca eğitimin yaygınlaşması sonucu, lise düzeyinde 1865 yılında Galata Sultanisi adıyla yeni bir eğitim kurumu açılmıştır. Kozmopolit bir öğrenci yapısı bulunan okulun, gerçek amacı üst düzey bürokratların yetiştirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle okuldaki eğitimcilerin ırkı Ermeni, Rum ve Fransız kişilerden seçilmiştir; ancak 1877 yılında lisenin müdürlüğüne Müslüman bir kişilik olan Ali Suavi getirilmiştir (Kuru, 2011: 207). Fransız etkisi sadece eğitim alanıyla

sınırlı kalmamış, ülkenin hukuki yapısını da değiştirmiştir. Böylelikle uhrevi ve dünyevi alan arasındaki ayırım daha da netleşmiştir. 1850 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nun Osmanlı Devleti'ne uyarlanmasıyla kapitalist dünya düzenine geçiş yapılmıştır. Artık şirketler tüzel kişi olarak kabul edilirken, ticari alanda faiz getirisine izin verilmiş ve ticaret davaları Fransız hukuk sisteminden ihraç edilen Nizamiye Mahkemeleri'nde dini ayırım gözetmeksizin eşitlik ilkesi doğrultusunda görülmüştür. Böylece ülkede şeri ve nizami hukuk olarak iki başlı karma bir hukuki yapılanma meydana gelmiştir. Bu süreç 1876 yılına kadar devam etmiştir. Batı'dan aktarılmak istenen bir diğer yasa ise, Fransız Medeni Kanunu'dur. Ancak bu kanun Ahmet Cevdet Paşa'nın itirazları sonucu alınmamış; onun hazırladığı Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye isimli on altı kitaptan oluşan eser kabul edilmiştir. Daha sonra Avrupa deniz hukukundan esinlenilerek 1863 yılında Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi yürürlüğe konulmuştur. İslami hukukta yer alan tek başlı yargılama usulüne son verilerek, istinaf ve temyiz usulü getirilmiştir. Mahkemeler kendi içerisinde hiyerarşiye bağlanmıştır. Kamu davalarında görülmek üzere 1840 yılında Ceza Kanunu kabul edilmiştir. Özel hukuk alanında ise, 1858 yılında Arazi Kanunnamesi yürürlüğe konularak miras hukukunda ve toprak mülkiyetinde düzenlemeler yapılmıştır. Kadın erkek demeden tarım arazilerinin miras bırakılarak pay edilebileceği kabul edilmiştir (Ortaylı, 2000: 131-132). Adalet sistemindeki modernleşme çabaları aslında laikleşme yolundaki kilometre taşlarının döşenme sürecini meydana getirmektedir.

Fransız İhtilali sonrası başlayan anayasal hareketlenmelerde öne çıkan kavram milli egemenliktir. İlahi otoritenin değil, dünyevi iktidarın meşru olduğu ve gücünü millettten aldığı fikriyatı sadece Avrupa'daki monarşileri değil Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkilemiştir. Özellikle Napolyon Bonapart'ın 1796 yılında İtalya'nın kuzey bölgesini ilhak etmesi sonucu imzalanan Campo Formio Barışı'yla Venedik Cumhuriyeti ile İtalya'nın yedi adasını elde ederek Osmanlı Devleti'ne komşu olmasıyla birlikte, Fransa Devleti Balkanlar'daki milletlere "Osmanlı'dan ayrılarak kendi ulus devletlerini kurmaları ve bağımsız yaşamaları" şeklinde ayrılıkçı fikirleri aşılamağa başlamıştır (Emiroğlu, 2007: 118-119). Osmanlı'daki Hristiyan burjuvazi içerisinde yer alan Yunanlılar, Romenler, Sırp, Rumlar ve Bulgarlar dış ticaret için Avrupa'ya açıldıklarında bireyin özgürlüğünü ve hukuki eşitliğini temel alan sosyal ve siyasal bir ortamla karşılaşmışlardır. Bu laik düşünce sisteminin, ulus devlet mekanizması üzerinde uygulanması ise Avrupa devletlerinin desteğiyle daha mümkün bir hale gelmiştir. Bu noktada II. Mahmut Osmanlı'nın millet

sistemi içerisinde var olan eşitlik ilkesi esasınca herkesin dini, kültürel ve ticari olarak özgür olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Ben tebaanın Müslüman kesimini camide, Hristiyan’ını kilisede, Musevi’sini de havrada görmek isterim. Onların aralarında bundan başka herhangi bir ayırım yoktur. Tüm tebaa benim evladımdır. Hepsine karşı muhabbetim ve adaletim eşit şekilde caridir” (Saray, 2006: 41). Ancak Balkanların siyasi birliği 19. yüzyılda parçalanmış ve Osmanlı’dan ayrılmıştır. Uluslararası politikada var olan güç odaklarının, ulusal hareketleri desteklemesi ve toprak talebinde bulunmaları için Balkan halklarını yönlendirmesi sonucu Sırp, Yunan, Romen ve Bulgar milletleri özerklik ve bağımsızlıklarını kazanabilmek için Osmanlı Devleti’ne savaş açmışlardır. Yapılan savaşlarda çeşitli imtiyazlar veren Osmanlı, elindeki toprakları kaybetmiştir (Bolat, 2005: 153-154).

III. Selim ve II. Mahmut’tan beri devam eden reform çalışmaları, Sultan Abdülmecit’in padişahlığında gayrimüslim kesimle kurulan yakın ilişkiler sonucu yeni bir boyut kazanmıştır. 3 Kasım 1839 tarihinde görevlendirilen Hariciye Vekili Mustafa Reşit Paşa’nın Gülhane Parkı’nda Tanzimat Hatt-ı Hümayun’u okuması ile Osmanlı’nın modern devlet idealine dönüşümü yolunda ilk adım atılmıştır. Fermanla birlikte askeri, idari, ekonomik ve hukuk gibi birçok alanda laik atılımlar gerçekleştirilerek iktidarın yetkilerini kısıtlayan hükümler kabul edilmiştir. Buna göre, Osmanlı vatandaşı olan herkes, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın kanunlar önünde eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Tüm tebaanın can, mal, ırz ve namusunun güvenliği devlet tarafından sağlanacak; hiç kimse mahkemede yargılaması yapılmadan cezalandırılmayacaktır. Herkesin mali gücüne göre eşit oranda vergi alınacak; askerlik süresi beş yıl ile sınırlandırılacaktır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tebaasına tanınan haklar, Avrupa devletleri tarafından gayrimüslim kesim için yeterli görülmemiştir. Bu durum onların milliyetçi kimliğini daha da alevlendirmiştir. Yabancı devletlerin, Osmanlı’nın iç ilişkilerine karışmasını önlemek amacıyla 18 Şubat 1856 tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından Islahat Fermanı ilan edilmiş; ayrıca Kırım Savaşı sonrası mutabakata varmak için imzalanan Paris Antlaşması’na da madde olarak eklenmiştir. Azınlıkların haklarını genişleten bu ferman, Müslüman tebaa tarafından hoş karşılanmamıştır. Fermana göre, gayrimüslim kesim de artık askere gidebilecek, devlet memuru olabilecektir. Halkın din değiştirmesine izin verilirken, İslam dininden ayrılmak isteyenlerin idam edilmesine de son verilmiştir (Öztürk, 2017: 290-295). Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar, isterlerse kendi okullarını açabileceklerdir. Ancak ilerleyen süreçte bu durum yabancı ülkelerin,

Osmanlı'ya müdahalede bulunmasını kolaylaştırmıştır. Müslüman ve gayrimüslim halk ile devletin ırk, dil ve din ayrımı olmaksızın bir arada barış içerisinde yaşayabilmeleri için ilan edilen bu fermanlar, ülke içerisinde sivil bürokrasiyi oldukça güçlendirmiştir. Avrupa devletlerinin söz hakkını arttırmış, modernleşme kisvesi altında devletin İslamiyet'le kurduğu bağı zayıflatmıştır. Bu durum beraberinde Batı taklitçiliğinin sosyal, siyasal ve kültürel alana nüfuz etmesine sebep olmuştur. 1860'lı yıllarda İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi isimlerin yer aldığı muhalif bir aydın grup ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan bu grup, yazın hayatında ve basın alanında kaydedilen gelişmelerle birlikte Osmanlı yönetiminin liberal demokrasi ile şekillendirilerek yeniden reforme edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu aydın grubu, İslami esaslar etrafında, Batı'nın sekülerizmine teslim olmadan gerçekleşebilecek bir modernleşme düşüncesini savunmuştur. Bu doğrultuda Fransız düşünce sisteminin ve laiklik politikasının birtakım özelliklerinden ilham almışlardır. Siyasi egemenliğin millete ait olduğunu bu nedenle ülkenin resmi anayasa ile temsil organına sahip olması gerektiği yönünde padişaha baskı yapmışlardır. Amaçladıkları meşruti yönetime ulaşabilmek için 1865 yılında kurdukları Genç Osmanlılar Cemiyeti ile daha örgütlü bir hal almışlardır. 1861 yılında Sultan Abdülmecit vefat edince yerine kardeşi Abdülaziz padişah olmuştur. Sultan Abdülaziz'in mutlakiyet yönetimine karşı siyasi destek bulan Genç Osmanlılar, 30 Mayıs 1876 tarihinde yaptıkları darbe girişimi ile onu iktidardan indirerek yerine V. Murat'ı padişah yapmışlardır. Ancak V. Murat geçirdiği ruhi rahatsızlıklardan ötürü kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş; devletin başına ülkeye meşrutiyeti getireceğine dair söz veren II. Abdülhamit geçirilmiştir (Öztürk, 2017: 296-298).

16 Temmuz 1876 tarihinde toplanan Meclis-i Umumi'de alınan ortak karar neticesinde, 23 Aralık'ta Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Anayasaya göre padişah, hem devletin başı hem de hilafet makamıyla İslam dininin koruyucusudur. Yapmış olduğu işler karşısında herhangi bir sorumluluğa sahip olmadığı gibi, Meclis'i açıp kapatma yetkisine de haizdir. Kanun teklifleri Meclis'e değil padişaha yapılacak, onun oluru doğrultusunda yürürlüğe girecektir. Eğer padişah, şahısların ülke güvenliğine zarar verdiğini kanıtlarsa bunu yapanları sürgün edebilecektir (Beyoğlu, 2013: 38). Kanuni Esasi'nin ilanıyla başlayan I. Meşrutiyet dönemi, 24 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açması sonucu, II. Abdülhamit'in 1878 yılında Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etmesiyle sona ermiştir. Sert bürokratik bir yönetimin başladığı bu süreçten sonra basında sansür

uygulanmasına geçilirken, yönetime muhalefet eden aydınlar ise sürgün edilerek cezalandırılmışlardır. Abdülhamit tarafında dağıtılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, arkasında bıraktığı düşünsel altyapı ve edebi yazınların Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye'de okuyan yüksekokullu talebelerince takip edilmesi sonucu Abdülhamit'in istidat politikasına karşı yeni bir muhalif hareket meydana gelmiştir. 3 Haziran 1889 tarihinde Ohrili İbrahim Temo, Arapkırlı Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali gibi isimlerin yer aldığı Tıbbiyeli öğrencilerin katılımıyla, İttihad-ı Osmani isimli gizli bir örgüt kurulmuştur. Paris'te yaşayan meşrutiyet yanlısı Ahmet Rıza'nın derneği ile irtibata geçen bu örgüt, yurtiçinde ve yurtdışında yapılanmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte Paris'teki destekçilerinin katılımıyla birlikte, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşmüştür. Jön Türk olarak adlandırılan bu aydın cemiyetin iki amacı bulunmaktadır: Osmanlı despotizmine son vermek ve anayasal monarşiyi yeniden uygulamak. Büyük ölçüde Fransız İhtilali'nin eşitlik, özgürlük, kardeşlik fikirlerinden etkilenen Jön Türkler, II. Abdülhamid'e ve paşalara baskı yapmış; halkı ayaklandırmaya çalışarak meşrutiyetin ilanı konusunda ısrarcı tavırlarda bulunmuşlardır. Yapılan baskılara daha fazla direnemeyen padişah, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir (Beyoğlu, 2013: 40-41). III. Selim'den beri devam eden ıslahatlar, aslında II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan aydın, yenilikçi, seçkin, akılcı bir profile sahip münevver kişilerin modernleşme serüveninde yer almasıyla meyvelerini vermeye başlamıştır. Batı tipi okullarda Fransız, Alman ve İngiliz eğitimcilerden aldıkları dersler ve yurtdışında edindikleri bilgi ve deneyimler sayesinde kendisini aydınlanmanın pozitivist, ulusalcı, anayasal ve ussal öğretileri ile donattıktan sonra ilk olarak Yeni Osmanlılar sonra Jön Türkler ve ilerleyen süreçte ülke içinde ve dışında legal ve illegal şekilde kurumsallaşmanın vermiş olduğu gelişmişlikle İttihat ve Terakki olarak adlandırılan bu grup aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonraki süreçte fikir ve eylemleri ile etkili olmuştur. Onların görüş ve düşüncelerini uygulamaya geçiren politik aktörler, dönemin resmi ideolojisi olarak addedebileceğimiz Kemalizm ideolojisini meydana getirmişlerdir.

4. Tek Parti Dönemi Laiklik Anlayışı

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok alanda yaşadığı modernleşme serüveni 1839 ile 1923 yılları arasında seyir etmiştir. Bu zaman zarfında kurumsallaşmaya bürokratik ve sosyal argümanlarla başlanmış, sekülerleşme yolunda

değişim ve dönüşüm süreci kendini göstermiştir. Cumhuriyet döneminin olgunlaşma aşamasında dönemin egemen ideolojisi olarak karşımıza çıkan Kemalizm, aslında köken itibariyle Fransız İhtilali'nin fikriyatından etkilenerek biçimlenmiş bir ideolojidir. Devrimin özgürlükçü ve bağımsızlık yanlısı ruhu, bilim ve fennin temel öğretileri ışığında ortaya çıkan akılcı düşünme, sınıfsız ve dayanışmacı bir toplumda meydana gelebilecek olan ilerleme fikrini savunan pozitivism felsefesi, bu ideolojinin rol model aldığı temel unsurlardır. 1920 yılından başlayarak, 1931 yılında cumhuriyetin altı oku olarak anılan inkılapların anayasada yer almasıyla Kemalizmin kurumsal ve düşünsel mitosu resmi olarak somut bir hale bürünmüştür.

Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve sonrası yaşanan Kurtuluş Savaşı, Anadolu coğrafyasında millet olgusu etrafında bağımsız ve birlik içinde yaşamayı tercih eden Türk ulusunu meydana getirmiştir. Bu ulus içerisinde yaşayan herkes, dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın Türk'tür ve hepsi İslamiyet dini etrafında ortak payda olarak buluşmuşlardır. Ülkeyi modernleşme dinamikleri ekseninde muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak isteyen Mustafa Kemal ve diğer politik aktörler, tıpkı Osmanlı Devleti gibi sekülerleşmeyi, yukarıdan aşağıya devlet hâkimiyetinde gerçekleştirilen birtakım düzenlemelerle sağlamaya çalışmışlardır. Din, kamusal ve özel alanda merkezi bir konumu işgal ettiği için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında hemen ilga edilmemiş aksine kurucu elit tarafından milliyetçilik olgusu ile yeniden şekillendirilmiştir. Ulus devletin inşa sürecinde ön plana çıkarılan ifadelerden biri de "Türk" olmaktır. Mustafa Kemal ve yakın çevresi aynı dine mensup kişileri, teritoryal sınırlar içerisinde, ortak bir milli kimlik etrafında birleştirmeyi amaçlamış; seküler kodları ulus devletin inşasında geçerli kılmak için çalışmalarda bulunmuştur. 1920 yılında Mustafa Kemal'in I. Meclis'te yapmış olduğu bir konuşmasında bu durum "burada bulunan ve Meclisi temsil eden kişiler, yalnız Türk, Kürt, Çerkez ve Laz değildir. Tüm bunları içeren İslami unsurları bir arada toplayan bir bütündür" şeklinde açıklanmıştır. Böylece Türk kimliği, modernleşme yolunda merkezi hükümetin yönetimi altında bulunan insanların eşit bir şekilde ve halk egemenliği ilkesi etrafında bütünleşerek laikleşmesi için oluşturulan bir vatandaşlık bağı olmuştur (Gülalp, 2018: 46-47).

Osmanlı'dan cumhuriyet rejimine geçiş sürecinde önemli bir mihenk taşı olan I. TBMM, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Hacı Bayram Camii'nde okunan ezanla açılmıştır. Akabinde kendi içerisinde, siyasi ve hukuki açıdan farklı amaç ve fikriyatlara sahip olan iki grup şeklinde örgütlenmiştir. Türk siyasi hayatında yeni bir devletin anayasal düzeyde

kuruluşunu fiili ve hukuki olarak resmileştiren I. Meclis için, siyasi tarihimizde “Şanlı Meclis” adlandırması da yapılmıştır. Meclis’teki ittifak gruplarından birincisi, Osmanlı siyasi yapısını ilga ederek çağdaş bir devlet düzeni oluşturmaya çalışmış; ikinci ittifak grubu ise, Batılı bir modern devlet oluşumuna karşı çıkararak Osmanlı kurumlarını yeniden yaşatmak istemiştir. 10 Mayıs 1921 tarihinde birinci grup, Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak adlandırılmıştır (Baykal, 2019: 14-16). İlerleyen süreçte bu grup, tüm malvarlığının tek mirasçısı olan, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)’nin kurucu unsurunu oluştururken; ikinci grup, içerisinde yer alan paşalarla birlikte, CHF’ye muhalefet bir parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşunda yer almıştır.

Milli mücadele döneminde İslam dini siyasi mekanizmalar tarafından bir araç olarak kullanılmıştır. Bu pragmatik anlayışa sahip olan Mustafa Kemal, halkı cihat çağrısı ile seferber kılmak için din adamlarından “İslam halifeliğinin ve padişahlık makamının baki kalabilmesi” için fetva vermeleri noktasında yardım almıştır (Toprak, 2018: 47-48). Meclis’te bulunan 378 milletvekilinin 53’ü seçkin din adamlarından oluşmuştur. 24 Nisan 1920 tarihinde Ankara milletvekili olarak Meclis’te bulunan Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilafet makamlarını esaretten kurtarmak için geçici bir hükümetin kurulması gerektiğini, İslamiyet’in bütünlleştirici ve dayanışmacı ruhunu ortaya koyarak dile getirmiştir. Buna mukabil I. Meclis’in ilk mebuslarının yemin metninde şu ifadeler yer almıştır: “Makam-ı hilafet ve saltanat ve vatan ve milletin kurtuluş ve bağımsızlığından başka bir amacı takip etmeyeceğime vallahi yemin ederim”. Meclis’in açıldıktan sonra ilk faaliyetlerinden biri, devletin bürokratik yapısını güçlendirmek için yeni vekâlet kurumları açmak olmuştur. 2 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti tarafından, on bir tane vekâlet kurumunun açılışı yapılmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisat, Maarif, Adliye, Maliye, Nafia, Dâhiliye, Hariciye, Müdafaa-i Milliye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti gibi kurumlar aslında yeni Türkiye’nin, devlet kademesinin her alanını denetleyeceği ve kendi kaidelerine göre görevler yükleyeceği yeni bir sisteme giriş yaptığının göstergesidir (Toprak, 2018: 52). Osmanlı’dan miras kalan şeyhülislamlık makamı ile vakıfların genel idaresi, Şeriye ve Evkaf Kurumu’na bırakılarak dini alan ve sivil toplum kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Zamanla gelişen bu kontrol mekanizması, devleti ve toplumsal yapıyı çağdaş değerler ışığında yeniden dönüştürmeye çalışmıştır.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Ocak 1921 tarihinde I. TBMM'ye sunduğu anayasa tasarısı, 21 Ocak'ta kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur. Yasama ve yürütme kuvvetlerini Meclis'te toplayan Teşkilat-ı Esasiye Yasası sayesinde ilk kez meclis hükümeti sistemi ülke içerisinde uygulanma alanı bulmuştur. 23 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın birinci maddesinde "hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve yönetim usulünün halkın kendi mukadderatını bizzat kendisi tarafından yönetmesi esasına dayandığı" şeklinde ifade edilmiştir (Aslan, 2013: 38). Saltanatla ilgili maddeler anayasadan kaldırılırken; devletin dininin İslam olduğu belirtilmiştir (Davison, 2006: 261). Böylece iki yıl sonra ilan edilecek cumhuriyet rejimine ait söylemsel çerçeve oluşturulmuştur.

Lozan görüşmelerinin başladığı 1922 yılında, ülke içinde var olan iki başlı hükümet sistemi hem ulusal hem de uluslararası camiada iktidar karışıklığına sebebiyet vermiştir. Bu durumu Meclis'in lehine çevirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

"Hâkimiyet ve saltanat hiç kimseye müzakere ve münakaşa ile verilmez, kudretle ve zorla alınır. Türk milleti isyan ederek saltanatı eline bilfiil almıştır. Burada bulunan herkes, fikirlerimi tabii görürse çok iyi olur, aksi takdirde hakikat usulü idaresinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."

Paşa'nın bu sert sözlerinden sonra, birinci ve ikinci grubun oybirliği ile 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat rejimi kaldırılmıştır (Aslan, 2013: 39). 17 Kasım 1922'de ise Sultan Vahdettin, ülkeyi terk ederek İngiltere'ye gitmiştir.

Mustafa Kemal'e göre, Türkiye'nin modern bir devlet olabilmesi için laiklik temellerinin siyasi ve sosyal alana sağlam bir şekilde atılması gereklidir. Bunun için de siyasi ve toplumsal alanda dini düşünce ve uygulamalar yerine, aklın ve bilimin ışığında, milli iradenin tecelli etmesi şarttır. Yönetimin seçkin bir sınıf tarafından halk için ama halka rağmen iyi bir şekilde yürütülebilmesi, cumhuriyet rejimi içerisinde kurulacak bir parti ile mümkündür. Bu amaç doğrultusunda 7 Aralık 1922 tarihinde çıktığı bir yurt gezisinde, "Halk Fırkası" adlı bir parti kurmak istediğini basına açıklayan Mustafa Kemal, 7 Şubat günü bir caminin minberinde şu sözleri sarf etmiştir: "Başka ülkelerde siyasal partiler ekonomik amaçlar üzerine kurulmuştur. O ülkelerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarını korumak için kurulan siyasal partiye karşılık olarak yeni bir parti kurulur. Oysa Halk Fırkası, kendi içerisinde bir kesime değil, bütün ulusa dâhildir" (Kabasakal, 2016: 224).

Entelektüel ve aşkın bir kimliğe sahip olan Mustafa Kemal Paşa, Meclis içerisinde yer alan muhalif grupları ve çoğulcu yapılanmayı tektipleştirmek için “TBMM’nin mevcut durumu ile üstüne düşen vazifeyi gerçekleştirdiğini, milli egemenliğin topluma yeterince nüfuz edebilmesi için seçimlerin yenilenmesi” gerektiğini belirtmiştir. Böylece 8 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı kabul edilmiştir. Bu tarihte Meclis’e sunulan Dokuz Umde Beyannamesi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Halk Fırkası (HF) adıyla milli egemenliği yaşatacak olan bir fırkaya dönüşeceği açıklanmıştır. Haziran ayında yapılan seçimleri kazanan taraf, Mustafa Kemal Paşa’nın desteklediği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olmuştur (Karatepe, 2018: 25-26). Kanun gereği siyasi partilerin kuruluş günü, kuruluş dilekçelerini Dâhiliye Nezareti’ne teslim ettikleri zamandır. Ancak kuruluş dilekçesi 23 Ekim günü verilmiş olmasına rağmen, partinin kuruluş tüzüğüne organize edildiği toplantının 9 Eylül’de yapılmış olması ve o günün İzmir’in Yunan işgalinden kurtuluş günü olması nedeniyle kuruluş tarihi olarak bu gün baz alınmıştır (Baykal, 2019: 20). Fırka, 10 Kasım 1924 tarihinde ise “Cumhuriyet” ön ekini alarak Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak siyasi hayatına devam etmiştir. 9 Mayıs 1935 tarihinde gerçekleştirilen IV. Kurultay’da ise “parti” sözcüğünü kullanmaya başlamıştır. Böylece fırkanın adı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirilmiştir.

29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet İnönü ile birlikte hazırladığı cumhuriyet rejiminin ilanını içeren kanun tasarısı Meclis’te onaylanmış; böylece cumhuriyet ilan edilmiştir. Atatürk oybirliği ile cumhurbaşkanı seçilirken, İsmet Paşa başbakanlığa atanmıştır. Cumhuriyet kanununun içeriğinde şu ifadeler yer almıştır: “Egemenlik millete aittir. Devletin resmi lisanı Türkçedir. Dini İslam’dır” (Aslan, 2013: 44-45). Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel alanda milli iradeyi güçlendirmek için çeşitli reform çalışmaları yapılmıştır. Osmanlı saltanat rejiminden miras kalan halifelik kurumu, ülkenin modern ve milli bir kimlik taşımasını engellediğinden, kurulmak istenilen ulus devlet sistemi içerisinde hilafet makamının kaldırılması uygun görülmüştür. 3 Mart 1924 tarihinde Meclis’e sunulan 429 sayılı kanun tasarısı ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti ilga edilerek yerine Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece dini kurumlar artık devlet bürokrasisinin bir parçası haline getirilmiştir. Laikliğin kurumsal bir nitelik kazanmasında önemli bir adım olan bu girişimle, din görevlileri devlet tarafından atanırken, kurumun çalışma prensibi yasa ile sınırlandırılmıştır. Yasaya göre, Osmanlı hanedanının üyeleri yurtdışına çıkarılırken, malvarlıkları da hazineye aktarılmıştır.

DİB'in görevleri, dini faaliyetler ve inanç öğretileri şeklinde iki ana gruba ayrılmıştır. Dini inançla ilgili halkın ibadet alanını düzenleyen hutbe, vaaz ve tavsiyeler DİB'in sorumluluğundadır ancak yapılacak olan bu işlemlerde yine devletin gözetim ve denetimine tabi kalınacaktır. Dini faaliyetler ise çıkarılacak olan yasalar ile Meclis'in iradesi dâhilinde, milli egemenliğin ve modernitenin ışığında yeniden oluşturulmuştur (Kara, 2017: 118). Osmanlı Devleti, İslam'ın Sünni mezhebinin inanç ve uygulamalarını siyasi, sosyal ve iktisadi alanında kendine mazhar edindiği için cumhuriyet döneminde bu inanç dışında kalan itikatlar, yönetim nazarında resmi olarak kabul görmemiştir. Toplum içerisinde en fazla mezhepsel bölünme Sünnilikte görüldüğü için İslamiyet'in bütünleştirici mülahazaları Sünni inanç üzerinden inşa edilmiştir (Kara, 2017: 98). Bu nedenle hukuki olarak değil ama fiiliyatta Sünni inanca göre dini hizmetleri yerine getiren başkanlık, ülkedeki dini azınlıklarla farklı mezhep grupları arasında ikircikli bir yapı oluşturmuştur. Böylece ülkedeki Müslüman cemaat hem dini bilgileri merkez hiyerarşisinden öğrenmiş hem de cemaat ve din görevlileri devletin denetim ve kontrolü altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Din, tamamen devletten ayrılmamış aksine devletin kontrol ve tahakkümü altında yaşama imkânı bulmuştur. Dolayısıyla iktidar aleyhine gelişebilecek her türlü irticai tehlikeye karşı bürokratik bir önlem alınmıştır. Dini sadece kamusal alandan değil, kişilerin özel alanlarından da pasifize etmek isteyen iktidar evlenme, boşanma ve miras gibi konularda şeri hükümleri geçersiz kılmak için 4 Ekim 1926 tarihinde İsviçre'nin Medeni Kanunu yürürlüğe koymuştur. Ayrıca özel hukuku ilgilendiren işlemlerin, daha modern ve pozitif hukuka uygun bir sistemde çözülebilmesi için 8 Nisan'da Şeriat Mahkemeleri kaldırılmış; yerine bağımsız mahkemeler ikame edilmiştir. Böylece kadın-erkek arasındaki sosyal hayatı düzenleyen geleneksel yapı, Katolik bir ülke olan İsviçre hukuku ile resmiyete kavuşmuştur. Ancak sosyokültürel yapı itibarıyla Türkiye ile İsviçre'nin aile ve bireye bakış açıları farklıdır. Bu nedenle erkeği evlilik kurumunda eşitler arası birinci yaparak kadın karşısında pozitif bir ayrıcalık tanıyan bu yasal düzenleme, aslında modernleştirilmeye çalışılan bir millet için oldukça radikal bir değişikliğe sebep olmuştur (Baykal, 2017: 85)

20 Nisan 1924 tarihinde Meclis'te kabul edilen anayasa metninde belirtilen maddelere göre, "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır ve din işlerinin yürütülmesinden Meclis sorumludur" ifadeleri (Kara, 2017: 119) ile Ali Fuat Başgil'in tasvir ettiği "devlete bağlı din" sisteminin oluşumu başlamıştır (Albayrak, 2015: 192). Devletin yasama ve yürütme organları arasında bulunarak TBMM'nin icrai gücü konumunu elinde tutan Halk Fırkası, aslında devlet ve parti

özdeşliğini kurumsal yapılar aracılığıyla sağlamıştır. Resmi ideolojinin politik bir aktörü olan CHF'nin, 15 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilen kongresinde parti tüzüğüne cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik ve halkçılık ilkeleri eklenmiştir. 1931 yılında ise bu ilkelere, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri ilave edilmiştir. Böylece Kemalizm ideolojisinin hem parti hem de devlet üzerinde yaratmak istediği konsolidasyonun gerekli yapıtaşı olan altı umde, önce parti programında ardından anayasada yerini almıştır (Baykal, 2019: 21-22). Bu süreçten sonra yaşanan parti devlet bütünleşmesi tüm ülke sathında kendini hissettirmiştir. Kemalizmin siyasi dinamiğini meydana getiren bu ilkeler, devletin ulaşılması istenilen demokratik, laik ve makul vatandaş kimliğine sahip bir millet olabilmesi için nasıl bir otorite ile yürütme gücünü icra edeceğini gösteren kılavuz çizgileridirler. Bu göstergelerin ışığında dinin resmi bir olgu olarak anayasal zeminde ifade edilmesinin ülkenin gelişmişlik seviyesini gerileteceği düşünüldüğü için 1928 yılında “devletin dini İslam’dır” ifadesi yapılan anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin yemin metninde yer alan “vallahi” ifadesi kaldırılarak yerine “namusum üzerine yemin ederim” sözleri eklenmiştir (Kara, 2017: 126).

4.1. Laiklik ilkesi

Laiklik ilkesi, modern dünya görüşünün yaratmış olduğu toplumsal yapının siyasi alandaki karşılığıdır. Cumhuriyet rejimi sayesinde, bu sosyal düzen sistematik bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Kemalizm ideolojisine göre, çağdaş bir devlet olabilmek için toplumun özgür ve bağımsız olması gerekir. Çağdaşlığın oluşum sürecinde birinci sırada yer alan laiklik ilkesi ise, toplumun bağımsız ve antiemperyalist gelişim seyrinde önemli bir başlangıç noktasıdır. Mustafa Kemal Atatürk, bu konuyla ilgili olarak dini kurumların, görevlilerin ve öğretilerin birey hayatını ve devletin hareket alanını siyasi ve kültürel açılardan sınırlayabileceğini belirtmiştir. Ona göre, “siyasi, askeri ve kültürel alandaki bağımsızlık tam istiklali oluşturur. Bu alanların herhangi bir tanesinde bağımsızlıktan yoksun kalınırsa devlet istiklale ulaşamayacaktır” (Yetkin, 2013: 79).

Kemalizm ideolojisinin altı ilkesinden en başat özellikte olan laiklik ilkesi, 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasaya eklenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, hukuki ve sosyal düzeni, rasyonel düşünce sistemi ve kamusal otoritenin yönlendirmesi ile yeni bir nizam kazanmıştır. Buna göre laiklik ilkesi,

“Fırka, devlet idaresinde bulunan bütün kanunların, ilim ve fenlerin muasır medeniyetin temin ettiği esas ve şekiller ile dünya ihtiyaçlarına göre tatbik edilmesini kabul etmiştir. Din

telakkisi vicdani bir kanaattir. Fırka, din fikirlerini, devlet ve dünya işleri ile siyasetten uzak tutmayı milletimizin muasır gelişimi için başlıca başarı faktörü olarak görmektedir” ifadeleri ile anayasada tanımlanmıştır (Aslan, 2013: 565). Ancak bu dönemde laiklik anlayışı, Batılı devletlerde olduğu gibi sadece hukuki alanın asri sisteme göre tanzim edilmesi değil, devletin sahip olduğu bir ideoloji ve dine karşı bakış açısını meydana getiren düzenlemelerin genel bir ifadesi olarak görülmüştür. Her ne kadar din olgusu, anayasal düzeyde vicdani bir kanaat olarak görülmüş olsa da toplumsal ve bireysel alana yapılan müdahalelerle birlikte ülkenin geri kalmasında önemli bir tehlike olarak görülen hassasiyetlerin başında olmuştur. Bu nedenle pozitif bilim ve hukuk kaideleri ışığında tanzim edilmiştir (Köktaş, 2006: 192-193). Mustafa Kemal Atatürk, İslam geleneğinin devlet siyasasının her alanına hâkim olmasını-eğitim, hukuk, siyaset, folklor- eleştirerek sadece akıl, bilim ve fennin kılavuzluğunda devrin ihtiyaçlarına göre hareket edilmesi gerektiğini “bugünün ihtiyaçlarına göre kanun yapmak ve onu tatbik etmek refah ve ilerleme vasıtalarının en mühimlerindenidir. Dünyada her şey için en hakiki mürşit ilimdir fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, dalalettir, cehalettir” sözleriyle açıklamıştır (Yetkin, 2013: 71).

Türkiye’de laiklik kavramı, modern ve demokratik bir devletin oluşumunda sadece devlet yönetiminin değil, toplumsal ve kültürel kodların da medenileştirilmesinde kullanılan bir araç olmuştur. Devletin resmi bir dini olmadığı, dinin sadece insanların vicdani ve ruhi ihtiyaçlarına cevap veren bir kaideler bütünü olduğu tek parti döneminde kabul edilmiştir. Kamusal alandan dini ifadelerin arındırılarak yerine rasyonel ve Batılı kurumların politikaları ve işleyiş mekanizmaları tatbik edilmiştir. Bu noktada laikliğin millet nezdinde kabulü açısından yararlanılan kavram ise milli egemenlik ve Türk vatandaşlığı kimliği olmuştur (Baykal, 2019: 42). Öyle ki parti yönetimine göre, Türk milleti, saltanat ve hilafetin ilgası sonrası ilan edilen cumhuriyet rejimine bağlı kalarak aydın ve elit bir toplum olabilecektir. Dinle olan bağlantılar koparılarak irticai faaliyetlere son vermeye çalışan parti yöneticileri, dil, tarih ve eğitim alanlarında yeni tarih yazımları gerçekleştirmiştir. Buna göre, Anadolu coğrafyasında yaşayan tüm uygarlıkların tarihi geçmişi Türklere dayandırılmıştır. Türklerin, tarihin en eski milleti olduğu kabul edilmiş; arkeolojik ve antropolojik çalışmalarla birlikte, Müslümanlık Türk kimliği potasında eritilerek, Kemalist milliyetçiliğin periferisinde bırakılmıştır. İnsanların fizyolojik yapıları incelenerek, Türklerin, Avrupa’dan gelen beyaz ırk olduğu hakkında çeşitli teoriler üretilmiştir. İslamiyet

öncesi dönem, Türklerin yakın tarihi ile özdeşleştirilmiştir. Böylece yaratılmak istenilen ulusal bilinç, Batı medeniyetinin tarihsel kökenine kadar ilerletilmiştir. Öyle ki Batı medeniyeti aslında Orta Asya Türkleri sayesinde şu anki konumuna gelebilmiştir. Onlara bu gücü veren dayanak Türk milletidir. Tüm bu anlatıları halkın benliğinde ulusal bir bilinç haline getirebilmek için 1931 yılında Türk Tarih Kurumu ve 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Böylece ortaya konulan Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi aracılığıyla Batılılaşma ve milliyetçilik kavramları içselleştirilmeye çalışılmıştır (Toprak, 2018: 311).

4.2. Tek parti döneminde din-devlet ilişkisi

1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile meydana gelen rejim değişikliği, aslında Osmanlı'dan miras kalan ikili toplumsal ve siyasal yapının geliştirilecek olan Batılı reformlarla yeniden inşa etme projesinin başlangıcıdır. Eğitim, siyaset, hukuk, müzik ve giyim-kuşam gibi birçok alanda İslami kurumlarla laik düzenin bir arada yürütülememesi sebebiyle medeniyetimiz yeterince gelişmemiştir. Dini ve modern hayatın toplum ve devlet kademelerinde ikircikli bir yapı oluşturması Mustafa Kemal Atatürk tarafından, muasır medeniyet seviyesine erişmek isteyen bir Türk milleti için modern bir olgu olarak görülmemiştir. Bu nedenle saltanatın ilgası ile başlayan yenileşme, değişim ve dönüşüm programları birbirlerini silsile halinde takip ederek, Osmanlı'dan kalan geleneksel devlet ve toplum yapılanmasını devrimsel bir şekilde reforme etmiştir. Öyle ki Ziya Gökalp bu durumla alakalı şu sözleri sarf etmiştir: “Bir millet ya Şarklı olur ya da Garplı. İki dinli ve iki medeniyetli bir millet olamaz. Tanzimatçılar bu noktayı bilmedikleri için muvaffak olamadılar” (Kuru, 2011: 214). Osmanlı'daki eğitim sistemi medrese, mektep ve yabancı okullar ile sınırlıyken, cumhuriyetin ilanından sonra devlet merkezli modern okulların açılmasıyla ülkede dörtlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bir devletin böyle bir eğitim sistemine sahip olması normal şartlarda sağlıklı olmadığı için Cumhuriyetçi kadro, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkarmıştır. Buna göre laik bir eğitim sisteminin ülkede inşa edilebilmesi için, bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Böylece dini ve dindışı okul ayırımına son verilmiştir. Bu kanununa binaen 479 medreseler kapatılmış; o dönemde dini ilimle iştigal olan 2258 öğrencinin eğitiminin müfredata uygun bir şekilde yürütülebilmesi için Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak yirmi dokuz tane imam hatip okulu ile din mütehasısı yetiştirmek için Darülfünun bünyesinde bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. Ancak okulların sayısı, bir sonraki sene yirmiye düşmüştür. Okul sayısındaki bu düşüş her geçen sene ilerlemiş, 1930 yılında ise tüm imam hatipler 1948 yılına kadar kapatılmıştır. Zaten bu yılda

öğrenci sayısı elliye düşmüş, sadece İstanbul ve Kütahya'daki okullarda öğrenci kontenjanı kalmıştır. 1927 yılında eğitim müfredatından din dersleri kaldırılırken, 1929'da ise okullarda Arapça ve Farsça öğrenimine son verilmiştir. 1933 yılında da Darülfünun'a bağlı olan ilahiyat fakültesi kapatılmış, akademinin adı İstanbul Üniversitesi olarak değiştirilmiştir (Bilici, 2011: 230; Kuru, 2011: 214-215).

Kemalizm ideolojisinin konsolide bir yapıya kavuşabilmesi için insanların günlük hayattaki yaşam tarzlarında ve alışkanlıklarında yapılan yeni düzenleme ve uygulamalarla, laikliğin biçimsel düzeyde oluşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu konudaki ilk düzenleme şapkanın kullanım alanıyla ilgili yapılmıştır. 21 Eylül 1924 tarihinde devlet memurlarının kamu kurumlarında başlık ve peçe kullanımına yasak getirilirken; Türk denizcilerine ise Alman denizcilerin kepi taktırılmıştır (Davison, 2006: 239). 25 Kasım 1925 tarihinde Meclis'te görüşülen bir yasa teklifi sonucu, Şapka Kanunu kabul edilmiştir. Böylece ülkenin her tarafında tüm vatandaşların şapka giymesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca din görevlilerinin sadece ibadethanelerde veya dini ilim yerlerinde ruhani kıyafet giymelerine izin verilmiştir (Toprak, 2018: 100). Yeni düzenin uygulamalarından rahatsızlık duyan cemaatçi taraftarın, laiklik politikalarına karşı protest eylemlerini önlemek için 30 Kasım 1925'te çıkarılan bir kanunla türbeler, tekkeler ve zaviyeler kapatılmıştır. Ayrıca dini alanda kişilerin sahip olduğu unvanların kullanımına da yasaklamala getirilmiştir. Bu unvanlar arasında şeyhlik, dervişlik, çelebilik, müritlik, emirlik, dedelik, halifelik, babalık, seyitlik ve naiplik gibi adlandırmalar bulunmaktadır (Kuru, 2011: 218). Sadece DİB'e bağlı görevliler tarafından verilecek olan dini bilgiler ile devletin kurumsal yapısı güçlendirilmiş; toplumda meydana gelebilecek isyanlara karşı çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak toplumdaki kültürel kodları oldukça sağlam olan bu tarikatlar, ilerleyen süreçte bir yeraltı örgütlenmesine dönüşmüşlerdir. Yasa dışı olarak yapılan ayin ve zikir faaliyetlerinden dolayı çoğu tarikata, yasal işlem uygulanmıştır. Bunlar arasında Bektâşilik, Nakşilik, Kadiri, Rufai ve Mevlevi tarikatları bulunmaktadır (Kara, 2017: 120-121). Mustafa Kemal, hem inkılabın hem de toplumun asri zihniyete tabi olabilmesi için gereken koşulların önemini

“tekke, zaviye, tarikat ve yatırlardan medet umuyorsunuz. Yaptığımız ve yapacağımız inkılapların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını asri ve medeni bir toplum haline getirebilmektir. İnkılabın gayesi budur. Bu hakikati kabul etmeyen zihniyetler tarumar edilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi değildir. En hakiki tarikat medeniyettir”

sözleriyle ifade etmiştir (Şan, 2012: 12). Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça kaynakların Türkçeye çevrilmesi için çalışmalarda bulunulmuştur. İbadet dili ile dini metinlerin Türkçeleştirilmesini, böylece Kur'an, hadis ve hutbelerin vermiş olduğu dini mesajların halk tarafından daha iyi anlaşılacağını düşünen resmi ideoloji, 1925 yılında tercüme için Mehmet Akif Ersoy'u, tefsir içinse Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ı görevlendirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu 1932 yılında camilerde Kur'an Türkçe olarak okunmaya başlanmıştır (Toprak, 2018: 128-129). Dinin rasyonalize edilmesi ve günün şartlarına göre yeniden reformasyona uğratılması için 1928 yılında Darülfünun bünyesinde Mehmet Fuad Köprülü'nün başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, dini hayatın revize edilmesi için hazırladığı raporda şu önerilere yer vermiştir: Camilerde müzikal enstrüman kullanılabilir, din mütehasısları için lojman bulunabilir, ibadet yerlerinin daha düzenli olması için askılık yapılabilir, insanlar temiz ayakkabılarla camiye girebilir, hutbe, dua ve ezan Türkçe olarak okunabilir. Bu önerilerden sadece "ezan ve kametin ulusal dille okunması" hususuna sıcak bakılmıştır ve DİB'in aracılığı ile alınan bu karar, bildiri şeklinde yayınlanmıştır (Kara, 2017: 128). Kararın ilk uygulaması 31 Ocak 1932 tarihinde Fatih Camii'nde okunan ikinci ezanı ile fiili olarak gerçekleştirilmiştir. Yaygınlık kazanması ise 3 Şubat'ta Ayasofya Camii'nde teravih namazı sonrası okunan ezan ile başlamıştır (Toprak, 2018: 131). 1933 yılında yayınlanan bir genelgeyle de Arapça ezan okunması resmi olarak yasaklanmıştır; bu faaliyeti icra edenlere ise, hapis ve para cezası ön görülmüştür (Kuru, 2011: 221).

Sosyal ve kültürel yapının modernize edilmesi için gerekli olduğu düşünülen laik düzenlemeler, toplumun geçmişle kurduğu tüm bağlantıları resetleyerek yeniden oluşturmaya endekslenmiştir. Bu nedenle Batılı tarzdaki tüm sembolik uygulamalar, yasal düzenlemeler ışığında halka benimsetilmeye çalışılmıştır. 26 Aralık 1925 tarihinde Hicri ve Rumi takvim kullanımına son verilerek, beynelmilel nitelikli miladi takvim ile alafranga saat kabul edilmiştir. 28 Mayıs 1928'de ise Arap rakamları yerine Batılı rakamların kullanımına başlanmıştır. Kültürel aktarımın en belirleyici unsurlarından biri olan "yazı", Kemalist kadronun geçmişle olan bağlarını kopartmak için önemli bir unsur olmuştur. 1 Kasım 1928'de Latin Alfabesi kabul edilmiş; Arapça ve Farsça harflerle yazılmış yayınlar yasaklanmıştır. Uluslararası alanda kabul görmüş olan ağırlık ve uzunluk ölçüleri gibi sembolik değerler, Batı'yla kurduğumuz ilişkilerde yaşanan karmaşayı ortadan kaldırmak için 26 Mart 1931 tarihinde değiştirilmiştir. Halk arasında kullanılan dini, sosyal ve ailevi

adlandırmalar kişilerin resmi işlemlerinde karışıklığa sebebiyet verdiği ve toplumsal ayrımcılıklara neden olabildiği için 2 Temmuz 1934 tarihinde Soyadı Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Böylece efendi, hafız, molla ve ağa gibi lakap ve unvanlar yasaklanmıştır. Ayrıca İslam inancı gereği cuma günleri toplu ibadet etmek için resmi tatil günüdür. Fakat 27 Mayıs 1935 tarihinde bu uygulamaya son verilmiş; hafta tatili pazar günü olarak belirlenmiştir (Tunçay, 2012: 200). Böylece tek parti yönetiminin iktidarı süresince siyasal, sosyal ve kültürel alanda tatbik edilen politikalar aslında onun otoritesinin, gücünün ve Batılı toplumlar ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki gelişmişlik farkını kısa vadede çözmeye çalışmasının bir ürünüdür. Bu nedenle yürürlüğe konulan reformlar halk tarafından yeterince benimsenmemiştir. Tepeden inme olarak tasvir edilen bu durum, parti nezdinde halkın aydınlanma sürecinin bir parçasıdır. Şu anda halk, bu aydınlanmayı anlayabilecek bilgi düzeyinde bulunmadığı için laiklik uygulamaları halk için halka rağmen bir anlayışla ifa edilmiştir.

5. Fransa İle Tek Parti Döneminin Laiklik Anlayışları Açısından Mukayesesi

Hristiyanlık dininde başlayan sekülerleşme süreci, kilise ile dünyevi iktidar arasında güç çatışmasını beraberinde getirmiştir. Avrupa devletlerinin hepsi, Hristiyanlığın mezhepleriyle az veya çok temas içerisinde bulunduğu için bu aydınlanma ve modernleşme süreçlerinde, din ve devlet ayrılığını farklı şekillerde yorumlamışlardır. Türkiye'nin de inanç sisteminde çok yaygın bir yeri olan İslamiyet'in, siyasi ve sosyal hayatın kurumsal vizyonundan çıkarılarak özel alana mahkûm edilmesi Batı'nın aksine daha zor bir hal almıştır. İslamiyet, müminlerin yaşadıkları her anı düzenleyen, helal-haram, sevap-günah ekseninde siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuki pek çok alanda söz sahibi olan hem kamusal hem de özel alanı dini öğretiler ışığında yeniden biçimlendiren bir inanç sistemidir. Bu nedenle Kemalist ideoloji, toplumu ve devleti bütüncül bir şekilde yeniden inşa etmeye çalışmıştır.

Fransız İhtilali'nin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan aydınlanmacı fikriyat, çevre imparatorluklara kültürel ve ekonomik bağlantılar sayesinde kolayca yayılmıştır. Tabandan ticaret burjuvazisi ve halkın güdümüyle başlayan dünyevileşme süreci, krala, aristokrasiye ve kiliseye karşı sert müdahalelerin yaşanmasıyla devam etmiştir (Sander, 2010: 164-165). Ancak Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti gibi devlet aklının daha ön planda olduğu ülkelerde, bu durum daha farklı seyir etmiştir. Avrupa'da gelişen ekonomik yapılaşmalar Türkiye'de yer almadığı için ülkeyi modernleştirecek reformlar, halktan bir çaba gelmeden seçkinlerin talebi ve merkezin onayı doğrultusunda oluşturulmuştur. Böylece Batı ile Türkiye arasında

oluşan gelişmişlik farkı kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak toplumun büyük bir kesiminin kırsal bölgede yaşaması ve devlet kapasitesinin iletişim ve ulaşım bakımından yeterli olamayışı nedeniyle resmi ideolojinin inşa etmeye çalıştığı etik ve kültürel temel sosyolojik olarak tamamen kabul görmemiştir (Mert, 1994: 95-96). Bu durum tıpkı Fransa Cumhuriyeti'nde Jakoben ve seçkin anlayışın uyguladığı sert dünyevileşme politikalarının, toplumdaki tüm dini grup ve mezhepler tarafından olumlu karşılanmaması ile benzerdir.

Fransız ve Türk vatandaşlığının elde edilme sürecini kıyaslayacak olursak, karşımıza ilk olarak “vatandaş kimliğinin” kazanılabilmesi için teritoryal sınırlarını kendisine bir ölçüt olarak belirleyen iki ülke çıkmaktadır. Fransa Devleti, kendi sınırları içerisinde olsa dahi Protestan, Yahudi ve Müslüman kişilerin Fransız vatandaşlığına geçmesi noktasında birtakım şartlar ileri sürmüştür. Bu şartları kabul etmeyenleri ülkesi içinde azınlık olarak kabul etmiştir. Türkiye ise, kuruluşunun ilk zamanlarında herkesi din, dil ve ırk ayrımı yapmaksızın “Türk vatandaşlığı” kimliği altında toplayarak bir milli birlik şuurunu oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan herkes, Türk vatandaşı olarak görülmüş; milli bir kimlik, dinin yerine konulan meşru bir unsur olmuştur. İlerleyen süreçte ise, ulusal kalkınmanın ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın önünde bir engel olarak görülen din olgusunu, siyasal, sosyal ve kültürel dokudan arındırmak için çeşitli atılımlarda bulunulmuştur. Bu noktada toplumda dinin otoritesini sarsacak, onu apolitikleştirecek ve kamu gücünü arttırarak dini kurumların işlevselliğini azaltacak kanunlar ve yenilikçi uygulamalar sayesinde Avrupa'dan referans alınan Fransız tipi laikliğe bir adım daha yaklaşmıştır (Gülalp, 2008: 123-124). Fransa'nın Ferry döneminde kabul edilen “laik ve zorunlu eğitim kanununa” karşılık, Türkiye'de 1924 yılında çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitimde birlik sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Fransa 1901'de çıkardığı Dernekler Kanunu'na göre dini cemaatlerin özel dernek statüsünde örgütlü bir hal almasına müsaade ederken; Türkiye 1925 yılında ilan ettiği Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun tasarısı ile toplumun düzenini bozduğu düşünülen dini oluşumların izm'lerinin kaldırılmasını sağlamıştır. Aksi takdirde onlar, toplumu irticai eylemlere sürükleyecektir. Ayrıca Fransa 1905 yılında ilan ettiği Ayrılık Yasası mütakabilinde, kilise ile devleti birbirine zıt iki oluşum olarak resmi ve yasal zeminde ayırtmış ve laiklik ilkesini, geçmişten günümüze tüm anayasalarında yer vermiştir. Buna karşılık olarak tek parti döneminde Kemalizm ideolojisinin altı umdesi, 1937 yılında anayasaya eklenmiş;

böylece laiklik ilkesi, ülkenin resmi ideolojisinin temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilmiştir. Erken cumhuriyet döneminde meydana gelen değişim ve dönüşüm uygulamaları aslında laikleşme sürecinin bir getirisi olarak kabul edilmiştir (Hocaoğlu, 1995: 230-231). Amerikan Büyükelçisi General Charles Sherill'in, Türkiye'nin sekülerleşme süreci hakkında yaptığı açıklamalar da o dönemin konjonktürel yapısının Avrupa ile kurduğu bağıllığı betimlemektedir. Sherill anılarında, hilafetin kaldırılmasını, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika gibi ülkelerde bulunan kilise kurumunun devlet ile bağlantısının kesilme sürecine benzediğini belirtmiştir. Dini metinlerin Türkçeye çevrilmesi ve ezanın Türkçe olarak okunması gibi dini reformları, Martin Luther'in kiliseye karşı vermiş olduğu savaş ve İncil'i tercüme ederek herkesi aydınlatmaya çalışmak için yaşadığı zorlu mücadeleyle karşılaştırmaktadır (Ardıç, 2008: 68-69).

SONUÇ

Ulus devletin toplumsal bir neticesi olarak gelişen sekülerleşme, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ayrılıkçı fikirlerle birleşerek, başta Avrupa coğrafyası olmak üzere Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar uzanan siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan uygulanan modernleşme politikalarında kendisini göstermiştir.

Devletin kurumsal kimliğinin oluşum sürecinde en fazla etkilenilen ülkelerden biri olan Fransa, Türkiye'nin kurucu kadrosunu rasyonel ve pozitivist düşünce akımı ile buluşturmuştur. Dönemin hakim ideolojisi olan Kemalizm, pozitivism ve pragmatizm felsefeleri ışığında kurumsal yapısını ülke içinde inşa etmeye çalışmıştır. Akıl ve bilimi kendisine kılavuz edinen egemen ideoloji, düsturlarını hayata geçirebilmek için otoriter bir kimliğe bürünmüştür. Bu noktada devlet geleneğinin, siyasi ve toplumsal açıdan sahip olduğu tradisyonel bağları akıllıca kullanmıştır. Çağdaş devlet düzenine erişebilmek için geliştirilen kamu felsefesi, kültürel kodların dönüştürülmesinde bir araç olmuştur. Kabul görmüş modern hayat anlayışında, din olgusunun yeri, kişilerin vicdani kanaatleri ile sınırlandırılmıştır. Şerif Mardin'in "volk islam" olarak ifade ettiği bu apolitik süreç, bir dip dalga hareketi olarak yaşamaya devam etmiştir (Mardin, 1992: 147). Türk toplumunun tüm damarlarında yayılım göstermiş olan Müslüman kimliği, değişim, dönüşüm ve yenilenme faaliyetlerinin laboratuvarını oluşturmuştur.

Türkiye ile Fransa arasında dinin kamusal alandan arındırılması aşamalarında birtakım yöntemsel farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılardan biri laikliğin ülke sahinde

benimsetilmesi aşamasında görülmüştür. Fransa, tarihi itibari ile daha sert, despot, jakobenci, devrimci ruha sahip olan bir ülkedir. Türkiye ise Osmanlı'dan gelen süreklilik bağlarını Cumhuriyet'in erken dönemlerinde tamamen yok saymayan aksine bunları yeni bir ulus devlet oluşumunda pozitif bir unsur olarak lehine kullanan, yaptığı eylem ve politik faaliyetlerde anayasal sistemi her zaman önemseyen bir yapıda olmuştur. Din olgusu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır. Bu noktada atılan adımlar bir domino etkisi yaratarak, siyasi ve sosyal alanı şekillendirmiştir. Böylece Kemalizmin altı umdesi siyasi, hukuki, sosyal ve ekonomik alanlarda yayılım gösterebilmiştir.

Fransa halkının Hıristiyanlık, Türkiye'nin İslamiyet dinine mensup olması ile birlikte sosyokültürel açıdan farklı din-devlet ilişkileri ortaya çıkmıştır. Köktenci ve katı laik politikalar izleyerek kilise ve devlet ayrılığını, kanuni ve eğitimsel açıdan bütün kamu kuruluşlarından resmi düzlemde soyutlayan Fransa için din, toplumdaki bağımsız bir olgu olmamıştır. Kültürel kodlar itibariyle geçmişte siyasetle iç içe bir yaşam süren kilisenin dogma ve öğretilerini bir anda toplumsal hafızadan silmek, ne kadar çaba gösterilmiş olursa olsun tamamen pür bir şekilde sağlanamamış; ülkenin büyük çoğunluğunun mensup olduğu Katoliklik, devletin her şeye rağmen iltimas gösterdiği bir mezhep olmuştur. Kilise, Batı'daki konumu itibariyle devlet kurumundan bağımsız olarak her alana müdahale edebilmiştir. Türkiye'de ise, Osmanlı'dan beri devam eden gelişim çizgisinde dini kurumlar, Batı'daki gibi özerk bir yapı olarak ayrıştırılmamıştır. Bu durum şeyhülislamlık, halifelik ve DİB döneminde de devam etmiştir. Türkiye'de icra edilen modernleşme reformları nedeniyle dini kurum ve kişilerin toplumla kurmuş olduğu bağlar, tek parti hükümeti döneminde kamusal alandan sistematik bir şekilde dışlanmıştır. Ama kırılmayı bekleyen bir fay hattı gibi ülkenin görünürde ulaşmaya çalıştığı laiklik ilkesinin kisvesi altında yaşamaya devam etmiştir.

KAYNAKLAR

- Adıbelli, R. (2012). Katolik-laik tartışması bağlamında Fransa'da dinler tarihi disiplininin oluşum süreci. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 53(1), 111-136.
- Akşin, S. (1994). Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri üzerine bazı görüşler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 49(3), 23-29.
- Albayrak, H. Ş. (2015). Batı ülkelerinde din-devlet ilişkilerindeki alternatif modeller ve Türkiye örneği. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 48, 185-198.

- Altıntaş, R. (2002). Teolojik sekülerleşmenin neden olduğu inanç ve davranış problemleri. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 6(1), 55-83.
- Arabacı, F. (2008). Din hizmetlerinde sosyal bilim verilerinden yararlanma gereği. Mehmet Bulut (Ed.), Din Hizmetleri Sempozyumu içinde (s. 88-106). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık.
- Ardıç, N. (2008). Türk sekülerleşmesi incelemelerinde paradigma değişimine doğru. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 6(11), 61-92.
- Aslan, S. (2013). Tek parti döneminin siyasal analizi. Ahmet Karadağ (Ed.), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat içinde (s. 35-98). Ankara: Orion Kitabevi
- Aydın, S. (2009). İki İttihat ve-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, iki ayrı Siyaset. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi içinde (s. 117-128). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauberot, J. (2003). Fransa: Laik cumhuriyet. Jean Bauberot (Ed.), Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik içinde (s. 93-111). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Baykal, Ö. (2017). Kemalizm'in kadın perspektifi ve devlet feminizmi kavramının gerçekliği. IV. Sosyal Bilimler Sempozyumu. Yıldız Teknik Üniversitesi, 21-22 Aralık 2017, İstanbul.
- Baykal, Ö. (2019). Resmi bir ideoloji olarak Kemalizm. Ömer Baykal (Ed.), Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce içinde (s. 3-76). Ankara: A Kitap Yayınları.
- Bedir, Ş. F. (2013). Reformasyondan günümüze evanjelik Hıristiyanlık. Birey ve Toplum. 3(6), 73-97.
- Beyoğlu, S. (2013). İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde demokratik gelişmeler. Şaduman Halıcı (Ed.), Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi içinde (s. 32-59). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilici, F. (2011). Türkiye'de devlet okullarında din öğretiminin tarihçesi, ideolojisi ve öğretim planı. Samim Akgönül (Ed.), Tartışılan Laiklik, Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar içinde (s. 227-246). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bolat, B. S. (2005). Fransız İnkılabı'nın Türk modernleşme sürecine etkileri. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi. 6(1), 149-167.
- Büyük, C. (2004). Orta Çağ Batı düşüncesinde Hıristiyanlık-siyaset ilişkisine genel bir bakış. Dini Araştırmalar. 7(19), 131-138.

- Çaha, Ö. (2001). Türkiye’de resmi din anlayışı: Etatokratik sistemin inşası. *İslamiyat Dergisi*. 4(4), 77-89.
- Çaha, Ö. (2011). Fransız lâikliğinde yeni evre: Kato-Laisizmden İslâm karşıtlığına laikliğin Fransa’daki evrimi. *Liberal Düşünce*. 16(63), 29-58.
- Çavuş, L. (2017). Modern Tanrı-devletin tarihöncesi: Hıristiyanlık’ta ve İslam’da iktidar. *Milel ve Nihal*. 14(1), 201-233.
- Davison, A. (2006). Türkiye’de sekülerizm ve modernlik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, M. Z. (2010). Türkiye’de laiklik sorununun siyasal temelleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7(2), 284-303.
- Emiroğlu, H. (2007). Fransız Devrimi’nin Osmanlı Devleti üzerine etkisi ve sonuçları. *Muhafazakâr Düşünce*. 3(12), 117-145.
- Erözden, O. (2013). *Ulus devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Göktolga, O. (2013). Osmanlı geçmişi: Osmanlı’da toplumsal, siyasal yapı ve son dönem düşünce akımları. Ahmet Karadağ (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat içinde* (s. 1-34). Ankara: Orion Kitabevi.
- Gülalp, H. (2008). Sekülerleşme kuramının Avrupa merkezliği ve demokrasi sorunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 115-136.
- Gülalp, H. (2018). Laiklik, vatandaşlık, demokrasi. Türkiye’nin siyasal kültürü üzerine çalışmalar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (1995). Laisizmden milli sekülerizme laiklik sorununun felsefi çözümlemesi. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Kabasakal, M. (2016). Türkiye’de siyasal partiler. Mehmet Kabasakal (Ed.), *Türkiye’de Siyasal Yaşam içinde* (s. 221-251). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kara, H. (2017). Tek parti dönemi din politikası (1923-1946). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 9(19), 111-136.
- Kara, İ. (2017). Cumhuriyet Türkiyesi’nde bir mesele olarak İslam. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2018). *Tek parti dönemi*. Ankara: A Kitap Yayınları.
- Kaya, S. (2007). Laiklik. www.derinsular.com/pdf.php. (Erişim Tarihi: 2019, 11 Ekim).
- Köktaş, M. E. (2006). Türkiye’de Din ve Siyaset: Demokratikleşme Sürecinin Bir Problem Alanı. Memed Zencirkıran (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı içinde* (s. 259-280). Ankara: Nova Basın Yayın.

- Kuru, A. (2011). Pasif ve dışlayıcı laiklik ABD, Fransa ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). Din ve ideoloji, bütün eserleri 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na etkisi. Türkiye Günlüğü. 112, 161-174.
- Mert, N. (1994). Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam. COGİTO. 1, 89-101.
- Messner, F. (2008). Fransa. Ali köse ve Talip Küçükcan (Ed.), Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi içinde (s. 113-134). İstanbul: İsam Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı Devleti'nde laiklik hareketleri üzerine. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde (s. 125-135). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özpolat, H. (2017). Tanrının siyasetinden siyasetin Tanrısına egemenlik kuramının dönüşümü. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi. 23(2), 143-166.
- Öztürk, N. K. (2017). Bürokrasi-siyaset ilişkileri ve Türkiye. Ankara Siyasal Kitabevi.
- Prelot, P. H. (2011). Fransız anayasalarında din: Ruhbanların Sivil Anayasası'ndan anayasal laikliğe uzanan yol (1789-1958). Samim Akgönül (Ed.), Tartışılan Laiklik, Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar içinde (s. 75-112). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Price, R. (2016). Fransa'nın kısa tarihi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sander, O. (2010). Siyasi tarih, ilkçağlardan 1918'e. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Saray, M. (2006). Türklerde dini ve kültürel hoşgörü, Atatürk ve laiklik. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarı, Ö. ve Önkal, G. (2015). Dönüşen kimlikler ve vatandaşlık bağlamında laik düşünce seküler eylem. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. 4(7), 101-116.
- Şan, M. K. (2012). Baskıcı bir laiklik modeli olarak Türk laikliğinin anatomisi. Akademik İncelemeler Dergisi. 7(2), 1-25.
- Şencan, H. (2011). Bazı Avrupa ülkelerinde din ve devlet ilişkisi. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü.
- Toprak, H. (2018). Mihrap minber ve devlet, tek parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). Eleştirel Tarih Yazıları. Ankara: Liberte Yayınları.

Ülker, Ö. (2010). Sosyolojik bir bakış açısıyla din-siyaset ilişkileri: ABD-Fransa karşılaştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yeşil, U. (2016). Fransa'da din ve vicdan hürriyeti bağlamında dini sembollerin kullanımı. TBB Dergisi. 126, 11-48.

Yetkin, A. (2013). Kemalizm ve düzenin laikleştirilmesi: Teorik bir bakış. Atatürk Dergisi. 2(1), 57-82.

16. YÜZYIL DİVAN EDEBİYATI ŞAİRİ EYYÛBÎ'NİN MENÂKIB-I SULTAN SÜLEYMAN ADLI ESERİNDE GEÇEN DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

Zülfikar GÜLBEDEN

Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

zlfkrglbdn63@gmail.com

ÖZ

Türk edebiyatında deyimler ve atasözleri mühim bir yer teşkil etmekte olup şairler de kaleme aldığı eserlerinde halkın kullandığı dil malzemeleri olan deyimler ve atasözlerine yer vermiştir. Divan edebiyatının 16. yüzyıl edebî şahsiyetlerinden olan şair Eyyûbî, geleneğe bağlı olarak kaleme aldığı Menâkıb-ı Sultan Süleyman adlı eserinde deyim ve atasözlerine sıkça yer vermiştir. Bu bağlamda çalışmamızda kısa bir girişten sonra Eyyûbî'nin hayatından bahsedilmiş, Menâkıb-ı Sultan Süleyman adlı eserde geçen deyim ve atasözlerinin tespit edilip açıklanması ve bilim dünyasına sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Menâkıb-ı Sultan Süleyman, Eyyûbî, deyimler, atasözleri

IDIOMS AND PROVERBS IN 16th CENTURY DIVAN LITERATURE POET EYYUBI'S MENÂKIB-I SULTAN SULEYMAN

ABSTRACT

Idioms and proverbs constitute an important place in Turkish literature and idioms and proverbs have been used in different periods of Turkish literature. In his works, poets included idioms and proverbs, which are the language materials used by the people. Poet Eyyubi, one of the 16th century literary figures of Divan literature, frequently mentioned idioms and proverbs in his work Menâkıb-ı Sultan Süleyman, which he wrote according to tradition. In this article, after a short introduction, the life of Ayybî is mentioned and the aim of this article is to determine the present writings and proverbs of Menâkıb-ı Sultan Süleyman and to introduce and explain the scientific world.

Keywords: Menâkıb-ı Sultan Süleyman, Eyyûbî, idioms, proverbs.

Geliş (Received) : 24.07.2019

Kabul (Accepted) : 30.12.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

GİRİŞ

Klâsik Türk edebiyatı son döneme kadar halktan kopuk, halkın değerlerinden istifade etmeyen ve havasa hitap eden bir edebiyat olarak bilinmekteydi. Fakat bu alanda yapılan inceleme ve araştırmalar ilerledikçe bu durumun hiç de öyle olmadığı ve Klâsik Türk edebiyatın halkın sosyal hayatını yansıttığı görülmüştür. Bunun yanında divan şairleri, halk arasında yaygın olarak kullanılan deyimler ve atasözlerinden yararlanmışlardır. Bu bağlamda 16. yüzyıl Klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman adlı eserinde halkın kullanmış olduğu çok sayıda deyimlere ve atasözlerine yer vermiştir.

Klâsik Türk edebiyatında, bazı şairler fazla ünlenmemiş veya çok az tanınmıştır. Şair Eyyûbî de az tanınan şairlerimizdendir. Eyyûbî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ında az olsa da atasözleri bulunmakta deyimler ise hayli yekûn teşkil etmektedir.

Eyyûbî'nin Hayatı

16.yüzyıl klâsik Türk edebiyatı'nın şairlerinden olan Eyyûbî, Kanuni Sultan Süleyman devri'nde yaşamıştır. Zâtî, Hayalî, Bâkî, Taşlıcalı Yahya gibi şairlerle aynı yüzyılda bulunmuştur. Eyyûbî'nin hayatı, tam adı, doğum ve ölüm tarihleri, yakın çevresi ve eğitimi hakkında kaynaklarda yeterli derece malumat bulanmamaktadır. Tarih kitaplarında ve edebiyat kaynaklarında Eyyûbî ile alakalı geçen bilgiler ise, genelde birbirini tekrar eder niteliktedir.

Bursalı Mehmet Tahir'in, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Eyyûbî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır: “Sultan Süleyman Devri tarih-şinas şu'arasından olup Eyüplüdür. Görülebilen üç eserinde ismini tasrih etmiyor, yalnız Eyyûbî ile iktifa ediyor” (Bursalı, 1975: 48.), şeklinde Eyyûbî ile alakalı kısa bir bilgi verilmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir'in dediklerinden anlaşılacağı üzere Eyyûbî'nin şairlik yönünün olduğu kadar bir tarihçi vechesi de olduğu anlaşılmaktadır (Akkuş, 1991: 5).

Şair Eyyûbî hakkında bilgi veren Franz Babinger de diğer araştırmacıların açıklamalarının ötesine gidememiştir: “Bu yazarın hayatı hakkında hemen hiçbir şey rivayet edilmemiştir; hatta gerçek adı da bilinmemektedir. Her halde İstanbul'un Eyyüb mahallesindedir; bunun için de Eyyûbî denilmiştir. I. Süleymân zamanında yaşamış olan bu zat bu hükûmdarın icraatını ancak bazı parçaları ele geçen bir manzume terennüm etmiştir (Babinger, 1992: 72).

Eyyûbî'nin Eserleri:

Şehnâme Tercümesi ve Hatemnâme

Bazı kaynaklarda Eyyûbî'nin Şehnâme tercümesi ve Hatemnâme adlı eserleri olduğu belirtilir. Tus'lu Firdevsî'nin meşhur Şehnâme'sini nesir olarak terceme etmiş ve mukaddimesinde manzûm olarak terceme eden Şerîf-i Âmedî'den bahs ederek Sultan Gavri'nin her beytinin tercemesine bin dinar verdiğini nakletmiştir. Şerîf-i Âmedî'nin Şehnâme Tercemesi'nin ikinci cildi Fatih'te Millet Kütüphanesinde ve tamamı ise başka bir kütüphanede mevcuttur. Bir de matbu' Ebu Ali Sinâ Hikâyesi'nin kenarında "Hatemnâme" isminde bir eser daha vardır ki bu eserin basılışı sırasında bazı kısımları çıkarılmıştır (atılmıştır). Müterciminin ismi belli olmayan üç büyük cilt üzere tertîb edilmiş mensûr "Şehnâme" tercemesinin Eyyûbî'nin olması muhtemeldir (Bursalı, 1975: 48). Firdevsî'nin Şahnâme'sini de Türkçeye tercüme etmiştir (Babinger, 1992: 72).

Menâkıb-ı Sultan Süleyman

Şair Eyyûbî tarafından kalem alınan eser Süleymaniye Kütüphanesinde Esad Efendi kitapları arasında 2422 numarada bulunmaktadır. 70 varaktan oluşmakta ve 1495 beyitten müteşekkildir. Eserin tek nüshası mevcut olup harekesiz nesih ile yazılmıştır. Eser Mehmet Akkuş tarafından günümüz harflerine aktarılmış ve aynı zamanda beyitlerin açıklamaları yapılarak yayımlanmıştır (Akkuş, 1991). Bu makalede gösterilen örnek beyitler de yine Akkuş'un yapmış olduğu çalışmadan alınmıştır.

Eser menâkıb türünde yazılmıştır. Menâkıb, menkabe'nin çoğul şekli olup Arapça bir kelimedir. Menkıbeler, din büyükleri, kahramanlar, tarihî şahsiyetler gibi kimselerin üstün yaşayışlarıyla ilgili fıkralar, hikâyeler anlamında gelmektedir. Eserde ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın yapmış olduğu fetihlerden ve İstanbul'da inşa ettiği su kemeri yapımından bahsedilmiştir.

Hız. Süleyman'ın hayatını anlatan Süleyman-nâmelerin dışında ayrıca Kanunî devrinde de birçok Süleyman-nâme yazılmıştır. Süleyman-nâme, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı boyunca gerçekleşen vakıaları anlatan manzum veya mensur olarak kaleme alınan eserlere verilen isimdir. Şemsî Ahmed, Nev'î, Hâletî, Hadidî ve Eyyûbî başlıca Süleyman-nâme yazmış şairlerdir. Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme) adlı eserde; 64 Mesnevi, 1 Kaside, 1 Terci-bend bulunmaktadır.

Tarihî ve edebî değerinin yanında dil öğeleri bakımından da özel bir ilgi gerektiren bu eserde tespit edilen atasözleri ve deyimler şunlardır:

Atasözleri

Durub-u emsal veya darb-ı mesel olarak da bilinen atasözleri, bir fikri, bir hakikati, bir kavramı, bir olay ya da olguyu ve bir hikmeti îcazlı bir şekilde ifade etme sanatıdır. Atasözleri, ecdadın hayatındaki gözlemleri ve tecrübeleri sonucunda doğan halk ürünleri olup sözlü gelenek yoluyla veya yazılı ürünler aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Atasözleri, bir şahsın eseri olmayıp bütün bir milletin ortak bir maddi ve manevi değerlerinden meydana gelmiştir. Bu bağlamda atasözleri, milletin yaşam yapısını, kültürünü, inancını, düşüncesini ve duygusunu yansıtmaktadır (Aksoy, 1988: 132-140).

Ayrıca şu anda kullanılmaya devam edilen bazı atasözleri tarihi bir olaya, âdete veya geleneğe, dinî inanca dayanmaktadır. Bunun yanında deyimler ve atasözleri, milli varlıklar olup söyleyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından çok önemli dil yapılarıdır. Atalarsözü, bir milletin değerlerine ayna görevi görmekte olup sonradan gelen nesil için rehberlik ve hocalık gibi vazifeler üstlenmektedir (Aksoy, 1988: 132-140).

Atasözleri, kalıplaşmış, kendine has biçimleri olan halkça benimsenmiş anonim ürünlerdir. Bununla birlikte atasözleri ve deyimler şekil itibariyle benzerlik arz etmekle birlikte kavram bakımından farklı olmaktadır. Atasözleri, kalıplaşmış ifadeler olup bunlarda değişiklik yapılmaz ama deyimlerde kavram değişikliği yapılabilir. Mesela: “Dost kara günde belli olur” atasözünü “dost siyah günde belli olur” şeklinde kullanımının olmadığı gibi. Deyimler için ise böyle bir şey söz konusu değildir.

Divan edebiyatında şairler söylenen söze güzellik katmak, sözün tesirini artırmak ve manayı kuvvetlendirmek için deyim ve atasözlerinden yararlanmıştır. Şair Eyyûbî de Menâkıb-ı Sultan Süleyman’da atasözlerinden ve deyimlerden hareketle az sözle çok şey anlatma yolunu tercih etmiştir. Bu vesileyle şiirin akıcı olmasını da sağlamıştır.

İşidilmiş bu söz ehl-i yakînden

Çıkarur datlu dil ilâni inden (M. 51/1135)

Yukarıdaki beyitte şair, hikmetli söz söyleyenlerden işitildiği gibi, tatlı dil (söz) yılanı deliğinden çıkarır şeklinde ifadeyle günümüzde de halk arasında kullanılan bir atasözüne şiirinde yer vermiştir. Beyitte geçen atasözü çok manayı tazammun etmekte olup yumuşak, tatlı, latif konuşmak karşılıkine tesir etmekle birlikte, katı kalpli olanların dahi gönlünü yumuşatıp etkisinde bırakmaktadır manasında kullanılmıştır.

Dönicek gelmedi itdi ihânet

Çeker bed-asl olan aslına elbet (M. 23/519)

“Geri dönüp gelmeyerek ihanet etti. Elbette, aslı kötü olan, aslına çeker.” Yukarıdaki beytin içinde geçen atasözüne günümüzde mukabil gelen “armut dibine düşmüş” darb-ı meselidir. Beyitte geçen atasözünün manası: Bir insan nasıl olursa soyundan gelen de ona çeker veya benzer.

Şâhsız memleket harâb olur

Kuru çeşme su virmez insâna (Tb. 1/1369)

Suyu olmayan çeşmenin işe yaramadığı gibi, padişahsız memleket de harab olur diyen şair Eyyûbî, yukarıdaki beyitte iki atasözünü birlikte kullanmıştır.

Ki erde bir hüner yiter dimişler

Atalar sözde sükkerler yimişler (M. 44/955)

Nitekim atalarımız, “kişide bir hüner yeter” diyerek, sanki şeker gibi sözler söylemişler, diyen Eyyûbî, “kişide bir hüner yeter” atasözüyle insanın birden fazla işte usta olmasına gerek olmadığını, sadece bir işte maharetli olursa kâfi geleceğini vurgulamıştır.

Deyimler

Kadim lügatlerde mukabelesi “tâbir ve ıstılah” olan deyimler, en az iki kelimedenden oluşan ve gerçek anlamları dışında yeni bir anlam kazanıp kalıplaşan kısa ve özlü söz öbekleridir. Türk dilinin var olmasından bu yana deyimler, Türk edebiyatında yer almaya başlayan edebiyat ürünlerindedir. Deyim ve atasözlerinin ilk başlarda bir söyleyeni olmuştur. Fakat zamanla dilden dile geçtikçe kimin söylediği unutulup anonimleşmiştir. Deyimler de atasözü gibi bir milletin ortak üretimi olup maddi ve manevi değerleri yansıtan dil varlıklarıdır(Aksoy, 1988: 140-147).

Şairler ve yazarlar, deyim ve atasözlerini Türk edebiyatının neredeyse her döneminde kullanmış onlardan istifade edip anlatıma akıcılık ve çekicilik katmışlardır. Bu şekilde şiirlerindeki tesiri artırmakla birlikte duygu ve düşüncelerini de daha iyi ifade etmişlerdir.

Bazı deyim ve atalarsözü, fonetik ve morfolojik olarak farklı olsa da mana bakımından aynıdır. Mesela: “Armut dibine düşmüş” atasözü ile “anasının kızı” deyimini mana itibarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Ama ses ve şekil bakımından farklılık arz etmektedir.

Şunu da belirtmekte fayda vardır, deyimler kesin yargı bildirmezler ama atasözleri kesin yargı bildirmektedir. Ayrıca atalarsözünün gayesi insana, nasihat etmek, yol göstermek ve ders vermek için hakikatleri bildirmektir.

Klâsik Türk edebiyatında Necati Bey, Kafzâde Fâ’izî, Hâkim, Nedîm, Süheylî gibi, şairler kaleme aldıkları divanlarında atasözlerinden ve deyimlerden yararlanmışlardır. Bu sadece Eyyûbî’de olan bir özellik olmayıp diğer Klâsik Türk edebiyatı şairlerinde de olan bir hususiyettir. Eyyûbî, iktibas sanatı yoluyla deyimler ve atasözlerine eserinde yer vermiştir. Deyimler çoğunlukla Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Eserde yer alan başlıca deyimler şunlardır:

Temâşâ eylenüz kudretlerini

Kamu eşyâdaki hikmetlerini (M. 3/43)

Eyyûbî, Allah’ın kudretiyle yarattıklarını ve bütün varlıklardaki hikmetlerini temaşa et veya gözden geçir şeklinde bir açıklamayla yukarıdaki beyitte “gözden geçirmek” deyimini kullanmıştır. Gözden geçirmek deyimini geçmişte “temaşa eylemek” şeklinde kullanılmıştır.

Hevâyile kul oldım nefs-i düne

Çok isyânum olıbdur gûne gûne (M. 4/78)

Yukarıdaki beyitte şair, çeşitli istek ve heveslerle alçak nefse kul olduğunu ve günden güne ise isyanının arttığını söyleyerek “kul olmak” deyimine yer vermiştir.

“Nûn” hakkı için koma elden

“Kalem”-i lâ ilâhe illa’llâh (K. 1/112)

Nûn suresi hakkı için, kelime-i tevhid kalemini elden bırakma diyen Eyyûbî, beyitte “koma elden” deyimini kullanmıştır. Günümüzde “elden bırakma” şeklinde bazı ses ve şekil değişimiyle aktif olarak halk arasında söylenmektedir. Ama Anadolu’nun bazı ağızlarında

“koma elden” biçiminde de kullanılmaktadır. Ayrıca beyitte geçmekte olan “koma elden” veya “elden bırakma” olan deyim, devamlı yapılan bir işle meşgul olmak anlamına da gelmektedir.

Gel insâf eyle ey merd-i müselmân
İdenler Hak yolına cânı kurban (M. 6/162)

“Ey Müslüman! Gel insafli davran ve Hak yoluna canını feda et” şeklinde ifadeyle Eyyûbî, yukarıdaki beyitte, “canını kurban etmek” deyimini kullanmıştır. “Canını kurban etmek” günümüzde halk arasında “canını feda etmek” şeklinde de söylenmektedir. Deyim, bir hedef veya gaye uğruna hayatını vermek anlamına gelmektedir.

Çıkup dağlar başına oldı ebsem
Tutulup dileri kaldılar ebkem (M. 24/535)

Kanunî Sultan Süleyman’ın, Nahçıvan Seferinin anlatıldığı kısımdan olan yukarıdaki beyitte Eyyûbî, insanların dağlara kaçıp konuşamaz durumda olduğunu ve sessiz sedasız kaldıklarını “dili tutulmak” deyimini kullanarak ifade etmiştir. Dili tutulmak, korku, heyecan ve sevinç durumlarında insanın bir şey diyememe hâlidir.

Eyyûbî, mübalağa sanatını kullanarak padişah askerlerinin üzüntü, ağlayış ve iniltilerinin gökyüzüne kadar vardığını “göklere çıkmak” deyimiyile ifade eder:

Sorarsan ‘asker-i şâhun gamını
Göge çıkardı âh-ı mâtemini (M. 24/540)

Yine her tarafa yayılmak ve dünyayı tutmak gibi anlamlara gelecek şekilde “cihânı tutmak” deyimini kullanılır. Eyyûbî, teşbih ve mübalağa sanatları yoluyla yıldızların gökyüzüne yayılıp göğü süslediği gibi Kanunî Sultan Süleyman’ın yaptırdığı eserlerin de dünyaya yayılıp yeryüzünü tezyin ettiğini belirtir.

Anun hayrâtı dutmuşdur cihânı
Niçe zeyn itmiş encüm-i asmânı (M. 32/734)

Bu kısımdan itibaren Menâkıb-ı Sultan Süleyman'da geçen mısralar verilerek deyimler örneklendirilmiştir.

Ağzı açık kalmak: Çok şaşırarak, şaşakalmak hayrette kalmak vaziyetidir.

Agız açmış kalurdu teşne hayrân (M. 9/213)

Asker çekmek (sevk etmek): Düşmanın olduğu yere asker göndermek.

Şu denlü çekdi 'asker nûr-ı Yezdân (M. 23/508)

Bahane tutmak (veya bulmak): Bir şeyi yapmak veya yapmamak için sebep bulmak.

Didi tiz emrûme dutma bahâne (M. 53/1156)

Başını taşlamak (veya ağırtmak): Birinin uzun uzun konuşmasından veya bir işin uzun sürmesinden dolayı insanı yorması.

Cihân irgâdınun başını taşlar (M. 40/884)

Bel bağlamak: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.

Niçe hayrâta bel bağladı ol Hân (M. 28/669)

Bezl etmek (Bağış yapmak): Maddi yönden yardım etmek.

Safâlar sürdi ve bezl itdi çok mâl (M. 60/1395)

Cân bulmak: Canlanmak, hayat bulmak.

Sıtanbul ehli buldı tâze cânı (M. 58/1290)

Cân kulağı tutmak (Cân kulağıyla dinlemek): Çok dikkatli bir şekilde karşıdakini dinlemek.

Dutarsan cân kulagın ey birâder (M. 33/740)

Cân(ını) vermek: Ruhunu feda eder derecede bir şeyi çok arzu etmek.

Anunçün cân virürler her sözine (M. 28/652)

Cânına minnet (olmak): Beklenilmeyen iyi bir vaziyetle karşılaşıldığında duyulan sevinci anlatmak için söylenen bir söz.

Ne hizmet cümleñün cânına minnet (M. 48/1034)

Cihânı tutmak: Dünyanın her tarafına yayılmak.

Lisânun meyvesi tutdı cihânı (M. 26/615)

Dest-gîr (Elinden tutmak): Yardım etmek, bulunduğu kötü durumdan kurtarmak.

Güneh-kâr ümmetinün dest-gîri (M. 5/131)

Dil uzatmak: Bir kimse veya bir şey hakkında iler geri konuşmak veya kötü söz söylemek.

Kimüm ben kim uzadam dil kelâma (M. 61/1416)

Dilden düşürmemek: Sürekli olarak birini veya bir şeyden sık sık bahsetmek, devamlı anmak.

Düşürmez kimse dilden pâdişâhı (M. 25/557)

El uran (El atamak): Bir işe başlamak, teşebbüste bulunmak.

Sözün bünyâdına el uran üstâd (M. 31/715)

El üşürmek (El atmak): Yardımda bulunmak, ilgilenmek.

El üşürdi ana merdi civânlar (M. 53/1172)

Eli (Elinin) altında olmak (veya bulunmak): Bir şey buyruğunda olmak, istediği zaman o şeye rahatlıkla ulaşacak durumda olmak.

Eli altında olan cümle neccâr (M. 46/987)

Elinden almak (veya tutmak): Yardım etmek, destek olmak.

Elümüz alıp itdi bize ihsân (M. 41/913)

Emek çekmek: Bir işte çok çalışıp yorulmak.

Çekilmişken emekler çok belâlar (M. 42/931)

Feth eyledi: Bir yeri veya ülkeyi savaşıarak almak.

Varup feth eyledi bunları Sultan (M. 22/488)

Gâlip olmak (veya gelmek): Yenmek, üstün gelmek, galip gelmek.

Ana gâlip olıbdur şimdi bu hak (M. 6/155)

Gam çekmek: Olumsuz bir şeyden dolayı tasalanmak, kederlenmek, kaygılanmak.

Agâya didiler siz çekmenüz gam (M. 53/1174)

Gayret çekmek (veya göstermek): Bir şeyin olması için çok çaba sarf etmek.

Hele aldırmadı çok çekdi gayret (M. 51/1117)

Göğüs (veya göğsünü) germek: Bir güçlüğü karşı koymak, dayanmak.

Göğüs germiş ike ehl-i cihâna (M. 39/832)

Gönül bağlanmak: Yürekten, samimi bir şekilde severek bağlı olmak.

Dil ü cândan gönül bagla bu işe (M. 45/974)

Gönül yapmak: Bir kimsenin kırgınlığını gidermek için bir sözle veya bir davranışla mutlu etmek, memnun etmek, sevindirmek.

Gönül yapmaktır ‘âdet tâ selefden (M. 51/1118)

Gönül yıkmak: Birisinin balbini kırarak davranışta bulunmak, gücendirmek.

Gönül yıkmak ‘aceb mi nâ-halefden (M. 51/1118)

Göz açtırmamak: Başka bir iş yapmasına vakit veya fırsat vermemek.

Göz açdırmazdı bârân-ı şavâyık (M. 49/1048)

Gözü (veya gözleri) kör olmak: Hayır ile şerri göremeyecek durumda olmak, hiçbir şeyi görememe veya başına gelecek musibeti görememek.

Kör olur gözlerüm bilmem neler var (M. 38/822)

Hâk ile yeksân etmek: Yapı, şehir vb. için temelinden yıkıp harap etmek, bütünüyle ortadan kaldırmak veya yerli bir olma durumu.

İdünüz mülkini hâk ile yeksân (M. 24/536)

Hakkını vermek: Birinin iş veya hizmet karşılığının gereğince verilmesi.

Vire hakkını hizmetler kılanun (M. 51/1130)

Hasaret olmak (Hüsrana uğramak): İstenilen neticenin elde edilmemesi sebebiyle çok üzülmek.

Hasâretler olup ser-cümle nâçar (M. 62/1481)

Hayran olmak (veya kalmak): Çok beğenmek.

Görüben olası ol demde hayrân (M. 50/1073)

Hizmet etmek: Çalışmak, iş görmek, birinin amaçlarını gerçekleştirmeği sağlamak.

İderler hizmet ile fahr her bâr (M. 48/1035)

Hükmü (bir şeye) geçmek: (O şeye) gücü yetmek, sözü geçmek.

Geçer hükmi anun ka‘rı zemîne (M. 46/980)

İşin üstesinden gelmek: Zor olan bir işi başarılı bir şekilde sonuçlandırmak.

İşin üstüne hep cümle geleler (M. 49/1063)

Kadem basmak (Ayak basmak): Bir yere varmak, ulaşmak, erişmek.

Diyâr-ı Rum’a basdıkdâ kadem ol (M. 62/1475)

Kasavet çekmek: Üzülmek, tasalanmak, hüzünlenmek, sıkıntı çekmek.

Sıtanbul kavmi çekdiler kasâvet (M. 39/831)

Kıyâmet kopmak: Bir yer çok gürültü ve telaşeli bir vaziyet olması veya hali hazırdaki durumun kıyamet kopmuş gibi olması.

Kıyâmet kopdı sandı her Kızılbaş (M. 23/515)

Kulak tutmak: Dikkatle dinlemek.

Kulak dut sıdkile ahbâr-ı şâha (M. 29/701)

Kurban olmak: Bir gaye için canını düşünmeden feda etmek.

Olalum şâhımız yolına kurbân (M. 39/842)

Meydana çıkmak: Zahir bir şekilde görünmesi, ortaya çıkması.

- Çıkar meydâna aksın cuy-bârun (M. 57/1259)
- Nazar olmak (veya etmek): Bakmak. Manevi bir yolla kişinin terbiye edilmesi.
- Ana oldı nazar va'llâhu a'lem (M. 62/1469)
- Ocaklar dutmak (Yanıp tutuşmak): Elde etmediği bir şey için büyük üzüntü duymak.
- İşe gelmeyene dutdı ocaklar (M. 53/1184)
- Ortaya getirmek (Meydana getirmek): Olmasını sağlamak, oluşturmak, yapmak.
- Getürdük ortaya bir hoş kitâbı (M. 61/1449)
- Pişman olmak: İnsanın yaptığı bir işin olumsuz veya yanlış olmasından dolayı üzülməsi.
- Peşîman oldı kaldı deng ü hayrân (M. 51/1116)
- Revân olmak: Yola koyulmak, gitmek.
- Oldı saf revân akub her câ (Tb. 1/1339)
- Safa (veya safalar) sürmek: Rahat, sakin, sevinçli bir biçimde yaşamak.
- Konup her birisi sürer safâlar (M. 35/783)
- Seyran etmek (veya eymek): Gezmek, gezinmek, bakıp görmek.
- Binâyı yirlü yirince itdi seyrân (M. 57/1269)
- Söz tutmak: Söz dinlemek, itâat etmek.
- Sözünü dut yüri câna berâber (M. 58/1322)
- Tahtını yıkmak: Var olan bir devleti yok etmek.
- Anun tahtını Sultân yine yıkdı (M. 23/510)
- Tedbir etmek (veya almak): Her hangi bir işten dolayı hazırlanmak veya önlem almak.
- Nice yıkdı idüp tedbîri insân (M. 43/935)
- Teselli bulmak: Avunmak, ferahlanmak.
- Her içdikce tesellîsin bulur cân (M. 58/1311)
- Urdı olmak (Dolup taşmak): Olduğundan çok olması, çok kalabalık olması.
- Olup etrâf-ı bennâ urdı bâzâr (M. 50/1088)
- Yabana atmak: Kenara atı vermek, önem vermemek.
- Anı dest-i kader atdı yabana (M. 39/832)
- Yere çalmak: Şiddetle yer atmak, yere fırlatmak.
- Yire çaldı gazabka hem-çü sâye (M. 23/516)
- Yerini bulmak: Münasip olan, en uygun yerde olması.
- Temel buldı yerin bâ-emr-i Yezdân (M. 49/1046)
- Yerini tutmak: Bulun bir şeyin yerini alması, o şeyi aratması.

- Bir içim su yirini dutmaz mey (Tb. 1/1335)
- Yerli yerini bulması: Bir şeyin uygun, yakışır biçimde oturması.
- Binâ yerli yerin bulunca muhkem (M. 56/1242)
- Yiyip içmek: karın doyurmak, beslenmek.
- Yiyip içip kamû eşrâf u a'yân (M. 42/926)
- Yüz çevirmek: (Bir kimseye veya şeye) karşı gösterilen ilgiyi kesmek.
- Bulardan yüz çevirdi çün ki kaçdı (M. 23/520)
- Yüz urmak (vurmak): Başvurmak, müracaat etmek.
- Urup yüz ayagâ der ki karındaş (M. 54/1209)
- Yüz vermek: (Bir kimse veya şeye) yakınlık, ilgi göstermek.
- Onu koyup kaçarlar cümle dübdüz (M. 23/499)
- Yüzü suyuna: Yüzü suyu hürmetine veya onun yüksek hatırı için.
- Anun yüzi suyına yâ ilâhî (M. 61/1427)
- Zahmet çekmek: Sıkıntıya uğramak, zorluklarla karşılaşmak.
- Hazâyin harc olup çekildi zahmet (M. 37/811)
- Zebûnu olmak: Hayran olmak veya çok beğenmek.
- Ki kûh u deşt anun olmuş zebûnı (M. 46/979)
- Ziyâfet eylemek (veya vermek): Misafirleri yemekli ağırlamak.
- Ziyâfet eyler anda hâs u 'âmı (M. 35/782)
- Zuhur etmek: Meydana çıkmak, belirlenmek, görünmek.
- Muhabbetdür zühûr itdi revânı (M. 58/1290)

SONUÇ

Eyyûbî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ında yer alan atasözleri ve deyimler üzerine yapılan incelemede 75 deyim ve 5 atasözü tespit edilmiştir. Eserde atasözleri tekrar edilmezken bazı deyimler birden fazla yerde kullanılmıştır. Eserde çokça deyim ve atasözü geçmekte olup bu da Arapça ve Farsça etkisinde olan Türkçenin dil özelliklerini ve gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bazı atasözleri ve deyimlerde Arapça ve Farsça kelimeler kullanıldığı, bazılarının ise herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Yani Menâkıb-ı Sultan Süleyman'da yer alan deyim ve atasözlerin çoğu şekillerini koruyarak günümüzde kullanılmaktadır. Eyyûbî, eserinde deyim ve atasözlerini ustalıklı kullanarak hem halk kültürüne hem de halk diline olan vukûfiyetini göstermektedir.

O, şiirlerinde deyim ve atasözlerini etkili bir biçimde kullanmış ve yaşadığı dönemin dil özelliklerini anlaşılır bir şekilde yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

Akkuş, M. (1991). Eyyûbî Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Anhegger, R. (1949). İstanbul Su Yollarının İnşasına Aid Bir Kaynak: Eyyûbî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Yayınları.

Babinger, F. (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. C. Üçok (Çev). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bursalı Mehmed Tâhir. (1975). Osmanlı Müellifleri. 3. Cilt., hzl. İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi.

Türk Dil Kurumu, (1967), Tarama Sözlüğü I-II-III-IV-V-VI-VII. Türk Dil Kurumu Yayınları, Anka

Makale Yazım Kuralları

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün, JOMELIPS Dergisi 2016 yılından itibaren; İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Tarih, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, İslami İlimler, Coğrafya gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

- Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.
- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları JOMELIPS Dergisi'ne aittir.
- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 13-15 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalı; Özet yerine “Öz” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar 12 punto büyük harflerle, alt başlıklar ise küçük harflerle, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.
- Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Üst : 2,5 cm Sol : 3 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm Karakter : Times New Roman 12 punto Satır Aralığı : 1.5 (Paragraf girintileri önce ve sonra 0 nk ve blok yazım şekli yani paragraf başı için girinti yok).
- Makalede satır boşluğu bırakılması gereken yerler şöyledir; Başlıklardan önce ve sonra (1,5 satır aralığında), paragraflar arasında (1,5 satır aralığında), kaynaklar arasında (1 satır aralığında).
- Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.
- Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.
- Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,
- http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf

- Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir.

Metin İçi Referanslar/Göndermeler

- Metin içi gönderme ve atıflar, parantez içi sisteme göre verilmelidir. Dipnot, kaynak bilgisi dışındaki açıklama veya bilgilerin verilmesinde kullanılmalıdır.
- Kitaplara yapılan göndermelerde, yıl bilgisinden sonra virgül konulmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Ancak kitabın belli bir sayfasına gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.
- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40'tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.
- İki ya da daha fazla yapıta gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yapıtların yazarlarının soyadları, alfabeğe göre sıralanmalı ve eserler arasına noktalı virgül konulmalıdır.
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Aydın, A. (1999). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara: Anı.

Aydın, B. (2005). Çocuk ve ergen gelişimi. İstanbul : Atlas.

- Aynı soyadına sahip birden fazla yazara gönderme yapılıyorsa eserlerin yayın yılları farklı olsa bile cümle içinde yazarların adları da belirtilmelidir: (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).
- Farklı yazarlara ait iki veya daha fazla çalışma aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse alfabetik sıralama yapılır ve kaynaklar arasına noktalı virgül konulur: (Semerci, 2007; Ünal, 2012)
- Aynı yazarın iki veya daha fazla çalışması aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse yazar soyadı sadece bir kez yazılır, eserler arasına virgül konulur: (Güneş, 2007, 2009, 2010-a, 2010-b)
- Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa "Güneş, 2007'den aktaran Ünal, 2012" şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012'nin hem de Güneş, 2007'nin künyesi yazılır.

- Metin içi atıf örnekleri:

Tek Yazarlı:

Güneş'e (2007) göre ...,

Güneş (2007) ...,

.... (Güneş, 2007).

.... (Güneş, 2007, s. 46).

İki Yazarlı:

Babadoğan ve Ünal'a (2011) göre ...,

Babadoğan ve Ünal (2011) ...,

... (Babadoğan ve Ünal, 2011).

İkiden Çok Yazarlı

Hırça'ya vd. (2009) göre ...,

Hırça vd.(2009) ...

.... (Hırça vd., 2009).

Kaynakların Yazımı

- Atıfta bulunulan bütün eserler, “KAYNAKLAR” bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1 cm daha içeriden yazılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını varsa bu yayınlar kaynakçada yıl bilgisinden sonra “a, b, c ...” konularak (2001a, 2001b, 2001c ... gibi) sıralanmalıdır.
- Cilt, sayı, yıl, sayfa numarası vb. bilgilerin bulunduğu elektronik dergilerin kaynakçada verilmesi, basılı dergi gibi yapılır. Bu tür yayımlar için ayrıca web adresini, erişim tarihini vermeye gerek yoktur.
- Kaynaklar bölümündeki künye bilgilerinin yazımında aşağıdaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap

Güneş, F. (2007). Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma. Ankara: Nobel.

Kitap adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır. Kitap adı italik yazılır.

İki Yazarlı Kitap Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

İkiden Çok Yazarlı Kitap Ayhan, H., Dodurgalı, A. vd. (2010). Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. İstanbul: Timaş.

Kitapta Bölüm

Karaburgu, O. (2006). Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerine düşünceleri. Cemil Meriç içinde (s. 185-189). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Editörlü Kitap

Güneş, F. (Ed.) (2013). Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi.

Editörlü Kitapta Bölüm

Tosun, C. ve Genç, M. (2014). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. Firdevs Güneş (Ed.), Eğitim bilimine giriş (2. Baskı) içinde (s. 155-166). Ankara: Pegem Akademi

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Özbay, M. (2009). Türkçe özel öğretim yöntemleri 1 (3. Baskı). Ankara: Öncü.

Çeviren (Çev.) / Hazırlayan (Haz.) Bilgisi Olan Kitaplar

Barzun, J. ve Graff, H. (1996). Modern araştırmacı. (Çev. Fatoş Dilber) Ankara: TÜBİTAK.

Kurum Yayını

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makale (Çok yazarlı makalelerde, makale ve dergi isminin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Semerci, Ç. (2007). Öğretmen ve öğretmen adayları için yansıtıcı düşünme eğilimi (YANDE) ölçeğinin geliştirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7(3), 1351-1377.

- Cilt numarası italik yazılır.

- Makale adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır.

- Dergi adı italik ve her kelimenin ilk harfi büyük.

- Varsa doi:

Basılmamış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Gün, Ö. (2014). 5. sınıf matematik öğretim programındaki kazanımların revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılması: sayılar öğrenme alanı örneği. 13. Matematik Sempozyumu. Karabük Üniversitesi, 15 – 17 Mayıs 2014, Karabük.

Basılmış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Balyemez, S. (2012). Bildirme ekinin dil bilgisi öğretimindeki yeri üzerine. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II. Cilt. Muğla Üniversitesi, 22 – 24 Aralık 2011, Muğla. s. 339-344.

Tezler Er, H. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin biyografi kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gazete / Mecmua / Bülten Yazısı

Ülsever, C. (2002, 7 Aralık). Bu bayram çocuk oldunuz mu? Hürriyet, s. 16.

İnternet Sayfası

Emre, İ. (2012, Haziran 7). Şair, Şehir ve Şiir. www.ismetemre.com (Erişim Tarihi: 2012, 15 Temmuz).